

**РОЛЬ БАНКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Монографія

За редакцією професора Коваленко В.В.

УДК 336.71(477)

ББК 65.262.1

JEL G21

*Авторський колектив: Керівник та науковий редактор – Коваленко В.В.,
д-р екон. наук, проф.*

Д.е.н., професор Коваленко В.В. (вступ, розділ І); д.е.н., професор Рябініна (підрозділ 2.1); к.е.н., доцент Арутюнян Р.Р. (підрозділ 1.1.); к.е.н., страший викладач Гаркуша Ю.О. (підрозділ 2.2); к.е.н., доцент Жердецька Л.В. (підрозділи 3.2-3.4); к.е.н., доцент Завадська Д.В. (підрозділ 4.3); к.е.н., доцент Онищенко Ю.І. (підрозділ 2.3); к.е.н., доцент Сирчин О.Л. (підрозділ 3.1); к.е.н. старший викладач Радова Н.В. (підрозділ 4.1); к.е.н., доцент Тарасевич Н.В. (підрозділ 4.2)

Рецензенти:

Колодізєв О.М. – д.е.н., професор, завідувач кафедрою банківської справи Харківського національного економічного університету ім. Сємена Кузнеця;

Міщенко В.І. – д.е.н., професор, професор кафедри економіки та управління ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ;

Шевцова О.Й. – д.е.н., професор, завідувач кафедрою банківської справи Дніпропетровського національного університету ім. Олєся Гончара

Роль банків у забезпеченні сталого розвитку реального сектору економіки України: монографія / За ред. В.В. Коваленко. – Одєса, ОНЕУ, 2016. – 244с.

Монографія підготовлена за результатами проведеного комплексного дослідження щодо визначення ролі банків у забезпечення сталого розвитку фінансового ринку та реального сектору економіки України. У монографії визначено основні положення щодо розвитку реального сектору економіки в умовах структурних дисбалансів грошово-кредитного ринку. Доведено роль банків в трансформаційних перетвореннях розвитку реального сектору економіки. Визначено сучасні підходи до управління банківськими ризиками на засадах забезпечення сталого розвитку. Проаналізовано достатність ресурсного потенціалу банків України та визначено основні напрями його зміцнення з метою проведення політики постійної підтримки розвитку реального сектору економіки.

Розраховано на працівників банківських та фінансових установ, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів та всіх, кого цікавлять проблеми розвитку банків та їх провідної ролі у забезпеченні сталого розвитку фінансового ринку та реального сектору економіки.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Одеського національного економічного університету (протокол №3 від 25.10.2016).

© Коваленко В.В. (керівник та науковий редактор), 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Розвиток реального сектору економіки в умовах структурних дисбалансів грошово-кредитного ринку	8
1.1. Еволюція становлення грошово-кредитного ринку України	8
1.2. Монетарний трансмісійний механізм та його роль у розвитку реального сектору економіки	35
Розділ 2. Роль банків в трансформаційних перетвореннях розвитку реального сектору економіки	55
2.1. Роль банків у розширенні пропозиції кредиту та грошей в Україні	55
2.2. Процентна політика та її вплив на фінансовий ринок та реальний сектор України	68
2.3. Формування нових бізнес моделей банків для підтримки динамічного розвитку реального сектору економіки України	79
Розділ 3. Управління ризиками взаємодії банків і реального сектору економіки	98
3.1. Теоретичні засади управління ризиком ліквідності банків та наслідки для реального сектору економіки	98
3.2. Розвиток методичних підходів до оцінки ризику ліквідності банків	122
3.3. Виділення зон кредитного ризику банків при кредитуванні позичальників	136
3.4. Вплив банків на розповсюдження системного ризику в економіці України	146
Розділ 4. Реалізація ресурсного потенціалу банків для активізації процесів сталого розвитку реального сектору економіки	169
4.1. Достатність капіталу банків України та його вплив на розвиток реального сектору економіки	169
4.2. Ресурсна база банків як джерело формування кредитного потенціалу	186
4.3. Сучасний стан та перспективи розвитку інноваційного потенціалу економіки регіонів України	204
Список використаних джерел	222

ВСТУП

Структурні перетворення фінансової системи, моделей соціально-економічного розвитку, циклічність економічних процесів обумовлюють необхідність адаптації банківського бізнесу до змін інституційного середовища, посилення дієвості регуляторного механізму. В умовах рецесії, нестабільності розвитку світової економіки вагомим значення набувають питання активізації ролі банків у забезпеченні економічного зростання, зокрема розвитку реального сектору економіки.

Структурні дисбаланси економіки призводять до порушення економічного циклу відтворення та викликають диспропорції між реальним сектором економіки та фінансовим сектором, що в кінцевому підсумку порушує закономірність процесу економічного зростання. До основних чинників, що викликають дисбаланси в економіці України слід віднести: скорочення реального сектору економіки; прискорення інфляції призвело до зниження доходів населення та споживання в реальному вимірі; зростання частини відтоку коштів з економіки України на оборону; розвиток фінансового сектору супроводжується стрімким зменшенням банків, скороченням депозитної бази та пропозиції кредитів; у 2015 році знос капіталу перевищив інвестиції; заощадження зосереджені у фінансових установах, уряді та у домашніх господарствах; сировинна орієнтація промислового виробництва; підвищена вразливість до макроекономічних шоків; «хронічні» платіжні дисбаланси; імпортозалежність.

З огляду на зазначене, доцільним є підвищення ролі банків, трансформація взаємовідносин між банками та реальним сектором економіки, що сприятиме збалансованості та узгодженості перспективних макроекономічних цілей.

Дослідженню проблеми місця і ролі банків у розвитку реального сектору економіки приділяють велику увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема,

питання розвитку реального сектору економіки в умовах структурних дисбалансів грошово-кредитного ринку розробляли у своїх працях такі автори, як: С. Буковинський, Ю. галушко, А. Гриценко, В. Варгас, Я. Жаліло, В. Лепушинський, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкова, А. Сомик, В. Стельмах, М. Хмелярчук, В. Храпкіна.

Теоретичним і методологічним аспектам визначення ролі банків в трансформаційних перетвореннях розвитку реального сектору економіки присвячено наукові праці О. Дзюблюка, В. Ланового, Г. Карчевої, О. Колодізева, Л. Кузнецової, Т. Кембела, І. Прокопів, А. Семенова, В. Ющенко.

Проблемі управління ризиками взаємодії банків і реального сектору економіки присвячено праці зарубіжних та вітчизняних економістів, а саме У. Айтбаєвої, О. Васюренка, В. Вітлінського, Дж. Долана, Р. Міллера, Д. Кідуелла, Л. Примостки, П. Роуза, Дж. Сінкі, Л. Слободи, О. Шварца.

Дослідженням, в яких розкриваються питання достатності ресурсного потенціалу банків та його місця у розвитку реального сектору економіки присвячено наукові праці, як зарубіжних, так і вітчизняних науковці серед яких такі, як: М. Алексеєнко, С. Арджевітін, Т. Васильєва, Р. Габбард, В. Дульска, М. Зверяков, О. Котенко, В. Кротюк, Г. Фетисов, В. Фостяк.

Водночас, враховуючи досягнення фундаментальних і прикладних досліджень, недостатньо уваги приділяється окремим теоретико методичним і практичним аспектам визначення основної ролі банків у розвитку реального сектору економіки України. Дискусійними залишаються питання уточнення монетарного трансмісійного механізму та його роль у розвитку реального сектору економіки; удосконалення процентної політики та її впливу на реальний сектор України; формуванню нових бізнес моделей банків для підтримки динамічного розвитку реального сектору економіки.

Метою цього дослідження є визначення шляхів підвищення ролі банків у розвитку реального сектору економіки та оцінки практичних аспектів досліджуваної проблематики.

Фундаментальні та прикладні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців – основа дослідження, у процесі якого було використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: для систематизації понятійного апарату – метод наукових абстракцій; при дослідженні закономірностей розвитку банків як фінансових посередників – методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції; для оцінювання ефективності системи управління ризиками взаємодії банків та реального сектору економіки – методи побудови інтегральних оцінок; при визначення рівня достатності ресурсного потенціалу банків та їх інвестиційних можливостей – методи логічного узагальнення, порівняння, групувань, вибірок; для наочного представлення статистичного матеріалу та схематичного подання деяких теоретичних і практичних положень дослідження – графічний метод.

Інформаційна база дослідження – законодавчі акти та нормативно-правові документи з питань розвитку реального сектору економіки України, а також банківської системи, статистичні дані Національного банку України та окремих банків, Асоціації українських банків, Державної служби статистики України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Базельського комітету з питань банківського нагляду, Світового банку, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених.

Актуальність теми дослідження зумовила логіку представленого наукового дослідження та його складові.

Перший розділ монографії присвячено діяльності банків в сучасних умовах зміни архітектури фінансового ринку. У цьому розділі розглянуто сучасний стан

економіки України і монетарні шляхи її розвитку; обґрунтовано методологічні засади організації діяльності спеціалізованих банківських установ; визначено основні напрями реформування банківської системи в сучасних умовах глобальних фінансових викликів; доведено роль фінансового посередництва у забезпеченні сталості фінансового ринку.

У другому розділі монографії досліджено процеси, що стосуються сучасних підходів до оцінювання ризиків банківської діяльності. Проведено оцінку кількісного впливу кредитного ризику на достатність власного капіталу; Запропоновано методику формування та використання резервів під кредитну заборгованість комерційного банку; досліджено особливості оцінювання ризиків ліквідності та валютного ризику; удосконалено процес стрес-тестування ризику втрати фінансової стійкості банків в умовах асиметрії інформації.

Третій розділ монографії присвячено проблематики розвитку методів та інструментів функціонування банків для забезпечення сталого розвитку фінансового ринку, а саме: методичні підходи до оцінки дисбалансів та визначення основних етапів розвитку процесів управління активами та пасивами банківської системи України; роль банків на ринку похідних фінансових інструментів; визначення привабливості українських банків для клієнтів із застосуванням багатовимірного аналізу в системі STATISTICA.

У четвертому розділі монографії визначено основні напрями домінанти співпраці банків, недержавних пенсійних фондів і страхових компаній щодо активізації інвестиційної діяльності на фінансовому ринку. Доведено необхідність інноваційного підходу до встановлення оціночних індикаторів впливу монетарних чинників для визначення інфляційної складової у діяльності банків. Проаналізовано основні тенденції та основні канали інвестування в економіку України.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СТРУКТУРНИХ ДИСБАЛАНСІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РИНКУ

1.1. Еволюція становлення грошово-кредитного ринку України

Розвиток вітчизняного грошово-кредитного ринку залежить від обраної стратегії грошово-кредитної політики. Тому, еволюційний шлях його становлення слід розглядати саме через призму методів та інструментів останньої. Як зазначає С.А. Буковинський, гальмування економік відбулося після кризи у фінансовому секторі, тому від грошово-кредитної політики стали вимагати виправлення ситуації і в реальному сегменті. Ще зовсім недавно такий підхід вважався проявом неучтва або наукової маргінальності. Сьогодні ж відкрито ведуть наукові дискусії про потенціал монетарного стимулювання (понад забезпечення стабільних цін) і втілюють ці ідеї в життя [1, с. 23].

Можливість розгляду еволюції грошово-кредитного ринку через грошово-кредитну політику визначається теоретичною сутністю зазначених понять, а саме:

Грошовий ринок – система економічних відносин з приводу формування ресурсів грошових коштів та надання їх в борг [2, с. 133-134];

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці України шляхом використання визначених законом «Про Національний банк України» засобів і методів [3].

Таким чином, можна стверджувати, що грошово-кредитна політика реалізує економічні відносини, що виникають на грошово-кредитному ринку.

На основі використання еволюційного принципу до структуризації монетарного розвитку було виокремлено шість основних етапів, в межах яких, на

нашу думку, найбільш реально відображається еволюція грошово-кредитної політики (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Еволюція розвитку грошово-кредитної політики в Україні

Еволюційний етап	Характеристика етапу
I-й етап – 1992–1996 рр.	Формування монетарної політики в умовах економічної кризи та несприятливого інституційного середовища для її реалізації; створення національної грошової системи на основі запровадження в обіг українського карбованця та підготовка до введення в обіг національної валюти
II-й етап – 1996–1998 рр.	Становлення грошово-кредитного ринку України, монетарна політика була спрямована на його регулювання за допомогою монетарних інструментів, якими володів на той час Національний банк України.
III-й етап – 1999–середини 2008 рр.	Період економічного зростання та відкритості національної економіки: стимули та виклики монетарної політики. Монетарна політика Національного банку України того періоду була спрямованою на підтримку купівельної спроможності гривні, стабілізацію фінансових ринків та підтримку банківської системи, що дало змогу забезпечити відносно низький рівень інфляції - 19,2% порівняно з 20% у 1998 році. Загалом вона характеризувалася як політика стабілізаційного типу.
V-й етап – друга половина 2008 – 2010 рр.	Негативні тенденції, які спочатку стосувалися вітчизняної банківської системи, згодом вплинули на реальний сектор економіки й соціально-економічний розвиток країни загалом, що зрештою призвело до економічної кризи, ознаками якої було погіршення основних макроекономічних показників за аналізований період, а саме: зниження обсягів реального ВВП до 84,9 % у 2009 році, реальних доходів населення до 97 %, зростання індексу споживчих цін до 129,9 % у 2008 році
V-й етап 2011 – I півріччя 2013 рр.	Характеризується посткризовим розвитком макроекономічної ситуації та відновленням банківської системи. Проведення грошово-кредитної політики спрямовувалося на досягнення та підтримку цінової стабільності, сприяння підтриманню стабільності банківської системи та додержання стійких темпів економічного зростання.

Продовження табл. 1.1

Еволюційний етап	Характеристика етапу
VI-й етап з II півріччя 2013 р. по теперішній час	Умови проведення грошово-кредитної політики надзвичайно ускладнилися, рецесивні тенденції 2012-2013 рр. були посилені різким погіршенням соціально-політичної ситуації. Накопичені зовнішні дисбаланси, пов'язані із значним дефіцитом поточного рахунку платіжного балансу в попередні роки, створюють суттєвий девальваційний тиск. Підвищені ризики соціально-політичної ситуації провокують вплив капіталу з країни та депозитів з банківської системи. НБУ запроваджено перехід до системи гнучкого обмінного курсу та встановлення режиму таргетування інфляції.

Як *початковий* етап нами визначено період, який охоплює 1992–1996 рр. Для цього періоду характерне створення національної грошової системи на основі запровадження в обіг українського карбованця та підготовка до введення в обіг національної валюти. Розроблені НБУ у 1992 р. основні напрями грошово-кредитної політики на період до запровадження повноцінної національної валюти передбачали реалізацію ним заходів щодо стабілізації діючої грошової одиниці та подолання інфляції. На той час інфляція досягла надзвичайних масштабів.

Так, у 1992 р. рівень інфляції перевищив 2 000 %, а в 1993 р. він досяг гіперінфляційного значення – понад 10 000 %. Це призвело до різкого зниження економічної активності виробників і життєвого рівня населення. Темпи зростання реального ВВП знизилися з 90,1 % у 1992 р. до 77,1 % у 1994 році [5; 6, с. 87], рис. 1.1).

До посилення інфляційних процесів призвели додаткові впливи грошей в економіку через кредитну систему. Загалом монетарна політика цього часу була підпорядкована емісійній підтримці неефективної економічної системи і мала на меті не допустити її остаточного розвалу й уникнути структурної перебудови.



Рис. 1.1. Динаміка ВВП, заробітної плати, інфляції та грошової маси в Україні за період 1995–2015 рр.

Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 20; 7]

Однак це було надзвичайно складним завданням і, як наслідок, поява гіперінфляції у 1993 р.. Економіка потрапила у «замкнене коло», тобто замість зниження зростання емісії грошової маси посилювало інфляційні очікування, що спричинило ще більше зростання цін та, в кінцевому підсумку, падіння обсягів виробництва і реальної економіки загалом.

Якщо зростання грошової маси в обігу в 1992 р. більш ніж у 10 разів призвело до скорочення реального ВВП до 90,1 %, то 20-кратне збільшення маси грошей упродовж 1993 р. – до ще нижчого показника реального ВВП – 85,8 % [8].

Як свідчать проведені дослідження, у той час на розвиток інфляційних процесів великий вплив мали чинники немонетарного характеру, що не піддаються контролю безпосередньо з боку Національного банку України, зокрема такі як відсутність структурних змін у виробництві, монополізація окремих галузей і підприємств, зовнішньоекономічні чинники, пов'язані насамперед з

підвищенням цін на енергоносії тощо. Темпи зростання грошової пропозиції за майже незмінного рівня виробництва автоматично перетворилися в гіперінфляцію (рис. 1.2).

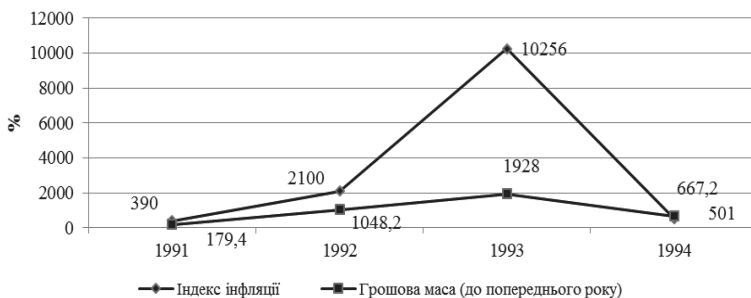


Рис. 1.2. Зв'язок між зростанням грошової маси та інфляцією, %

Джерело: розраховано автором за матеріалами [4]

За таких умов НБУ змушений був здійснювати заходи щодо суттєвого скорочення темпів нарощування грошової маси. Однак його дії в умовах зростання цін мали негативний вплив на зменшення показників ліквідності комерційних банків. Це, у свою чергу, негативно відобразилося на проведенні розрахунків у національній економіці.

Саме ці дві причини призвели до того, що наприкінці 1993 р. Національний банк України змушений був тимчасово застосувати такий надзвичайний захід, як обмеження обсягів кредитування з боку комерційних банків.

Крім того, наприкінці 1993 р. з боку НБУ були вжиті заходи щодо значного стримування випуску в обіг засобів платежу, у результаті чого темпи зростання цін перевищили темпи зростання випуску платіжних засобів. Такі дії НБУ, з нашої точки зору, були доцільними, оскільки спрямовувалися на забезпечення зниження в майбутньому інфляції.

Як свідчать статистичні дані, вже в 1994 р. темпи зростання грошової маси знизилися в 3 рази порівняно з 1993 р. зарахунок проведення НБУ рестрикційної монетарної політик. Зазначене у свою чергу призвело до зниження темпів інфляції – у 20 разів.

У той же час в Україні не було сформовано передумов для виходу економіки з кризової ситуації. Зазначене мало прояв у зниженні обсягів виробництва та загостренні фінансової кризи. Свідченням цього є зменшення у 1994 р. ВВП на 23 % порівняно із 17 % у 1993 р. Фінансова криза охопила не лише товаровиробників, а й поширилася на державні фінанси. Зокрема, уряд України для покриття дефіциту Державного бюджету упродовж 1994 р. використав понад 132 трлн крб. кредитів Національного банку України, що і стало головним джерелом інфляції [5, с. 87].

Водночас, починаючи з кінця 1993 року, більш жорсткі дії з боку Національного банку України в монетарній сфері почали сприяти стабілізації економічної ситуації. Зокрема, перехід до єдиного обмінного курсу та конвертованості за рахунком поточних операцій сприяв стабілізації номінального обмінного курсу в досить вузькому коридорі. Темпи зростання цін значно знизилися, а темпи падіння ВВП уповільнилися.

Таким чином, вже з 1994 р. монетарна політика НБУ сприяла цілям макроекономічної стабілізації, у результаті чого відбулося відчутне зниження як темпів зростання грошової маси, так і інфляції.

У 1995 р. Національний банк України повністю відмовився від надання кредитів банкам для кредитування суб'єктів господарювання, а також припинив виділення ресурсів банкам для кредитування на пільгових умовах.

У цей період з боку держави було здійснено також низку важливих структурних реформ: лібералізація цін і торгівлі, приватизація дрібних підприємств тощо, що сприяло деяким позитивним зрушенням в

загальноєкономічній ситуації країни та мало наслідком суттєве загальмування спаду виробництва. За цей період ВВП скоротився на 12,2 %, що майже вдвічі менше, ніж у 1993 році. Проведення цілеспрямованої монетарної політики з використанням нових інструментів впливу на регулювання ринку сприяло подальшому зниженню темпів зростання оптових цін та інфляції з 501 до 282 % [9, с. 510-518].

За оцінками фахівців, у 1995 р. спостерігалось деяке покращення фінансового стану країни, ознакою чого було те, що дефіцит зведеного бюджету не перевищив запланованого розміру (7,3 % до ВВП). Це стало можливим через переважające зниження частки видатків бюджету до ВВП над часткою доходів бюджету до ВВП, тобто покриття частини дефіциту бюджету здійснювалось за рахунок неемісійних джерел – шляхом залучення коштів через реалізацію державних цінних паперів, яких було випущено на 30,4 трлн крб. У той же час кредити Національного банку у фінансуванні дефіциту бюджету становили три чверті і 20 % фінансування відбувалось за рахунок зовнішніх джерел [5, с. 87].

Для 1996 р. була характерна тенденція до уповільнення темпів зниження виробництва, яке становило вже 10 %. Зменшилася інфляція, стабілізувався курс українського карбованця до іноземних валют.

З введенням національних грошей розпочався *другий* етап становлення грошово-кредитного ринку України, який охопив період після грошової реформи 1996 р. і до кінця 1998 р. Монетарна політика була спрямована на його регулювання за допомогою монетарних інструментів, які використовував на той час Національний банк України.

Одним із найважливіших моментів цього періоду є подальший розвиток фондового ринку державних цінних паперів (ДЦП), які імітувалися у формі облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Їх використання дало змогу знизити інфляційний тиск дефіциту бюджету на економіку, оскільки для

фінансування дефіциту бюджету залучалися неемісійні кошти. Уряд в особі Міністерства фінансів України постійно збільшував масштаби розміщення ОВДП, оскільки їх дохідність була вищою за облікову ставку, а погашення та сплата доходу здійснювалася вчасно. У 1997 р. частка придбання ОВДП інвесторами – нерезидентами у загальному обсязі розміщених облігацій становила близько 50 %, що свідчило про розширення кола учасників такого ринку. Подальший розвиток ринку державних цінних паперів дав змогу обмежити бюджетний дефіцит та грошову експансію, а ОВДП перетворилися на основне джерело фінансування бюджетного дефіциту. Як стверджують фахівці, за таких умов реального зростання економіки не відбувалося, тому і доходи бюджету зростали дуже повільно [4, с. 93].

У після кризовий період з 1999 р. можемо виділити *третій етап* розвитку грошово-кредитного ринку України, який тривав до середини 2008 р. Незважаючи на вплив багатьох дестабілізуючих зовнішніх та внутрішніх чинників, за оцінками експертів, 1999 р. вважається початком стабілізаційних процесів у реальному секторі економіки. Грошово-кредитна політика НБУ була направлена на підтримку стабільності національної грошової одиниці та забезпечення стабільного розвитку банківської системи, що дало змогу забезпечити відносно низький рівень інфляції (19,2 %) порівняно з 20 % у 1998 році. Загалом вона характеризувалася як політика стабілізаційного типу.

Темпи збільшення грошової маси впродовж року були економічно обґрунтованими і суттєво не впливали на зростання цін. З підвищенням цін на 19,2 % зростання монетарної бази становило 39 %, а грошової маси – 40,5 %. У цей період монетарна політика забезпечила стає збільшення реальних грошей в економіці і поступове відновлення процесу ремонетизації. Рівень монетизації повільно підвищувався і на кінець 1999 р. становив 14,48 проти 13,77 на його початок.

У зв'язку з прийняттям у травні 1999 р. Закону України «Про Національний банк України» [3], яким заборонялася участь НБУ на первинному ринку ОВДП, до Державного бюджету України надійшло 3,8 млрд грн. від розміщення державних облігацій, що вдвічі менше, ніж у 1998 р.

Чергова реструктуризація ОВДП була проведена восени 2000 р., метою якої було погашення простроченої заборгованості, що утворилася перед Національним банком України, та послаблення боргової залежності держави. На заміну державних облігацій, що були у власності центрального банку та становили понад 90 % від загального обсягу розміщених державних цінних паперів, були емітовані процентні ОВДП із строками погашення у 2002–2010 рр. з купонним доходом, розмір якого встановлюється щорічно з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін, що коригується наступного року на фактичний рівень інфляції.

Однак після зазначених численних конверсій рівень довіри інвесторів до урядових зобов'язань суттєво знизився і попит на первинному ринку ОВДП був досить низький, незважаючи навіть на те, що емітент вчасно і повною мірою виконував всі свої зобов'язання щодо погашення державних облігацій та сплати доходу за ними, включаючи платежі за облігаціями, емітованими за результатами конверсій. Так, у 2000 р. на первинних аукціонах було залучено грошових коштів у сумі 1,9 млрд грн., що становило лише 50 % від загального обсягу надходжень від ОВДП за 1999 рік [5, с. 87].

Вихід України з кризи дав змогу Національному банку України вжити низку заходів, спрямованих на подальшу лібералізацію валютного ринку. Для проведення операцій на міжбанківському валютному ринку ним був запроваджений режим торговельної сесії, визначався офіційний обмінний курс гривні як середньозважений за операціями з купівлі-продажу на міжбанківському валютному ринку, а коридор коливань курсу гривні був розширений до 3,4–4,6 грн./дол. США. Водночас криза на ринку енергоносіїв влітку 2000 р. вплинула на

рівень обмінного курсу через девальваційні очікування та значне зростання цін на пальне.

Проте розвиток ситуації на валютному ринку України підтвердив позитивні результати його лібералізації і водночас виявив слабкий бік цього процесу, що мало прояв у неспроможності забезпечити курсову стабільність за умов незначного припливу іноземної валюти до банківської системи навіть у разі ефективного застосування монетарних інструментів.

Як свідчать проведені дослідження, починаючи з 2000 р., вперше за роки реформування економіки спостерігалися стійкі ознаки економічного зростання. Позитивна динаміка ВВП, що намітилася в Україні в кінці 1999 р., посилилася, і в 2000 р. відбулося зростання реального ВВП на 5,8 % порівняно з 1999 р. Рівень інфляції в Україні в цей час становив 25,8 % і переважав передбачуваний (18 %) та показник інфляції 1999 р. (19,2 %). Однак чинники, що спричинили таке відносно високе значення інфляції, були поза сферою прямого впливу Національного банку України, оскільки головним чином це були чинники підвищення адміністративних цін і тарифів, підсилені незавершеністю структурної перебудови в промисловості та лібералізацією цін у сільському господарстві.

Після значних інфляційних стрибків у 90-х роках інфляція набула помірного характеру, але була досить волатильною. Її зростання, починаючи з кінця 2002 року, було викликане як шоками пропозиції, так і монетарними чинниками. Наприклад, широка базова інфляція, яка відображає стійку динаміку цін, сягнула вище 10 % у 2005 році.

Темпи зростання монетарної бази (40 %) та грошової маси (45 %) у 2000 р. були не набагато вищими порівняно з 1999 р., у якому інфляція не досягала і 20 %.

Результатом реалізації монетарної політики у 2001 р. було досягнення надзвичайно низького рівня інфляції (6,1 % за рік) при значному економічному зростанні, про що свідчить зростання реального ВВП на 9,1 %. Упродовж 2001

року зберігалася тенденція до зростання обсягів реальних грошей, що є свідченням посилення національною грошовою одиницею позицій як засобу платежу, міри вартості, засобу заощадження. Процес ремонетизації економіки України мав стійку тенденцію до зростання з 1996 р., коли індекс монетизації з 9,31 підвищився до 19,23 (на 01.01.2002) і повністю відповідав темпам зростання вітчизняної економіки [10].

Як стверджують фахівці, штучно підняти рівень монетизації заходами монетарної політики неможливо, тому що основними чинниками впливу на ремонетизацію є інфляційні очікування суб'єктів господарювання, які, у свою чергу, залежать від довіри до Національного банку, банківської системи та уряду, до їх монетарної та фіскальної політик. Якщо фіскальна політика може мати гальмівний ефект в економічному зростанні, то це може в майбутньому заблокувати й ефективність монетарної політики [5, с. 97].

Водночас на основі проведених досліджень можна відмітити, що на той час значна частка готівки в загальному обсязі грошової маси була не лише наслідком низького рівня довіри до банківської системи як надійного фінансового посередника, нерозвиненості системи масових безготівкових платежів, а й наявності значного тіньового сектора, де розрахунки ведуться здебільшого готівкою. У результаті, як свідчить практичний досвід, за таких обставин більшість фінансових трансакцій здійснювалася поза банківською системою, ускладнюючи стягнення податків, уповільнюючи мультиплікацію грошей, ускладнюючи контроль за грошовими агрегатами. Все це знижувало ефективність монетарної політики.

У 2001 р. спостерігалася тенденція до курсової стабільності, яка стала одним із головних чинників втримання інфляції, економічного зростання та підвищення реальних доходів населення. Національний банк України діяв в умовах високого рівня пропозиції валюти, зумовленого значним позитивним сальдо торговельного

балансу та припливу капіталу, що створювало додатковий тиск щодо ревальвації гривні до долара США. Запобігання значному зміцненню курсу з метою сприяння експортній діяльності та підтримання високих темпів економічного зростання було основним завданням НБУ. Воно реалізовувалося шляхом активної політики інтервенцій та збалансованого валютного регулювання. Обсяг валютних резервів збільшився до 3,1 млрд дол. США, при цьому були повністю виконані всі виплати з обслуговування зовнішнього державного боргу в сумі майже 1,2 млрд дол. США.

Упродовж 2001 р. ситуація на грошово-кредитному ринку характеризувалася як стабільно керована, що дало змогу Національному банку України шість разів знижувати облікову ставку – з 27 до 12,5 %, відповідно знижувалися і ставки банків – з 37,2 % у січні до 30,2 % – у кінці 2001 року.

Однак навіть за умов активного монетарного стимулювання Національним банком України процесів здешевлення кредитів темпи зниження процентних ставок були неадекватні заходам, які ним вживалися у цьому напрямі. Подальше стимулювання зазначених процесів було спрямоване на здійснення заходів щодо поліпшення фінансового стану потенційних позичальників, удосконалення законодавчої бази стосовно захисту прав кредиторів, зміцнення банківської системи тощо.

Упродовж 2000–2004 рр. значно збільшилось відношення обсягів кредитів банківської системи до ВВП (з 12,4 до 30 %). Кредити становили понад 2/3 загального обсягу активів банків, що свідчило про підвищення кредитного ризику [9, с. 514].

Однак після економічного зростання попередніх років у 2005 р. погіршення умов торгівлі і реального ефективного обмінного курсу (РЕОК) призвели до погіршення сальдо поточного рахунку; темпи економічного зростання суттєво знизились – з 12,4 % у 2004 р. до 2,6 % в 2005 році.

За таких умов НБУ перейшов до більшої гнучкості валютного курсу: пом'якшив заходи валютного регулювання, зокрема щодо вимоги обов'язкового обміну експортної виручки та положення, яке зобов'язувало нерезидента попередньо розміщувати на депозитному рахунку повну суму за угодою купівлі державних облігацій; скасував заборону, якою від банків вимагалось здійснювати лише односторонні операції (купівлі або продажу) на валютному ринку протягом одного дня; дозволив форвардні операції [11].

У квітні 2005 року Національним банком була проведена ревальвація гривні, головним позитивним ефектом якої було зниження інфляції впродовж другої половини 2005 та у 2006 році. При цьому з боку уряду була продовжена експансіоністська фіскальна політика, започаткована ним в 2003–2004 роках. Як результат такої політики, а також внаслідок підвищення цін та тарифів послуг, що регулюються адміністративно, інфляція надалі зростала.

На початку 2006 р. грошово-кредитна політика спрямовувалась на підтримку позитивних тенденцій в економіці і стабілізацію грошово-кредитного ринку, що було викликано потребою подолання несприятливих тенденцій попереднього, 2005 року, нівелюванням негативного впливу на економіку ситуації на зовнішніх ринках та зростанням цін на енергоресурси. Монетарна політика фактично базувалася на підтриманні стабільності обмінного курсу. На початку 2006 року утворилась тенденція до зростання валютного дисбалансу кредитних портфелів банків, що пов'язано з посиленням очікувань щодо недопущення девальвації гривні НБУ банком, а також нижчими ставками за кредитами в іноземній валюті [10, с. 3; 12, с. 40].

Збереженню цінової, а також курсової стабільності національної валюти сприяли валютні інтервенції з продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку обсягом 2,1 млрд дол. США. До серпня 2006 року спостерігалась тенденція до зниження інфляційного тиску. Активно проводилася політика щодо

відновлення і збільшення обсягів валютних резервів, обсяг яких на кінець 2006 р. зріс до 22 млрд дол. США [5, с. 99].

2007 рік характеризувався збільшенням грошової пропозиції понад прогнозний рівень, що було викликано значним збільшенням соціально спрямованих видатків (за підсумками 2007 р. грошова маса зросла на 51,7 % до 396 млрд грн.) [13, с. 21]. У відповідь на це НБУ зважено застосовував рестрикційні заходи. Так, було збільшено базу для розрахунку обов'язкових резервів за рахунок включення до зобов'язань, які підлягають обов'язковому резервуванню коштів, залучених від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів. Розмір процентних ставок за активними операціями НБУ підтримувався на позитивному рівні щодо рівня інфляції. Проводилась робота щодо залучення коштів банків, в тому числі за депозитними сертифікатами [13, с. 21].

Упродовж третього етапу НБУ України доповнив нормативну базу, яка регламентує взаємовідносини між різними сегментами грошово-кредитного ринку. Це зокрема: Інструкція про регулювання діяльності банків України (серпень 2001 р.), Положення про процентну політику (серпень 2004 р.), Положення про формування банками обов'язкових резервів (березень 2006 р.), Положення про регулювання ліквідності банків України (вересень 2006 р.), План рахунків бухгалтерського обліку і комерційних банків (червень 2004 р.) та ін. [8, с. 15].

Четвертий етап (2008 р. – 2010 р.). Негативні тенденції, які спочатку стосувалися вітчизняної банківської системи, згодом відповідно вплинули також на реальний сектор економіки й соціально-економічний розвиток країни загалом, що зрештою призвело до економічної кризи, ознаками якої було погіршення основних макроекономічних показників за аналізований період, а саме: зниження обсягів реального ВВП до 84,9 % у 2009 році, реальних доходів населення до 97 %, зростання індексу споживчих цін до 129,9 % у 2008 році тощо [14, с. 5].

Розгортання світової фінансової кризи призвело до відтоку капіталу з більшості країн, що розвиваються. Іноземні країни оцінювали економіку України як одну з найбільш ризикових, що зумовило значний відтік капіталу. Значні девальваційні очікування стали причиною різкого відтоку депозитів та конвертації вивільнених коштів населенням в іноземну валюту. Значна девальвація зумовила утримання інфляції на високому рівні (12,3 %). Таким чином, у 2009 році грошово-кредитна політика здійснювалася у складних умовах економічної та фінансової кризи і спрямовувалась на якнайшвидше подолання її наслідків.

Заходи грошово-кредитної політики з початку 2010 року спрямовувалися на стримування значних коливань валютного курсу та збалансування валютного ринку, забезпечення економіки платіжними засобами, стимулювання відновлення процесів кредитування, а також запровадження пруденційних заходів щодо підвищення надійності функціонування банківської системи [15].

Економічне зростання у той час забезпечувалося не лише зовнішнім попитом, але й розширенням внутрішнього попиту, свідченням чого є поступове зростання реальної зарплати громадян (на 9,9 % у січні-жовтні 2010 р.), нарощення обсягів роздрібного товарообороту (на 5,8 % за січень-жовтень 2010 року), мінімізація спаду в інвестиційній сфері (у III кварталі 2010 р. вперше зафіксовано приріст у 2 % валового накопичення основного капіталу у ВВП) та позитивна динаміка фінансового стану підприємств (за 8 місяців 2010 р. відносно аналогічного періоду прибутки підприємств зросли на 30,7 %, а збитки зменшились на 23,9 %).

Аналіз динаміки показників розвитку монетарної сфери в 2010 р. засвідчує поступовий перехід до фази посткризового відновлення. Серед головних позитивних монетарних тенденцій, які формують основу для подальшого збалансованого розвитку економічної та фінансової систем України, можна виділити такі:

1. Забезпечення конвертованості національної грошової одиниці. Стимуванню інфляції сприяли такі фактори: уповільнення зростання базової інфляції через здешевлення продовольчих товарів та нижчий за потенційний споживчий попит; стримування підвищення адміністративно регульованих цін та тарифів; стабілізація ситуації на валютному ринку і укріплення номінального ефективного обмінного курсу гривні, що призвело до зниження імпортованої інфляції; низькі темпи зростання видатків державного бюджету, зокрема на соціальні цілі; стримана монетарна політика НБУ та спадні темпи споживчого кредитування, що обмежували споживчий попит; збільшення схильності населення до заощадження та висока активність на валютному ринку, де обсяги купівлі валюти традиційно перевищували обсяги її продажу населенням; покращання макроекономічних показників і стабілізація політичної ситуації [16, с. 7].

За офіційними даними, у I кварталі 2011 р. продовжилася тенденція до зниження інфляційного тиску, що, за виключенням III кварталу 2010 р., триває з II півріччя 2008 р. Зростання індексу споживчих цін становило 3,3 % (8,2 та 7,2 % в річному вимірі). Незважаючи на дані офіційної статистики щодо гальмування споживчої інфляції, інфляційні очікування залишаються на вкрай високому рівні – 14,1 % у 2011 р. [17, с. 3].

2. Відновлення довіри вкладників до банківської системи та національної валюти, а саме: закріплення тенденції до збільшення обсягів коштів на депозитних рахунках як населення, так і юридичних осіб. Загальний обсяг депозитів за 2010 р. зріс на 26,3 %. Зазначена позитивна динаміка депозитної діяльності відбувалася на фоні і безпрецедентного падіння процентних ставок за депозитами – з 14,0 до 7,1 % за 2010 р. та січень-лютий 2011 р., що засвідчує безальтернативність депозитних рахунків як інструмента збереження заощаджень населення; зменшився показник доларизації економіки до 29,1 % за станом на 01.01.2011

порівняно з 31,7 % на початок 2010 р. (за 2009 р. він збільшився на 3,4 % (із 30,6 %); знизився рівень фінансової доларизації з 47,1 % на 01.01.2010 до 46,9 % на 01.03.2011. Це пов'язано з тим, що нарощування депозитної бази банків головним чином відбувалося за рахунок припливу депозитів у національній валюті, темпи приросту яких майже в 3 рази перевищували показник за коштами в іноземній валюті [16, с. 8-10].

Ці тенденції зумовлені вищими ставками за гривневими депозитами та зниженням девальваційних очікувань населення; зміцнилася довіра іноземних інвесторів до НБУ – міжнародні рейтинги України в іноземній валюті підвищилися: за шкалою Fitch Ratings – від B- до B, а за шкалою Standard&Poors – від CCC+ до B+; рейтинг за національною шкалою – AA та зменшилися відповідні ризики кредитування України: індекс EMBI+ Україна знизився з 1002 на 31.12.2009 до 436 за станом на 31.12.2010 [16, с. 9].

Підвищення стабільності банківської системи відбулося за рахунок: продовження процесів капіталізації банківської системи – у 2010 р. регулятивний капітал банків зріс на 18,5 %, підвищився показник адекватності капіталу банків з 18 до 20,8 % (за два місяці 2011 р. знизився до 20,2 %); збільшення резервів з 122 млрд грн до 147 млрд грн, або на 20 %, при цьому активи збільшилися лише на 4 %, обсяг наданих кредитів знизився на 1,2 %; поліпшення фінансових результатів банківської системи: за позитивної динаміки доходів банків збитки зменшились з 38,4 млрд грн у 2009 р. до 13,02 млрд грн; розширення ресурсної бази вітчизняної банківської системи – за загального зростання обсягу депозитів на 26,3 % покращилася їх строкова структура. За станом на 01.01.2011 відбулося збільшення питомої ваги довгострокових депозитів у загальному їх обсязі до 31,43 %, тоді як на початок 2010 р. вона становила лише 24,36 %. Слід акцентувати увагу на тому, що темпи зростання депозитів перевищили темпи інфляції, що забезпечило реальне збільшення депозитної бази; зменшення рівня

боргового навантаження – за 2010 р. обсяг зовнішньої заборгованості банків зменшився з 30,8 млрд дол. США до 28,1 млрд дол. США) [16, с. 11].

Таким чином, забезпечення стабільного розвитку банківської системи на четвертому етапі була досягнута за рахунок проведення консервативної кредитної політики банками при використанні жорстких регулятивних вимог з боку НБУ, схильності до мінімізації ризиків, орієнтації на інвестування в цінні папери попри нарощування обсягів кредитування, орієнтації на виконання власних зобов'язань боргів.

П'ятий етап (2011 р. – I півріччя 2013 р.). Зазначений етап характеризується посткризовим розвитком макроекономічної ситуації та відновленням банківської системи.

Проведення грошово-кредитної політики спрямовувалося на досягнення та підтримку цінової стабільності, сприяння підтриманню стабільності банківської системи та додержання стійких темпів економічного зростання.

Розвитку позитивних тенденцій у реальному секторі економіки та на грошово-кредитному ринку сприяло збереження прогнозованої ситуації на валютному ринку. У 2011 році обмінний курс гривні щодо долара США на міжбанківському валютному ринку знизився на 0,84 % – до 8,0284 грн./дол. США [18].

Грошова пропозиція визначалася як позитивною щодо макроекономічної ситуації у державі. Зростання грошової маси за 2011 рік становило 14,7 % і та відповідало підвищенню пропозиції базових грошей з боку Національного банку – монетарна база зросла на 6,3 %.

З проведенням жорсткої грошово-кредитної політики за рахунок збереження вартості гривні та покращення очікувань економічних агентів було досягнуто збільшення обсягу банківських депозитів, загальний обсяг яких протягом 2011 року зріс на 18,2 %. Зазначене дало змогу банкам підвищити власну кредитну

активність. Загальний обсяг кредитів протягом 2011 року збільшився на 9,6 % порівняно зі зростанням на 0,9 % у 2010 році [19].

Покращення очікувань та нарощування банками ресурсів для кредитування економіки України позитивно відобразалося на її розвитку. За 2011 рік індекс промислової продукції підвищився на 7,3 %, обсяг сільськогосподарського виробництва – на 17,5 %. Відбулося покращення прибутковості підприємств – їх фінансовий результат за січень-листопад 2011 року збільшився порівняно з відповідним періодом 2010 року в 2,2 рази [18].

Слід відмітити, що у 2012 році в Україні підтримувалося низько інфляційне середовище – приріст індексу споживчих цін за цей період становив «мінус» 0,2 %. Стриманій ціновій динаміці у 2012 році сприяли: насичення ринку продовольчими товарами, у тому числі за рахунок запасів, накопичених у результаті рекордного врожаю 2011 року та значних його обсягів у році; зважена грошово-кредитна політика, зокрема забезпечення пропозиції грошей на рівні, адекватному розвитку макроекономічних процесів, а також підтримка прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні; відсутність суттєвого коригування тарифів на комунальні послуги – зростання цін за категорією «Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива» становило 0,7 % [19].

Темп приросту індексу цін виробників промислової продукції у 2012 році знизився до 0,3 % порівняно з 14,2 % у 2011 році, що пов'язано зі зменшенням попиту та відповідно цін на промислові товари на світових ринках (рис. 1.3).

Слід відмітити, що на посилення інфляції суттєво впливає розвиток валютного ринку. Незважаючи на те, що протягом року курсова динаміка гривні залишалася стабільною, все ж час від часу на валютному ринку відбувалися спекулятивні атаки на гривню, результатом яких була її девальвація. У вересні та листопаді гривня знецінилася майже на 3,7 %. При цьому характерним для 2012 року було

те, що девальвація гривні розпочиналася на ринку готівкових продажів і потім уже поширювалася на міжбанківський валютний ринок.

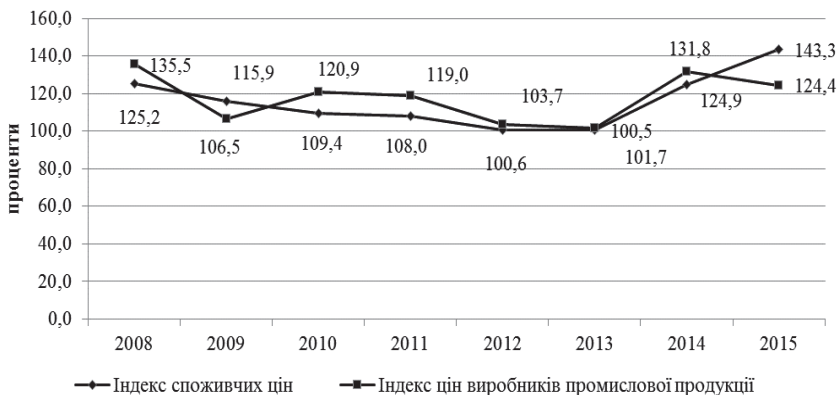


Рис. 1.3. Динаміка індексу споживчих цін та індексу цін виробника промислової продукції за період з 2008 по 2015 рр., %

Джерело: складено автором за матеріалами [6]

Оскільки власники валюти в період ажіотажного попиту не бажали її конвертувати, пропозиція валюти на ринку суттєво звужувалася і для стабілізації курсової динаміки гривні Національний банк України був змушений проводити інтервенції (рис. 1.4).

Характеристика даних, представлених на рис. 1.10, свідчить про те, що у 2013 році сальдо валютних інтервенцій НБУ від'ємним і становило 3,1 млрд дол. США, що в 2,4 раза менше, ніж у 2012 році.

За підсумками 2013 року Національний банк України суттєво зменшив частку своїх операцій у загальному обсязі операцій на валютному ринку – до 0,9 % з 3,1 % у 2012 році.

Національний банк України збільшував витрати валюти для інтервенцій, тому сальдо валютних інтервенцій значно зросло – до мінус 7 499,8 млн доларів США порівняно з 2010–2011 рр. Оскільки інтервенції здійснюються за рахунок валютних резервів, то протягом 2012 року їх обсяг суттєво знизився.



Рис. 1.4. Динаміка сальдо валютних інтервенцій і темпів зростання міжнародних валютних резервів за період 2006–2013 рр.

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

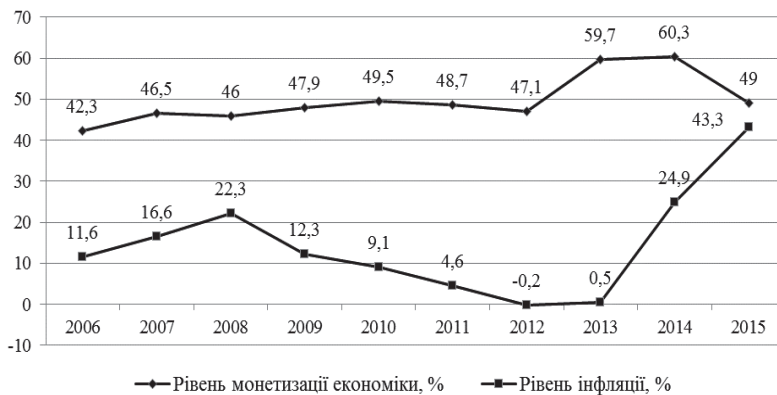
Так, у порівнянні з 2011 роком міжнародні резерви Національного банку України скоротилися на 7 249 млн доларів США, або на 22,8 %.

На думку експертів, обсяг міжнародних резервів у 2012 році сягнув критичного рівня і це обмежує можливості Національного банку України щодо запобігання девальвації національної валюти. Зокрема, покриття грошової бази резервами наприкінці 2012 року становило 80 %, тоді як для таких економік, як Україна, це покриття повинно становити 100 % [20].

Слід відмітити, що у 2011 році відношення міжнародних резервів до ВВП становило 19,3 %, тоді як у загальносвітовій практиці це відношення вважається

нормальним на рівні 8 %. Тобто резерви НБУ практично у 2,4 раза перевищують середньосвітовий нормальний рівень. Проте це не означає, що Україні не варто збільшувати міжнародні резерви. Адже, за оцінками експертів Міжнародного валютного фонду, необхідним для країни є рівень міжнародних резервів, що становить 22–25 % від ВВП [21, с. 42].

Високий попит на іноземну валюту всередині країни зумовлений кількома чинниками, зокрема якими виступає низький рівень монетизації та рівень інфляції (рис. 1.5).



**Рис. 1.5. Динаміка рівня монетизації економіки та інфляції
за період з 2006 по 2015 рр., %**

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

У 2013 році відношення М2 до ВВП становило 53,37 %, що на 3,87 % більше, ніж у 2010 році. Дефіцит грошових коштів, у тому числі й готівкових, тісно пов'язаний із доларизацією.

В цілому проведення жорсткої монетарної політики, спрямованої на обмеження обсягу грошової маси в обігу, привело до значного зменшення рівня інфляції впродовж 2011–2012 рр. За результатами 2012 року, в Україні

зафіксовано дефляцію на рівні 0,2 %. При цьому зростання ВВП у 2012 році очікувалося на рівні 1 % [94], було заплановано у держбюджеті 3,9 %, а реальний ВВП за 2012 р. становив 100,2 %. Як свідчить досвід Японії, дефляція не є стимулом для зростання ВВП і тому ця країна намагається уникати дефляційних процесів [22].

В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2013 рік зазначається, що НБУ не бере на себе зобов'язання «.. щодо утримання на певному рівні або в певних межах обмінного курсу гривні до іноземних валют. Офіційний курс гривні до долара США встановлюватиметься на підставі її котирувань на міжбанківському ринку, сприяючи формуванню в суспільстві об'єктивної оцінки валютних ризиків» [23, с. 5–6].

Протягом першого півріччя 2013 року в Україні зберігалися низькі темпи інфляції – з початку року споживча інфляція становила 0,2 %. Показник приросту індексу споживчих цін у річному вимірі впродовж звітного періоду коливався в межах від «мінус» 0,8 % (у березні та квітні) до «мінус» 0,1 % (у червні).

Основними чинниками такої цінової динаміки були: збільшення пропозиції на ринку продовольчих товарів, які становлять суттєву частку в структурі споживчого кошика; урівноважена грошово-кредитна політика, яка за рахунок адекватних параметрів грошової пропозиції, з одного боку, не допускала потрясінь монетарного характеру, а з іншого – сприяла процесам економічного розвитку; покращення очікувань. Відповідно до даних опитування керівників підприємств за II квартал 2013 року, яке здійснив НБУ, інфляційні очікування продовжували знижуватися і досягли нового мінімального значення за весь період спостережень [19].

Шостий етап (II половина 2013 р. по теперішній час). На даному етапі пріоритетною метою грошово-кредитної політики залишається підтримка цінової стабільності в державі, головним критерієм чого відповідно до Основних засад

грошово-кредитної політики виступає досягнення та підтримання в середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін у межах 3 – 5% на рік [23].

Поряд з оперативними заходами НБУ проводив системну роботу, яка спрямована на створення умов для забезпечення стабільності гривні у двогостроковій перспективі та вдосконалення роботи фінансово-кредитних механізмів розвитку, а саме: удосконалення засад проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок «овернайт»; розвиток фінансового ринку в цілому та його фондового сегмента – безпосередньої участі НБУ, ключового інфраструктурного об'єкта фондового ринку; запровадження (з 20.06.2013) можливості здійснення операцій з купівлі-продажу депозитних сертифікатів НБУ на торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами (фондовими біржами); активна співпраця з урядом над удосконаленням нормативно-правової бази з питань поліпшення фінансових механізмів економічного розвитку; удосконалення механізмів кредитної підтримки НБУ Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі виникнення потреби в ресурсах, що сприяє посиленню системи гарантування вкладів та підвищує довіру до банківської системи; посилення статусу грошової одиниці України як засобу платежу та заощадження [24].

У першому півріччі 2014 р. умови проведення грошово-кредитної політики надзвичайно ускладнилися за рахунок рецесивної тенденції 2012-2013 рр., посилилися різким погіршенням соціально-політичної ситуації, анексією Криму та подальшим загостренням ситуації на сході країни. Обмежені фінансові ресурси державного та приватного секторів викликали звуження внутрішнього попиту, а несприятлива зовнішня кон'юнктура – зовнішнього. Як наслідок, реальний ВВП за I та II квартали 2014 р. знизився на 1,1% та 4,7% відповідно.

Накопичені зовнішні дисбаланси, пов'язані із значним дефіцитом поточного рахунку платіжного балансу в попередні роки, створюють суттєвий девальваційний тиск. Девальвація гривні в першому кварталі 2014 р. склала 37 %. НБУ було запроваджено перехід до системи гнучкого обмінного курсу. В результаті у I півріччі 2014 р. обмінний курс гривні до долара США на міжбанківському ринку знизився на 66,9 % – до 13,6058 грн. /дол. США [24].

Спад в економіці загрожуює подальшим погіршенням якості кредитних портфельів. Політична нестабільність призводить до зростання депозитних ставок, що знижує їх маржу. Частина активів та зобов'язань опинилися під загрозою через окупацію частини території України (Крим).

Частка проблемних активів в активах банківської системи виросла до 10,8 % та становила близько 19,9 млрд дол США на кінець грудня 2013 року. Українські банки все ще мали значну коротку відкриту валютну позицію, що наражала їх на валютний ризик. Одночасно клієнти банків були під підвищеним валютним ризиком, оскільки частка іпотечних кредитів домогосподарств в іноземній валюті складала 67 %, а загальних кредитів не фінансових корпорацій – 34 %. В умовах девальвації національної валюти валютний ризик клієнтів, у яких відсутні джерела надходжень валютної виручки, трансформується в кредитний ризик для банків. Відношення кредитів до депозитів резидентів знизилось із часів кризи 2008 р., але все ще становило 149 % на кінець першого кварталу 2014 р. при середньому значенні серед країн регіону на рівні 92 %.

Зниження обмінного курсу гривні, підвищення адміністративно-регульованих цін і тарифів внаслідок проведення назрілих економічних реформ, а також погіршення ринкових очікувань позначилися на ціновій динаміці. Приріст індексу споживчих цін у річному вимірі у серпні 2014 р. збільшився до 14,2 % порівняно з 0,5% у грудні 2013 р. Очікується, що на кінець року індекс споживчих цін зросте на 19% у річному вимірі [24].

Значна частина обсягу коштів з підтримки ліквідності банків внаслідок впливу вкладів трансформувалася в готівку поза банками, обсяг якої за I півріччя 2014 р. збільшився на 21,8 %. Зазначене зумовлювало випереджаюче зростання монетарної бази (на 11,2 %) порівняно з грошовою масою (на 4,0 %).

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2015 р., основним її завданням сприяння процесу поступового зниження інфляції як підґрунтя для забезпечення досягнення до 2018 р. середньострокової інфляційної цілі. Головним орієнтиром грошово-кредитної політики на 2015 рік було зниження показника приросту індексу споживчих цін за рік до рівня 9 %.

Засоби та методи грошово-кредитної політики використовувалися для впливу монетарних чинників на стабільність грошової одиниці та збалансованості процентних ставок кредитного і депозитного ринків на основі регулювання обсягу монетарної бази, яка розглядалась як операційний орієнтир грошово-кредитної політики [26].

Відповідно до основних засад грошово-кредитної політики на 2015 р. [26], регулювання обсягу монетарної бази відбувалося шляхом впливу на наявність ліквідних коштів у розпорядженні банків. Основною метою такого впливу було спрямованість монетарних інструментів у залежності від умов розвитку грошово-кредитного ринку. Щодо запровадження інфляційного таргетування монетарні інструменти та процедури ухвалення регулюючих рішень максимально можливо наближалися до стандартів, притаманних відповідному монетарному режиму.

Основні засади грошово-кредитної політики на 2016 рік та подальші роки наразі ще не схвалені Радою Національного банку. З огляду на це, при проведенні грошово-кредитної політики Правління Національного банку України керується Стратегією монетарної політики на 2016-2020 роки [27].

Відповідно до даного документу законодавчими положеннями грошово-кредитної політики є:

- виконання конституційної функції НБУ щодо забезпечення стабільності грошової одиниці України;
- відповідно до ст. 6 Закону «Про Національний банк України» його пріоритетною ціллю залишається – досягнення та підтримка цінової стабільності в державі, тобто збереження купівельної спроможності національної валюти;
- цілями НБУ також є сприяння стабільності банківської системи і підтримка економічного зростання, якщо це не перешкоджає пріоритетній меті – збереженню купівельної спроможності національної валюти;
- стратегічна мета монетарної політики у середньостроковій перспективі до 2020 року полягає у досягненні і підтриманні низьких стабільних темпів інфляції в умовах гнучкого курсу, поступовому переході до інфляційного таргетування та одночасно у створенні монетарних передумов для стійкого економічного зростання.

Основні напрями стратегії монетарної політики НБУ на 2016-2020 рр. полягають у наступному:

- поступовий перехід до таргетування інфляції;
- інституційна та операційна незалежність НБУ;
- відновлення і підвищення довіри учасників ринку та суспільства в цілому до НБУ;
- відновлення і забезпечення повноцінної роботи валютного та кредитного ринків;
- вдосконалення монетарної політики на основі якісної зміни її операційної структури: *оптимізацію за обсягами і структурою операцій рефінансування та мобілізації коштів за прозорими критеріями ефективного управління ліквідністю банківської системи; підвищення ефективності процентної політики, що передбачає формування оптимального коридору процентних ставок* для підтримання контрольованості ставок грошового ринку та їх спрямування на

забезпечення помірних темпів інфляції і відновлення економічного зростання; *розвиток інструментарію та вдосконалення практики застосування операцій Національного банку на відкритому ринку* для забезпечення провідної ролі цього каналу в управлінні ліквідністю банківської системи і сприяння збалансуванню використання в економіці коротких і довгих грошей; розвиток інструментів структурного рефінансування.

1.2. Монетарний трансмісійний механізм та його роль у розвитку реального сектору економіки

Як було вже зазначено в підрозділі 1.1, функціонування грошово-кредитного ринку забезпечується через реалізацію обраної стратегії грошово-кредитної політики, які в свою чергу залежить від ефективності дії каналів монетарного трансмісійного механізму.

Національний банк України використовуючи належні йому монетарні інструменти, має змогу впливати на основні показники економічного зростання в державі.

Представлений вплив здійснюється не прямо, а через складний економічний механізм, який має назву трансмісійного механізму монетарної політики. У цілому, економічну категорію «монетарний трансмісійний механізм» визначають як відносини з приводу передачі змін у використанні інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку на фінансову кон'юнктуру і в подальшому – на макроекономічні змінні, які відображають стан розвитку реального сектору економіки через складну сукупність каналів та зав'язків прямої і зворотної дії [28, с. 11-13].

У загальному вигляді схему монетарного трансмісійного механізму можна подати у вигляді впливу інструментів грошово-кредитної політики, що використовуються, основних параметрів розвитку фінансового ринку та реального сектору економіки (рис. 1.6).

Реалізація моделі трансмісійного механізму монетарної політики в Україні визначається системою каналів трансмісії.

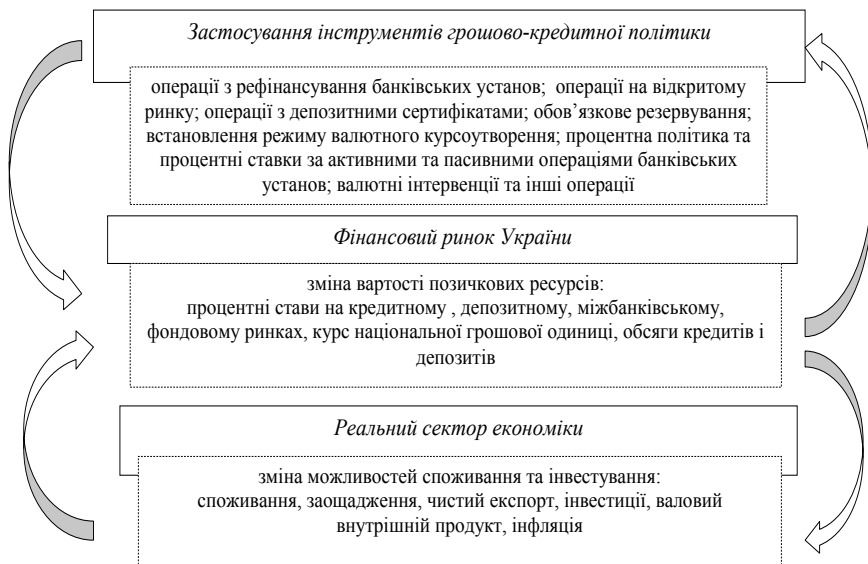


Рис. 1.6. Сфери дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики

Джерело: складено автором з використанням матеріалів [28, с. 11; 29, с. 141]

На основі узагальнення сучасних економічних підходів механізму монетарної трансмісії виділяють його канали, характеристика яких наведена у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Канали монетарного трансмісійного механізму

Канал трансмісії	Характеристика
Процентний канал	зміна грошово-кредитної політики через офіційну облікову ставку, що прямо впливає на короткострокові ставки на фінансовому ринку і через криву дохідності – на довгострокові
Кредитний канал	вплив грошово-кредитної політики центрального банку на доступність ресурсів на кредитних ринках шляхом впливу інструментів грошово-кредитної політики на зміну пропозиції кредитних ресурсів, через зміну обсягів вільних резервів банківської системи
Канал очікувань суб'єктів економічної діяльності	зміна у грошово-кредитній політиці на очікування економічних агентів щодо майбутніх цін і макроекономічної ситуації та, відповідно, на їх рішення щодо споживання, заощаджень, інвестицій, виробництва
Валютний канал	в разі зниження внутрішніх відсоткових ставок попит на національну валюту зменшується, що призводить до зниження номінального і реального курсів національної валюти, а отже, до зростання чистого експорту і сукупного попиту. Початковим імпульсом валютного каналу трансмісії виступають інструменти державного регулювання, що впливають на курс національної валюти. У першу чергу, такими інструментами виступають монетарні заходи: пряме регулювання курсу у випадку фіксованого режиму (девальвація/ревальвація), зміна облікової ставки, операції центрального банку на відкритому ринку, заходи, що впливають на зміну грошової маси – грошова емісія, зміна нормативу обов'язкового резервування тощо
Грошовий канал	безпосередній вплив пропозиції грошей на стан грошового ринку та рівень цін у економіці.
Канал цін активів	критерієм дієвості цього каналу можна вважати своєчасне й об'єктивне визначення реальної вартості активів. Визначає вплив грошово-кредитної політики на реальний сектор економіки через зміну відносних цін фінансових і реальних активів.

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [28; 29; 30; 31; 32]

На основі узагальнення сучасних економічних підходів механізму монетарної трансмісії в Україні відділяємо його канали: валютний канал, процентний канал, канал ділових очікувань, кредитний канал та грошовий [28; 29; 30; 31], рис. 1.7.

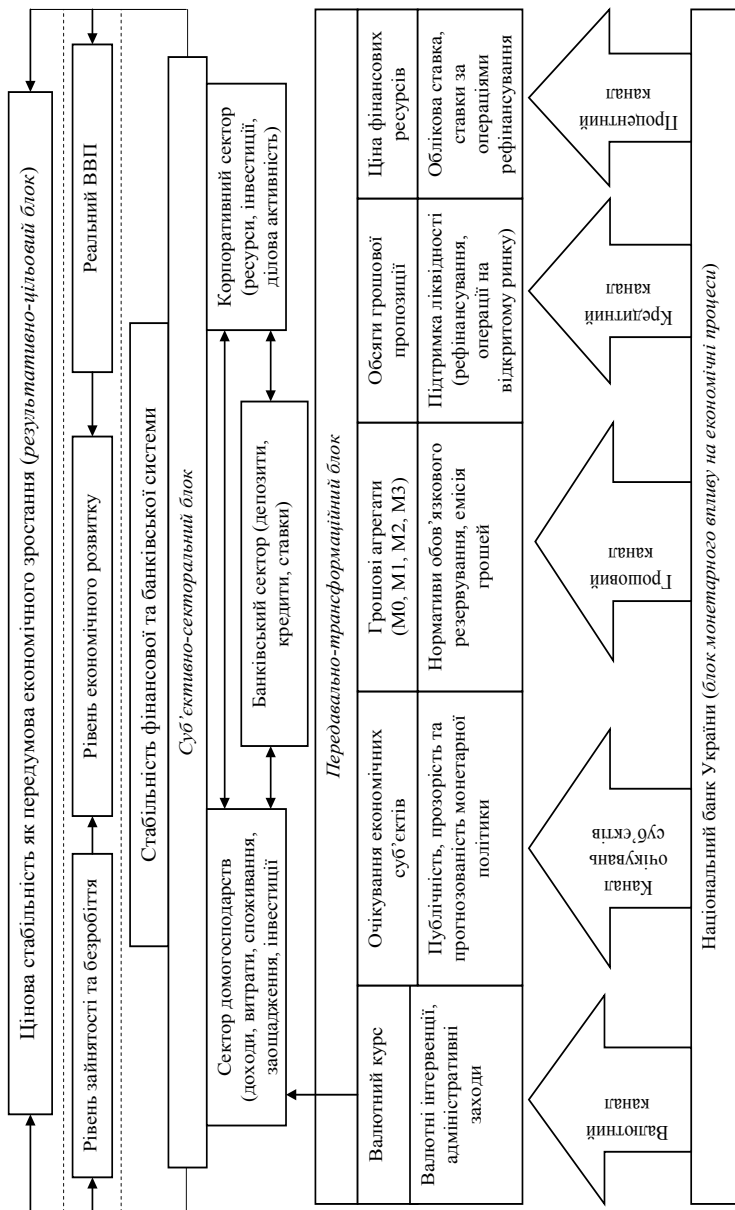


Рис. 1.7. Вплив каналів монетарного трансмісійного механізму на економічне зростання в державі

Автор погоджується з думкою В.І. Мішенка, що у сучасних умовах головним критерієм ефективності грошово-кредитної політики є надійне функціонування монетарного трансмісійного механізму, який сприяє реалізації основних цілей центрального банку й, передусім, забезпеченню цінової стабільності на основі використання режиму таргетування інфляції, дає змогу підтримати стабільність банківської системи та забезпечує передачу монетарних імпульсів до суб'єктів господарювання [32, с. 30].

Розглянемо вплив каналів монетарного трансмісійного механізму на розвиток реального сектору економіки.

Найбільш вагомий канал монетарного трансмісійного механізму є процентний канал, за допомогою якого поширюється імпульси впливу на економіку через регулювання відсоткових ставок. Поширюючи вплив на економіку через процентний канал, центральний банк впливає на ціну грошей і капіталу у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, впливаючи на рішення економічних суб'єктів щодо споживання, заощадження та інвестицій, регулюючи таким чином рівень ділової активності та економічне зростання в країні.

Специфіка функціонування процентного каналу полягає в тісному взаємозв'язку всіх процентних ставок із ключовою ставкою центрального банку та наявності певного часового лагу їх впливу на процеси заощадження, накопичення, кредитування, інвестування, а також на ціни й рівень інфляції. Через ставки надання та абсорбування ліквідності цей канал безпосередньо впливає на вартість банківських ресурсів, а також тісно пов'язаний із каналом цін активів. При цьому слід мати на увазі, що першочерговий вплив офіційна процентна ставка повинна чинити на ставки міжбанківського ринку (рис. 1.8).

На відміну від переважної більшості розвинених країн, у національній економіці процентний канал не відіграє вагомій ролі у стимулюванні

економічного зростання та об'єктивно не є вагомим фактором впливу на економіку. Теоретично цей канал характеризується найвищим рівнем чутливості, насправді підвищення облікової ставки призводить лише до одночасного зростання середньозваженої вартості рефінансування для банків (репо, кредити овернайт, тендерні кредити тощо).



Рис. 1.8 Динаміка облікової стави НБУ та середньозваженої процентної ставки за наданими кредитами на міжбанківському ринку за період з 2005 по 2016 рр., %

*2016 – станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Як свідчать дані рисунку 1.8, зміна облікової ставки майже не впливає на рівень процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку, що свідчить про обмежені можливості національного регулятора впливати на короткострокові процентні ставки, а через них – на економічне зростання за допомогою процентного каналу. Процентний канал монетарного трансмісійного механізму буде ефективним у тому разі, якщо офіційна процентна ставка центрального банку повною мірою виконуватиме покладені на неї функції орієнтира вартості національних грошей, а процентні ставки за депозитами, основним джерелом

банківських ресурсів, будуть порівнянними з дохідністю державних і корпоративних облігацій (із урахуванням премії за ризик), як це встановлено ринком у багатьох країнах світу. При цьому ставки міжбанківського ринку переважно мають бути нижчими за ставки рефінансування центробанку. Найдієвішим цей канал є в країнах із розвинутим фінансовим сектором, оскільки досконаліша інституційна структура фінансового сектору сприяє розвитку інституційних підходів до управління монетарним трансмісійним механізмом шляхом впливу на окремі фінансові ринки [34]. Механізм дії процентного каналу монетарного трансмісійного механізму представлена на рисунку 1.9.



Рис. 1.9. Механізм дії процентного каналу монетарного трансмісійного механізму

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [35-37]

Для підвищення вагомості процентного каналу НБУ вживає наступних заходів:

- синхронізація ключової процентної ставки з облікової ставкою, яка відображає стан грошово-кредитної політики, слугуючи операційною ціллю для короткострокових процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку;

- коригування ключової процентної ставки – процентної ставки за операціями регулювання ліквідності, які мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку. Залежно від структурної позиції ліквідності банківської системи (тобто її дефіциту або профіциту) ключова процентна ставка буде або ставкою за операціями з надання ліквідності (наприклад, за операціями рефінансування), або за операціями зі стерилізації (наприклад, проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів Національного банку). Такі операції будуть незмінно проводитися за наперед встановленою ціною;

- ключова процентна ставка доповнюватиметься коридором процентних ставок за кредитними та депозитними операціями овернайт з метою управління короткостроковими процентними ставками на міжбанківському ринку шляхом обмеження їх коливань навколо ключової процентної ставки;

- подальша трансмісія зміни ключової процентної ставки і міжбанківських короткострокових процентних ставок у реальний сектор економіки відбуватиметься різними каналами (процентним, валютним, кредитним).

Кредитному канал монетарного трансмісійного механізму має двосторонній вплив на розвиток економіки. З одного боку, насичення економіки грошима (монетизація), яке головним чином реалізується через кредитний канал, виступає вагомим каталізатором економічної активності в країні та створює базові передумови для реального економічного зростання. Одночасно він є потенційною

загрозою для стійкості та надійності функціонування усієї банківської системи. Цей канал відображає вплив монетарних інструментів на доступність ресурсів на кредитних ринках, а його дія базується на припущенні, що національний регулятор у процесі здійснення грошово-кредитної політики впливає на зміну пропозиції кредитних ресурсів, передусім через зміну обсягів вільних резервів банківської системи (рис. 1.10).

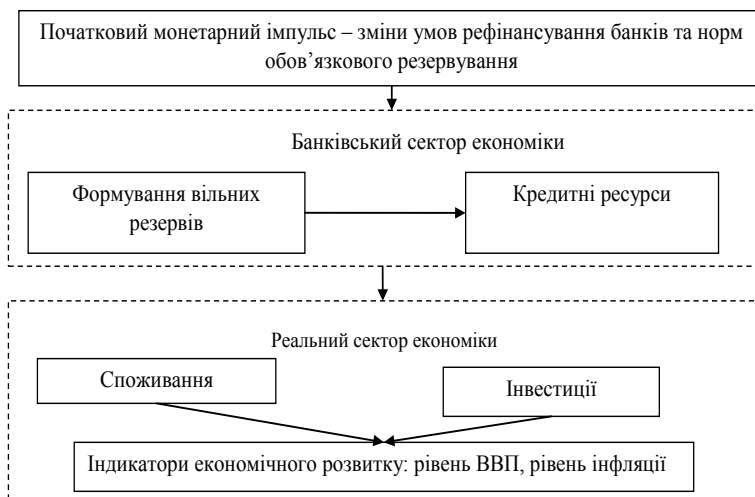


Рис. 1.10. Механізм дії кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [28; 35-37]

Функціонування кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму тісно пов'язане з усіма іншими каналами, особливо процентним, валютним і грошовим.

Кредитний канал монетарного трансмісійного механізму на вітчизняному грошово-кредитному ринку функціонує недостатньо ефективно через несприятливий інвестиційний і кредитний клімат, високі ризики, низьку якість і

недосконалу структуру кредитного портфеля, відсутність платоспроможних позичальників, а також жорсткі цінові й нецінові умови кредитування (рис. 1.11).



Рис. 1.11. Динаміка процентних ставок за операціями рефінансування за період з 2005 по 2016 рр., %

*2016 – станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Основними заходами НБУ щодо посилення впливу кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму на економічне зростання полягають у наступному:

– розвиток інструментарію і розширення операцій на відкритому ринку, що здійснюються з ініціативи НБУ, та перенесення на ці операції основної ваги в системі управління ліквідністю банківського сектору. До таких операцій належать не лише операції купівлі/продажу державних цінних паперів, а й операції прямого/зворотного репо (базовими активами таких операцій будуть як ОВДП, банківські метали, так і депозитні сертифікати НБУ), періодичні тендери з рефінансування та розміщення депозитних сертифікатів. Зазначені операції чітко

структуровані за категоріями: основні операції відкритого ринку, операції тонкого налаштування (*fine tuning operations*) та структурні;

- мінімізація обсягів операцій постійного доступу (кредитних та депозитних операцій НБУ овернайт, що здійснюються за ініціативою банків) шляхом зниження їх конкурентної привабливості через відповідні зміни процентних ставок, які носять штрафний характер;

- оптимізація процентної політики. Основними завданнями процентної політики є сприяння збалансуванню валютного і кредитного ринків, створення стимулів для відновлення позитивної динаміки депозитів у банківській системі та кредитування реального сектору. Коридор процентних ставок овернайт потребує розширення за рахунок зниження ставки за депозитними сертифікатами НБУ банку, яка повинна бути найнижчою на грошовому ринку. Зниження ставок за депозитними сертифікатами НБУ овернайт сприятиме виходу із витратної для держави спіралі структурного профіциту ліквідності і розблокуванню мотивації банків до кредитування економіки. Ставки за активними операціями НБУ мають підтримуватись на додатному рівні у реальному вимірі. Достатньо високі ставки за операціями рефінансування овернайт запобігатимуть підвищенню спекулятивного попиту банків на валютному ринку і сфокусують ці операції на виконанні їх основної функції – згладжуванні одноденних розривів ліквідності для виконання щоденних банківських нормативів;

- стимулювання кредитування реального сектору, особливо його високотехнологічного сегменту, малого та середнього бізнесу, а також структурної перебудови економіки. З цією метою розроблено середньострокові інструменти і схеми структурного рефінансування (*funding for lending schemes*), чіткі індикатори їх ефективності, механізми контролю та антикорупційні запобіжники;

– розроблення і запровадження заходів монетарної політики, орієнтованих на спрямування структурного профіциту банківської ліквідності для ефективного використання реальним сектором економіки.

Особливістю малих економік відкритого типу, якою зокрема є українська економіка, слід вважати пріоритетну роль валютного каналу в монетарному трансмісійному механізмі. Висока залежність країни від зовнішніх грошових і товарних потоків, можливі екзогенні цінові шоки через енергетичну та імпортозалежність, відсутність довіри до національної грошової одиниці та значний рівень доларизації економіки – це ключові чинники, які обумовлюють виняткову увагу центрального банку саме до управління валютним каналом (рис. 1.12).

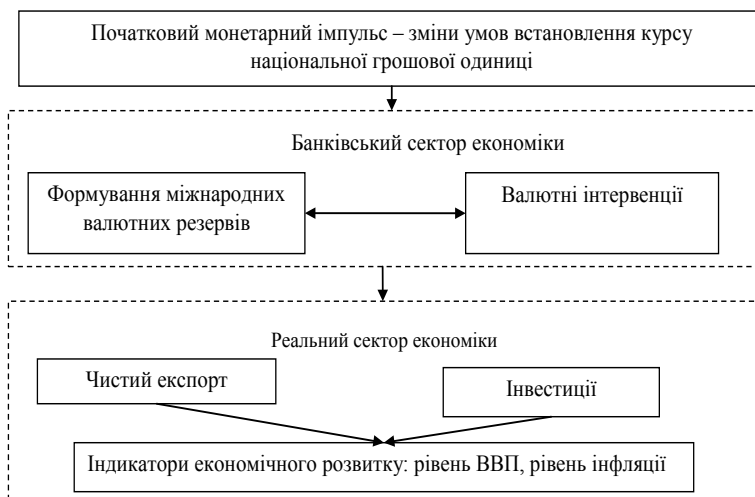


Рис. 1.12. Механізм дії валютного каналу монетарного трансмісійного механізму

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [28; 35-37]

Валютний канал монетарного трансмісійного механізму тісно пов'язаний із іншими каналами, особливо з процентним, оскільки розрахунки форвардного курсу здійснюються на основі паритету внутрішніх і зовнішніх процентних ставок.

Найважливішу роль валютний канал трансмісійного механізму виконує за умов реалізації монетарного режиму, що ґрунтується на валютному таргетуванні. При запровадженні вільного курсоутворення та переході до таргетування інфляції вплив цього каналу на фінансовий сектор повинен зменшуватись, а фінансова доларизація економіки – знижуватися (рис. 1.13).

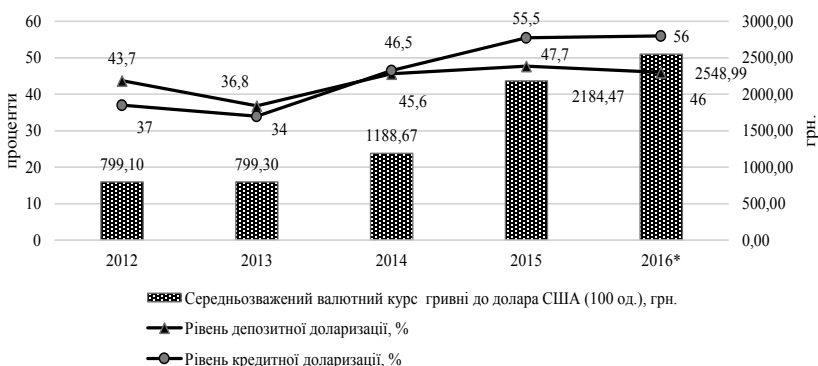


Рис. 1.13. Динаміка рівня доларизації та середньозваженого валютного курсу гривні до долара США за період з 2012 по 2016 рр.

*2016 – станом на 01.08.2016;

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Як видно із рисунку 1.13, дія валютного каналу монетарного трансмісійного механізму в Україні не спричиняє об'єктивного впливу на грошово-кредитний ринок, що спричинено розбалансуванням вітчизняного валютного ринку внаслідок запровадження механізмів кредитного пом'якшення у зв'язку зі

збільшенням обсягів рефінансування та придбанням НБУ значних обсягів ОВДП, яке викликало зростання кількості національної валюти в економіці та стрімке підвищення валютного курсу. Країни, котрі запровадили режим таргетування інфляції, зазвичай не здійснюють регулярних інтервенцій для підтримання валютного курсу [38].

Для відновлення повноцінного функціонування валютного ринку НБУ вдаватиметься до наступних заходів:

- інтервенції на валютному ринку здійснюватимуться для нарощення до належного рівня міжнародних резервів, згладжування надмірних коливань обмінного курсу, не здійснюючи негативного впливу на процес досягнення інфляційної цілі, а також для підтримання ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики;

- у межах нового режиму грошово-кредитної політики обмінний курс змінить свою роль інструменту грошово-кредитної політики на роль індикатора трансмісії монетарної політики. Моніторинг змін обмінного курсу залишатиметься важливим для встановлення ключової процентної ставки, оскільки канал обмінного курсу на сьогодні є найпотужнішим у трансмісійному механізмі;

- використання режиму встановлення гнучкого валютного курсу.

Грошовий канал є першим каналом монетарного трансмісійного механізму, котрий реально почали використовувати на практиці ще в 1980-х роках. Характер дії цього каналу реалізується через забезпечення оптимальних темпів приросту грошової бази й грошової маси з метою збалансування структури грошово-кредитного ринку відіграє вирішальну роль у формуванні рівня цін і вартості активів, а отже й інфляції. Критерієм дієвості грошового каналу є дотримання встановлених темпів приросту грошової бази, а також структури та певних пропорцій збільшення грошової маси (табл. 1.14).

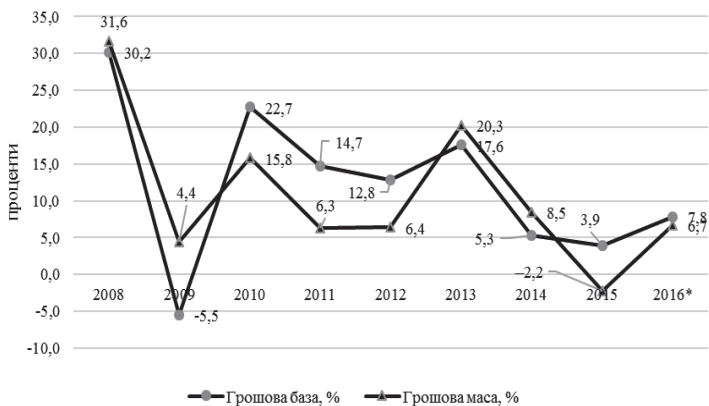


Рис. 1.14. Динаміка грошової бази та грошової маси в Україні за період з 2008 по 2016 рр., зміна у річному обчисленні, %

*2016 – станом на 01.08.2016; Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Практичними інструментами впливу на грошовий ринок країни через грошовий канал є зміна нормативу обов'язкового резервування, додаткова емісія грошей або ж технічне вилучення зайвої грошової маси з обігу.

Механізм формування резервних вимог полягає в тому, що центральний банк зменшує можливість використання банками кредитних ресурсів. На розмір обов'язкових резервів зменшується пропозиція грошей і таким чином центральний банк регулює приріст грошової маси в обігу [39, с. 11]. Обов'язкові резервні вимоги як монетарний механізм мають свої особливості, а саме: призводить до зміни надлишкових резервів у банках, кредитної пропозиції та темпів приросту грошової маси; обов'язкові резерви виступають джерелом погашення зобов'язань банків у випадку їх банкрутства; обов'язкове резервування має податкову природу, що призводить до зростання ціни банківських ресурсів та зменшення рівня доходності банків [40, с. 56]

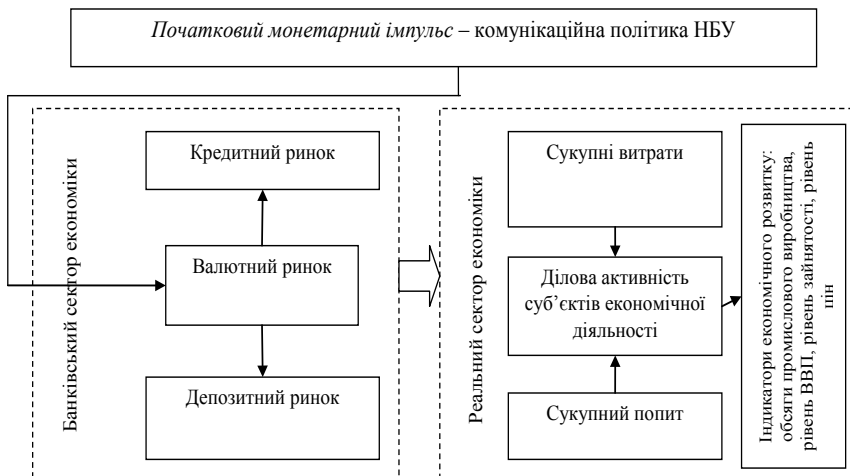
Виходячи із вище зазначеного, доходимо висновку про те, що центральні банки використовують зазначений інструмент з метою регулювання ліквідності банків, а також як засіб антиінфляційної політики.

Як відзначає В. Міщенко, Основними шляхами підвищення ефективності дії грошового каналу є вдосконалення прогнозування обсягів і структури грошової бази та грошових агрегатів, а також механізмів обов'язкового резервування. У перспективі після запровадження інфляційного таргетування роль цього каналу буде зменшуватися, адже операційним орієнтиром грошово-кредитної політики має бути процентна ставка [37, с. 38].

За останні 4–5 років все більш чітко простежується вплив на грошовий ринок країни через канал очікувань суб'єктів економічної діяльності.

Так, вітчизняний дослідник О. Костюк [41, с. 69–72] відзначає з цього приводу, що недостатній рівень довіри до грошово-кредитної політики, поширення серед економічних суб'єктів песимістичних прогнозів та оцінок майбутнього, блокування стимулів до подальшого економічного зростання зумовили виникнення в рамках вітчизняної моделі монетарного трансмісійного механізму специфічного каналу очікувань. Функціонування даного каналу, з точки зору О. Костюка [41, с. 73], перш за все проявляється у поширенні неадекватних оцінок та збільшенні чутливості реагування економічних суб'єктів на зміни індикаторів стану окремих факторів підприємницького середовища (таких як вартість певних сировинних ресурсів, валютний курс тощо).

Механізм каналу ділових очікувань суб'єктів економічної діяльності представлено на рисунку 1.15.



**Рис. 1.15. Дія каналу ділових очікувань суб'єктів економічної діяльності
монетарного трансмісійного механізму**

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [28; 35-37]

Дія каналу ділових очікувань суб'єктів економічної діяльності залежить від наявності асиметрії інформації щодо заходів грошово-кредитної політики, внаслідок чого рішення НБУ сприймаються суб'єктами ринку по-різному, виходячи з їхніх цілей і умов ведення бізнесу. Критерієм дієвості каналу очікувань є довіра суб'єктів господарювання до дій монетарної влади, котра ґрунтується на визнанні незалежності та забезпеченні прозорості діяльності центрального банку, а також на підтримці високого рівня комунікаційної політики й загальної політики комунікацій.

Виходячи з основних завдань та функцій центральних банків комунікаційна політика може бути визначена як система заходів із взаємодії центрального банку з банківськими установами та іншими суб'єктами економічної діяльності, які направлені на підвищення ступеня поінформованості суб'єктів щодо стану і

перспектив розвитку грошово-кредитної сфери, підвищення рівня довіри до заходів грошово-кредитної політики та формування позитивного іміджу влади [42, с. 9].

Результатом удосконалення комунікаційної політики НБУ стало покращення ділових очікувань економічних суб'єктів щодо економічної ситуації в Україні та перспектив розвитку власних підприємств на наступні 12 місяців, а саме: зростання обсягів виробництва товарів та послуг в Україні: баланс очікувань – 2,1% (у I кварталі 2016 року – “мінус” 18,5%); суттєве уповільнення темпів зростання споживчих цін – до 18,9% (у I кварталі 2016 року – 22,2%); послаблення девальваційних процесів – середнє значення обмінного курсу гривні до долара США – 28,66 грн./дол. США (у I кварталі 2016 року – 29,97 грн./дол. США); пожвавлення ділової активності: індекс ділових очікувань зріс до 108,5% (у I кварталі – 98,4%). Зростання відбулося завдяки підвищенню оцінок респондентів за всіма основними напрямками економічної активності підприємств усіх видів економічної діяльності; в зростання потреби в позикових коштах. Підприємства планують брати банківські кредити переважно в гривнях. Основні негативні чинники розвитку підприємств – нестабільна політична ситуація та занадто високі ціни на енергоносії.

Прогноз ділової активності на найближчі 12 місяців має тенденцію до зростання (рис. 1.16).

Основними напрямками підвищення дієвості каналу ділових очікувань в Україні є: посилення незалежності НБУ; закріплення інфляційних очікувань суб'єктів ринку відповідно до визначеного інфляційного таргету чи цільового рівня інфляції; удосконалення комунікаційної політики НБУ (політики щодо прийняття рішень із монетарної політики) та розширення каналів його зв'язків із представниками ринку; інституційна розбудова НБУ шляхом системного реформування організаційної структури та операційних процесів.

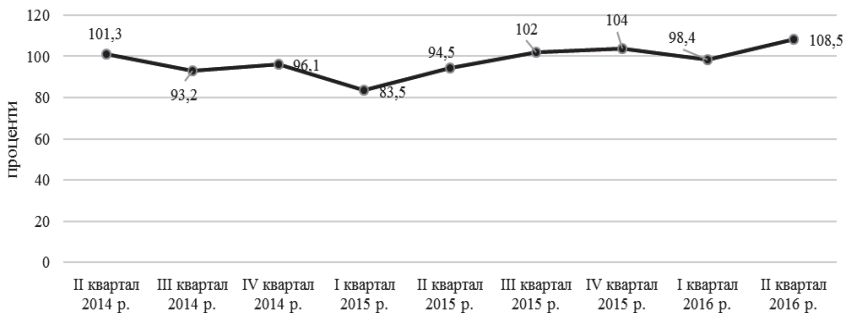


Рис. 1.16. Індекс ділових очікувань підприємств України, %

Джерело: [43]

Таким чином, основними каналами монетарного трансмісійного механізму в Україні є грошовий, кредитний та процентний, при цьому основний вплив НБУ на економічний розвиток реалізується саме через грошовий канал (управління монетарною базою) та кредитний канал (рефінансування банків, регулювання банківської ліквідності).

Для підвищення ефективності грошово-кредитного впливу НБУ на економічне зростання доцільно будувати концептуальні моделі функціонування монетарних каналів. Для визначення передумов забезпечення ефективності цих каналів слід враховувати особливості їх функціонування на сучасному етапі:

- *процентний канал*: сформований за кредитними і депозитними ставками процентний коридор не є об'єктивним орієнтиром для короткострокових ставок грошового ринку;
- *кредитний та грошовий канали*: низький рівень монетизації економіки, криза ліквідності;
- *валютний канал*: висока імпорто залежність України, особливо у частині імпорту енергоресурсів, обумовлює найвищу роль саме валютного чинника у

розвитку інфляційних процесів (у разі девальвації гривні); обсяги валютних резервів НБУ не дозволяють відігравати домінуючу роль на міжбанківському валютному ринку (НБУ може своїми операціями лише задавати орієнтири для курсу валюти, однак не може визначати його);

– *канал очікувань економічних суб'єктів*: недовіра економічних суб'єктів до проголошеної НБУ грошово-кредитної політики та невідповідність їх очікувань встановленим монетарним орієнтирам створює загрози функціонуванню банківського сектору та спричиняє неефективність регулятивних дій НБУ.

РОЗДІЛ II

РОЛЬ БАНКІВ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

2.1. Роль банків у розширенні пропозиції кредиту та грошей в Україні

Актуальність теми обумовлена роллю нарощування обсягів грошової пропозиції й розширення кредиту в Україні в умовах існування незадоволеного попиту господарюючих суб'єктів на кредитні ресурси й нерозвиненості фінансового ринку. Метою статті є висвітлення характеру й наслідків ролі банків у рості грошової пропозиції й розширенні кредиту, умов їхнього виникнення й розвитку в економіці країни й спроба запропонувати можливі шляхи їх ефективного використання.

Починаючи з 1992 р., НБУ ввів для комерційних банків обов'язкове часткове резервування по депозитах для створення банками своїх резервів ліквідності. Як показав аналіз, до 2000 р. включно нормативи обов'язкового резервування були встановлені на рівні 10-17%. Надалі вони були знижені й диференційовані по секторах економіки, строкам і валютам (національних і іноземної) залучаємих вкладів. А з кінця 2008 р. (5.12.2008 р.) норматив обов'язкового резервування в національній валюті (по термінових депозитах і депозитах до запитання нефінансових корпорацій і домашніх господарств) був встановлений на нульовому рівні для резидентів, а для нерезидентів (банків і інших фінансових корпорацій-нерезидентів) – з 1.07.2011 р. [1].

Встановлення нормативу обов'язкового резервування на нульовому рівні скасувало, навіть, часткове резервування коштів по залучених вкладах банків і означало надання їм необмеженого права використовувати всю суму залучених гривневих вкладів для кредитування. За таких умов, неможливість придбання

банком ззовні необхідних йому коштів протягом одного дня для виконання своїх зобов'язань перед вкладниками, сприяла втраті їм свого іміджу надійного банку, що могло привести його до банкрутства, тому що «...платоспроможний, але неліквідний банк шансів на виживання практично не має.» [2, с. 6]. До того ж, якщо врахувати, що банки можуть надавати позички понад існуючих у них кредитних ресурсів (у повній відповідності з капіталотворчою теорією кредиту) і, відповідно, створювати уявні вклади, то зрозуміло, що надання банкам необмеженої можливості до розширення кредиту в національній валюті було здатно викликати у банків втрату своєї ліквідності й, навіть, банкрутством, особливо в їх погоні за прибутком, тому що прагнучи до збільшення прибутку банки зневажали своєю ліквідністю. Однак, коли банк втрачає свою ліквідність, то він втрачає здатність до нормальної діяльності і банкрутіє. Не випадково Людвіг фон Мізес (як один з самих яскравих представників австрійської школи) вважає, що банківська система із частковим резервуванням, керована центральним банком, неминуче веде до експансіоністського розширення кредитування грошима, не забезпеченими реальними заощадженнями, що провокує неконтрольований циклічний ріст грошової маси й веде до економічного спаду й рецесії <...> що завжди приводить до економічної кризи.» [3].

Разом з тим, О.І. Лаврушин вважає, що «...кредитна експансія не тільки приносить лиха, викликає кризи виробництва й обігу, але й здатна надати суспільству широкі можливості для економічного розвитку. Питання, отже, не в тім, як варто боротися із кредитною експансією, а в тім, як правильно направляти розвиток грошово-кредитної сфери, що створює диспропорції й загострює протиріччя.» [4, с. 8]. Не можна не погодитися із шановним О.І Лаврушиним щодо того, що розширення кредиту «...характеризуючи кредитну експансію, може відображати процес більш широкого його використання в умовах нерозвиненості сформованої кредитної практики, процес «угамування голоду» за допомогою

використання кредитних ресурсів економічними суб'єктами, що випробовують гостру потребу в позичкових капіталах. Розширення кредитування в цих умовах виникає, таким чином, не на тлі надлишку позичкових капіталів, а в умовах істотного незадоволеного попиту на додаткові кредитні ресурси.» [4, с. 8]. Разом з тим, не можна погодитися з О.І. Лаврушиним, що ототожнює процес розширення кредиту із процесом його розвитку [4, с.8], тому що на наш погляд, процес розширення кредиту являє собою тільки кількісне розширення границь кредитування (до того ж, у ряді випадків агресивне), у той час як процес розвитку кредиту варто розглядати як якісне розширення теоретичних меж економічної категорії «кредит», що поглиблює пізнання його сутності як економічних відносин.

Слід зазначити, що кредитна експансія (англ. - credit expansion) як політика дешевих грошей спрямована на стимулювання розширення кредиту, як економічних відносин, заснованих на зворотному русі позиченої вартості, з метою прискорення темпів економічного розвитку. Відповідно, кредитна експансія стимулюючи розвиток економіки, стимулює, разом з тим, і розширення обсягів банківського кредитування й, як слідство, розширення грошової пропозиції в країні., що видно з даних табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Обсяги позичок і грошової маси (М3) України в 1996-2015 рр.

(за даними на кінець року, млрд.грн.)

Показ- ники	Роки										
	1996	1998	2004	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2014	2015
Позички	5,4	8,9	88,6	426,9	734,0	723,3	732,8	801,8	815,1	1020,7	1023,2
М3, у т.ч.	9,4	15,4	125,8	396,2	515,7	487,3	597,9	685,5	773,2	956,7	994,1
М0,%	42,6	46,7	33,6	28,0	30,0	32,2	30,6	28,1	26,3	29,6	28,4

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Як видно з даних табл. 2.1, за досліджуваний період обсяг виданих банками позичок зріс із 5,4 млрд. грн. до 1023,2 млрд. грн. (тобто ледве не в 200 разів, а обсяг грошової маси зріс більш, ніж в 100 разів), у той час як обсяг реального ВВП при такому стрімкому зростанні позичок і грошової маси не досяг свого обсягу 1991 року. До того ж, як видно з даних табл. 1, перевищення обсягів виданих банками позичок над обсягами грошової маси почалося ще з докризового 2007 р., саме з якого й стало різко проявлятися розширення кредиту в країні.

Доречно відзначити, що розширення кредиту – це не тільки кількісний процес розширення масштабів кредитування, але й відповідно до характеристики МВФ – «зміна грошової маси в обігу» [5], що підтверджується даними табл. 1 з якої видно, що в структурі грошової маси відбулися істотні зміни, у зв'язку із чим за досліджуваний період питома вага готівки в обігу (гроші поза банками – M0) скоротилась з 42,6-46,7% до 29,6%. І хоча скорочення питомої ваги готівки в обігу економізує організацію грошового обороту в країні, однак ріст питомої ваги депозитів у складі грошової маси дозволяє зробити висновок про те, що банки мультиплікативно множили (і множать) безготівкову грошову масу, розширюючи кредит. При цьому, надаючи позички за рахунок залучених вкладів, банки одночасно надавали їх і понад наявних у них ресурсів, створюючи при цьому уявні вклади, які погіршують банківську ліквідність, яка за показником позички/вклади, починаючи з 2007 р. була на рівні 150-215%, тобто зменшувалась (див. табл. 3). Відповідно, надмірні обсяги кредитування при відстаючому росту обсягів ВВП сприяли росту інфляції, рівень якої до 1996 р. (відносно 1991 р.) досяг 4,2 млн. % [6, с. 146], а за всі роки незалежної України – 24 *млн.* % (розрахунок автора по тій же методиці).

Аналіз структурного складу позичок, наданих банками в економіку країни, дозволив зробити висновок, що найбільша (до 96,3% в 1996 р.) питома вага позичок (що мають в досліджуваному періоді тенденцію до зниження), була

надана юридичним особам, у той час як кредитування фізичних осіб хоч і мало тенденцію до росту, однак практично було значно менше кредитування господарюючих суб'єктів. До того ж, розширення обсягів споживчого кредиту, який надавався домашнім господарствам було зв'язано не тільки з перебудовою моделі їхнього поводження (при переході країни до ринкової економіки), але й прагненням банків до безперервного нарощування своїх прибутків, найчастіше без обліку своєї ліквідності й поверхневій оцінці кредитоспроможності своїх клієнтів (і юридичних, і фізичних осіб), що в цілому й сприяло виникненню й розвитку кредитної експансії в країні. Разом з тим, питома вага депозитів фізичних осіб не тільки що безупинно зростала, але, починаючи з 2004 р., склала більшу частку в депозитах, залучених банками, у той час як питома вага депозитів юридичних осіб скоротилася до кінця 2015 р. майже вдвічі.

У дослідженні особливостей процесу розширення кредиту в Україні не можна не відзначити, що зростання обсягів кредитування в іноземній валюті, значно випереджало зростання загальної маси наданих банками позичок, означаючи, тим самим, що в Україні, поряд з розширенням кредиту в національній валюті (кредитною експансією), паралельно існувала й розвивалася валютна кредитна експансія, що сприяла виникненню валютного кредитного буму в 2008 р. і, особливо, в 2014 р. Доречно відзначити, що відповідно до визначення МВФ – кредитний бум представляє собою надлишкове розширення кредиту протягом трьох і більше років, не пов'язане з ростом реального ВВП.

Як пише інтернет-газета «Економіка», МВФ рекомендував Україні ще в 2007 р., по-перше, утриматися від стимулювання споживчого буму; по-друге, адекватно оцінювати можливості позичальників і очікування кредиторів і, нарешті, зайнятися інституційним реформуванням і створенням сприятливого інвестиційного клімату з високопроцентною віддачою. Однак, як пише газета, Нацбанк, що розроблює монетарну політику, не поспішав стримувати кредитний

бум власними важелями впливу на банки [7], у зв'язку із чим обсяги кредитування в іноземній валюті різко зростали, сприяючи формуванню кредитного буму в 2008 р. і в 2014 р.

Як показав аналіз, питома вага інвалютних позичок, виданих банками юридичним особам у досліджуваному періоді був найбільшим, хоч і мав тенденцію до зниження, у зв'язку із чим зросла питома вага інвалютних позичок, наданих фізичним особам (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Склад і структура інвалютних позичок і депозитів банків України
(по суб'єктах економіки) в 1996-2015 рр. (за даними на кінець року)**

Показники	Роки									
	1996	1998	2000	2004	2008	2009	2012	2013	2014	2015
1. Позички, млрд. грн., у т.ч. в %:	1,35	8,9	9,0	37,4	433,8	367,8	299,6	308,0	472,7	324,8
- юр.особам	99,97	93,3	98,9	78,1	53,5	52,5	71,7	78,0	78,6	83,0
- фіз.особам	0,03	6,7	1,1	21,9	46,5	47,5	28,3	22,0	21,4	17,0
2. Депозити, млрд. грн., у т.ч. в %:	1,6	8,3	7,1	30,2	157,9	161,8	252,0	248,2	309,6	324,8
- юр.осіб	81,3	60,2	53,5	34,4	31,7	30,2	27,6	25,7	29,9	33,6
- фіз.осіб	18,7	39,8	46,5	65,6	68,3	69,8	72,4	74,3	70,1	64,4

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

З даних табл. 2.2 видно, що вклади фізичних осіб в іноземній валюті, починаючи з 2004 р., у два, а то й у три рази перевищували обсяги вкладів юридичних осіб в інвалюті. До того ж, якщо в кризові 2008-2009 рр. питома вага інвалютних позичок фізичним особам була максимальною, склавши майже половину (47,5%) усього обсягу наданих банками позичок в іноземній валюті, то до кінця 2014 р. питома вага позичок фізичним особам скоротилась більш ніж удвічі (у порівнянні з 2008-2009 рр.). Але, починаючи з 2008 р. питома вага вкладів домашніх господарств в інвалюті була в 2-3 рази більше інвалютних

вкладів юридичних осіб. Це дозволяє зробити висновок про те, що процес розширення валютного кредиту в значній мірі створювався за рахунок росту вкладів домашніх господарств. Разом з тим, з того, що обсяги позичок в іноземній валюті, починаючи з 2000 р., безупинно перевищували обсяги інвалютних вкладів, можна зробити висновок про те, що вітчизняні банки здійснювали розширення валютного кредиту не тільки за рахунок надання позичок у межах існуючих у них ресурсів, але й за рахунок залученої іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку.

Доречно відзначити, що попит на іноземну валюту резидентів України обумовлений рядом факторів, серед яких, у першу чергу, варто назвати зниження купівельної спроможності національних грошей країни через інфляцію, особливо в 2008 і в 2014 р., коли темпи її росту склали 5,3% і 24,5%, відповідно (див. табл. 2), що породило недовіру населення до національних грошей, підвищивши, тим самим, попит на іноземну валюту. До того ж, попит на іноземну валюту в країні є підвищеним і у зв'язку з необхідністю погашення її зовнішнього боргу (державного й приватного), обсяг якого безупинно росте, і негативним сальдо платіжного балансу, і, нарешті, підвищеним попитом населення на інвалюту для розрахунків з банками. Однак, наявність негативного сальдо платіжного балансу й різке скорочення золотовалютних резервів України означає, що надходження іноземної валюти не забезпечують підвищений попит на неї, що при скасуванні фіксованого офіційного валютного курсу гривні тільки підсилило попит на іноземну валюту, у зв'язку із чим відбулася різка девальвація гривні, курс якої до долара США з моменту її введення до обігу і до кінця березня 2015 р. девальгував більш, ніж в 13 разів, склавши 23,44 грн. за 1 долар США. Зрозуміло, що все це в остаточному підсумку привело до валютного кредитного буму. Заслуговує на увагу, що по даним МВФ, за останні 30 років 75% кредитних бумів в економіках, що розвиваються, супроводжувалися банківськими кризами, а 85% -

девальваціями національних валют. Часто ці кризи відбувалися одночасно - тому важливо здійснювати своєчасну ідентифікацію кредитних бумів як ранніх сигналів масштабної фінансово-економічної кризи [8].

Не можна не відзначити, що валютний бум в Україні в 2014 р. по обсягам наданих інвалютних позичок був значно сильніше валютного буму 2008 р., тому що, по-перше, обсяг інвалютних позичок, наданих банками в 2014 р. був майже на 40 млрд. грн. більше (472,7 млрд. грн.- 433,8 млрд. грн.) чим в 2008 р. По-друге, в 2008 році обсяг реального ВВП був на максимумі (87,2% від його рівня в 1991 р.), у той час як в 2014 р. рівень реального ВВП скоротився до 72,5%. У третій, якщо дефіцит держбюджету в 2008 р. становив 12,5 млрд. грн. або 1,3% ВВП, то в 2014 р. - 78,1 млрд. грн. або 4,98% ВВП. До того ж валовий зовнішній борг України зріс із 101 млрд. дол. США (в 2008 р.) до 126,3 млрд. дол. США (на кінець 2014 р.), а обсяг золотовалютних резервів скоротився з 31,8 млрд. дол. США на початку 2008 р. до 7,5 млрд. дол. США к початку 2015 р., що й дозволяє зробити висновок про руйнівну силу валютного кредитного буму 2014 р.

Розглядаючи причини, що сприяють виникненню й розвитку процесу розширення кредиту (і кредитних бумів) в Україні, автор дійшов висновку, що серед основних причин розширення кредиту й руйнівних наслідків кредитного буму 2014 р. в Україні варто назвати, у першу чергу, встановлення Нацбанком України з кінця 2008 р. нульової норми обов'язкового резервування по гривневих вкладах, що означало надання банкам безмежної потенційної можливості до кредитування (введення нормативного грошового мультиплікатора зі знаком нескінченності). За таких умов банки в погоні за прибутком надавали позички найчастіше, навіть, без належного аналізу кредитоспроможності своїх позичальників. Разом з тим, як показала практика, очікування багатьох позичальників (і юридичних, і фізичних осіб) щодо своєї майбутньої платоспроможності виявилися завищеними, що створило їм утруднення зі

своєчасним поверненням позичок і призвело до росту простроченої заборгованості банкам з наступним погіршенням якості їхніх активів, тому що «...високий рівень кредитної експансії трансформується в проблемні кредити, знижуючи рівень ліквідності банківської системи.» [9, с. 70]. Відповідно, ліквідність банків стала знижуватися, у зв'язку із чим банки для її підтримки стали звертатися до НБУ за позичками рефінансування, обсяг яких в 2014 р. перевищив розмір регулятивного капіталу банків, що у свою чергу сприяло росту витрат банків на підтримку своєї ліквідності, тим більше, що процентні ставки по позичках рефінансування були підвищені більше, чим удвічі в порівнянні з попереднім роком. Все це призвело до зниження рівня капіталізації банків, росту їхніх видатків і як результат до серйозних збитків (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Основні показники діяльності вітчизняних банків в 2004-2015 рр.

(за даними на кінець року, млрд. грн.)

Показники	2004	2007	2008	2009	2010	2013	2014	2015
Доходи	20,0	68,2	122,6	143,0	136,6	168,9	210,2	199,2
Видатки	18,7	61,6	115,3	181,4	149,9	167,5	263,2	265,8
Прибуток	1,3	6,6	7,3	-38,4	-13,0	1,4	-53,0	-66,6
Активи*	134,3	599,4	926,1	880,3	942,1	1278,1	1316,8	1254,4
Регулятивний капітал	18,4	72,3	123,1	135,8	160,9	205,0	188,9	131,0
Прострочена заборгованість	н/д	5,5	18,2	70,2	84,6	70,2	135,1	216,9
Формування резервів	12,7	11,9	48,4	122,4	148,8	131,2	204,9	321,3
Позички рефінансування	н/д	1,9	61,1	87,5	74,9	80,2	222,3	105,0
Платоспроможність, %	13,70	13,92	14,01	18,08	20,83	18,26	15,6	12,7
Ліквідність**, %	106,9	152,6	204,0	215,9	175,9	136,0	150,6	88,9

*скоректовані на резерви під кредитні операції; **розраховано автором по формулі позички/вклади $\times 100$

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Не менш важливою причиною кредитної експансії було зниження Нацбанком облікової ставки й, відповідно, зниження процентних ставок банків по позичках і депозитах в умовах різкого росту інфляції до кінця досліджуваного періоду (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівень ставок НБУ, номінальних процентних ставок вітчизняних банків по позичках і депозитах (середньозважених у річному обчисленні) в 1996-2015 рр. (при даних темпах інфляції)

Процентні ставки	Роки								
	1996	2000	2005	2008	2009	2010	2012	2014	2015
Облікова ставка*	40,0	27,0	9,5	12,0	10,25	7,75	7,5	14,0	22,0
По позичках рефінансування	51,8	29,6	14,7	15,3	16,7	11,6	8,1	18,0	25,22
По позичках банків	77,0	37,3	16,4	16,0	18,3	14,6	15,5	15,0	20,2
По депозитах банків	34,3	9,2	8,0	8,3	11,8	9,4	11,3	10,5	10,5
Довідково:									
Темпи росту інфляції**	-50,4	5,54	-1,8	5,3	-8,2	-2,8	-0,5	24,5	14,7

*на кінець року; **розраховані автором по формулі: $\text{ТріІСЦ поточного року} = (\text{ІСЦ поточного року} - \text{ІСЦ попереднього року}) / \text{ІСЦ попереднього року} \times 100$

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Аналіз темпів інфляції в Україні й процентних ставок по позичках і депозитах з моменту введення гривні в грошовий обіг країни (табл. 2.4) показав, що процентні ставки банків по позичках і депозитах безупинно (за винятком 2009 р.) знижувалися відповідно до динаміки облікової ставки НБУ, здешевлюючи, тим самим, кредитні ресурси банків.

І хоча із кінця 2005 р. по кінець 2008 р. НБУ підвищив облікову ставку з 9,5 до 12%, це відбилося тільки на рості процентних ставок по позичках рефінансування самого НБУ. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує те, що в 2014 р. темп росту інфляції був вище рівня номінальних процентних ставок,

означаючи, тим самим, що починаючи з 2014 р. всі реальні процентні ставки, що розраховуються за формулою Фішера стали від'ємними.

Доречно відзначити, що періодично й в XIX, і в XX ст. виникали від'ємні процентні ставки, що вважалися виключенням, а не нормою банківської діяльності. Але в XXI столітті в деяких країнах (Швеції, Данії) від'ємні процентні ставки були зведені їхніми Центробанками в ранг свідомої офіційної політики, а, наприклад, Банк Англії в 2013 р. зробив заяву, що розглядає від'ємні ставки як можливу міру стабілізації економіки. У США можливість введення від'ємних процентних ставок поки тільки обговорюється в академічних колах. Разом з тим, в 2014 р. ЕЦБ зменшив ставку по депозитах overnight з нуля до мінус 0,1%, що є першим випадком встановлення одним із провідних Центробанків світу від'ємного значення процентної ставки. [10]. До того ж, як пише Independent News, ще в 2004 р. у єврозоні третина держоблігацій країн мала від'ємну процентну ставку, що становило 2 трлн. євро в цінних паперах [11]. Заслугує на увагу, що сьогодні найбільші центробанки світу все частіше йдуть на введення такої міри підтримки економіки, як від'ємні процентні ставки, тому що при ставках по депозитах нижче нуля банкам стає вкрай не вигідно тримати свої гроші в Центробанках, і вони (як передбачається), починають витрачати їх на кредитування реального сектора економіки. [12]. До того ж сьогодні висловлена ідея, що в країні просто необхідно декретувати встановлення від'ємних процентних ставок у банківській системі як на рівні центральних так і комерційних банків по активних і пасивних операціях [12], що, на наш погляд, заслуговує серйозної дискусії вчених.

Не можна не відзначити, що виникнення від'ємних процентних ставок в Україні є, на наш погляд, неминучим слідством економічного й політичного стану в країні й сигналом Регулятору до прийняття невідкладних і ефективних заходів до стимулювання розвитку реальної економіки країни. Відповідно, на наш погляд,

істотний вплив на безпрецедентний для вітчизняних банків рівень збитків (66,6 млрд. грн.) в 2015 р. зробили й від'ємні реальні процентні ставки як по позичках, наданих банками позичальникам, так і по депозитах банків у НБУ.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що виникнення й наступний розвиток процесу розширення кредиту в Україні обумовлено з однієї сторони гострою необхідністю господарюючих суб'єктів у кредитних ресурсах як для розширення діючих, так і створення нових підприємств в умовах переходу до ринку. З іншої ж сторони, домашні господарства, усвідомивши переваги ринкової економіки, стали звертатися в банки за позичками для придбання споживчих товарів тривалого користування. Відповідно, з виходом країни з кризи 1998 р., попит на кредитні ресурси банків росте й вони охоче кредитують, найчастіше формально оцінюючи кредитоспроможність своїх позичальників. До того ж, експансіоністська політика Нацбанку України у вигляді безперервного росту грошової пропозиції (навіть, при зниженні обсягів реального ВВП, що сприяло росту інфляції); встановлення норми обов'язкового резервування на нульовому рівні по депозитах у національній валюті, що сприяло безмежному використанню банками депозитів у національній валюті для наступного кредитування. Як результат, у банках зріс обсяг наданих в економіку позичок, але зросли й обсяги простроченої заборгованості. Відповідно, знизився рівень ліквідності банків і виникла гостра необхідність у залученні ними від НБУ позичок рефінансування, сума яких в 2014 р. перевищила розмір регулятивного капіталу банків, також як і сума доформованих на вимогу НБУ резервів банків у зв'язку зі зниженням рівня їхньої капіталізації.

Резюмуючи сказане можна констатувати, що кредитна експансія в Україні висунула на перший план кількісне розширення кредиту, у зв'язку із чим імовірність банківської кризи в Україні при настанні будь-яких шоків подій стала більш, ніж імовірною. Зрозуміло, що необхідно в першу чергу зупинити

інфляцію. Однак, якщо виходити з того, що її ріст до кінця 2015 року обумовлений ростом грошової маси (збільшеної в 2015 р. більш ніж в 100 разів у порівнянні з 1996 р.), а обсяг реального ВВП у цьому ж році скоротився майже на 15%, то може здатися, що скорочення грошової маси сприятливо відіб'ється на товарних цінах і зміцнить купівельну спроможність гривні. Однак тому, що сеньйораж є одним з важливих джерел покриття видатків держбюджету, дефіцит якого досяг к початку 2015 р. 78 млрд.грн. (майже 5% номінального ВВП), то скоротити емісію гривні навряд чи вдасться.

На наш погляд, виходом з такого положення є, перш за все, необхідність реанімації реального виробництва, без якого жодна країна у світі, у тому числі й Україна, навряд чи зможе перебороти економічний (а з ним і інші) кризи. А для відновлення реального виробництва, на наш погляд, необхідно, насамперед, матеріально зацікавити вітчизняних товаровиробників у розширенні й розвитку виробництва, що у свою чергу, вимагає проведення розумної податкової реформи при стабільному законодавстві.

По-друге, необхідна розробка Нацбанком України науково-обґрунтованої монетарної політики, причому, не на один рік, як це робиться дотепер, а хоча б на 3-5, а то й 10 років із щорічним уточненням поточних цілей (виходячи зі сформованих умов), спрямованих на досягнення кінцевої мети – росту національного багатства.

Доречно відмітити, що в Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ на 2016 рік передбачені «Стратегічні принципи і цілі монетарної політики на середньостроковий період до 2020 року», що є новим для Основних засад грошово-кредитної політики НБУ. Варто відмітити, що «Основні засади грошово-кредитної політики на 2016 р.» передбачають зменшення інфляції у 2020 році до 5%. Однак, варто відмітити, що загальноприйнята методика розрахунку ІСЦ (у вигляді грудень до грудня попереднього року) фактично приховує дійсне

зростання цін в країні і тому не може вважатися достатнім показником для наукового підходу у пошуках шляхів дійсного подолання інфляції. З цього випливає, що 5% інфляції у грудні 2020 р. відносно до грудня 2019 року фактично можуть означати дуже серйозне підвищення цін.

За таких умов, рішення питання про розширення кредиту доцільно буде розглядати як питання правильного керування їм, направляючи його на розвиток і підвищення ефективності реального виробництва й соціально-економічного розвитку країни без диспропорцій і загострення протиріч.

2.2. Процентна політика та її вплив на фінансовий ринок та реальний сектор України

Одним із інструментів грошово-кредитної політики є процентна політика НБУ. Змінюючи облікову ставку, центральний банк орієнтує ринок щодо послаблення чи посилення монетарної політики. Виходячи з облікової ставки встановлюються основні ставки НБУ за активними і пасивними операціями.

Згідно Постанови Правління Національного банку України №277 від 21.04.2016 р. процентна політика НБУ – це регулювання Національним банком попиту та пропозиції на грошові кошти через зміну процентних ставок за своїми операціями з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій. Головною метою процентної політики Національного банку як основного інструмента впливу на грошово-кредитний ринок є забезпечення цінової стабільності в середньостроковій перспективі.

З метою реалізації процентної політики Національний банк установлює такі процентні ставки: облікову; за інструментами постійного доступу НБУ; за депозитними сертифікатами НБУ; за кредитами рефінансування [13].

Облікова ставка НБУ є основною процентною ставкою і є базою для, формування інших процентних ставок регулятора, а також здійснює вплив на інші процентні ставки та дохідність на фінансовому ринку. Насамперед, вплив основної ставки центрального банку позначається на ставках на міжбанківському ринку (за кредитами овернайт, іншими кредитами та депозитами). Удорожчання ресурсів на міжбанківському ринку веде до зростання ринкових ставок за банківськими кредитами в економіку країни та ставок за депозитами, при цьому попит на цінні папери скорочується, їх ринкова вартість знижується, а дохідність на ринку цінних паперів матиме тенденцію до зростання [14, с. 124]. Динаміка процентних ставок НБУ за 2007-2015 рр. зображена в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Динаміка процентних ставок НБУ за 2007-2015 рр., % [3]

Роки (станом на кінець періоду)	Облікова ставка	За кредитами «овернайт»	За кількісним тендером з рефінансування банків	За депозитними сертифікатами «овернайт»	За тендером розміщення депозитних сертифікатів НБУ
2007	8,0	14,5	-	-	4,0
2008	12,0	22,0	-	-	25,0
2009	10,25	1,2	-	-	9,0
2010	7,75	9,25	-	-	7,0
2011	7,75	9,25	9,3	-	3,2
2012	7,5	8,5	7,5	-	6,8
2013	6,5	7,5	6,5	2,0	3,0
2014	14,0	17,5	19,5	7,5	13,5
2015	22,0	24	22,0	18,0	20,0

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Процентна політика регулятора також впливає на показники валютного ринку, зокрема на динаміку обмінного курсу національної валюти через

стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення. Збільшенням НБУ облікової ставки стимулює приплив короткострокових капіталів у країну з тих країн, де облікова ставка нижча, і сприяє таким чином поліпшенню стану платіжного балансу і ревальвації (укріпленню) обмінного курсу національної валюти. Зниження ж центральним банком облікової ставки, навпаки, стимулює відплив капіталів із країни, що зумовлює девальвацію обмінного курсу національної валюти [13, с. 123]. Однак на сьогодні політична та соціальна ситуація в країні не сприяє надходженню іноземного капіталу на вітчизняний ринок.

У Постанові Правління НБУ від 18.08.2015 № 541 «Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки» НБУ визначає, що досягати цінової стабільності регулятор планує, насамперед, шляхом коригування ключової процентної ставки - процентної ставки за операціями регулювання ліквідності, які мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку. Отже, залежно від структурної позиції ліквідності банківської системи ключова процентна ставка буде або ставкою за операціями з надання ліквідності, або за операціями зі стерилізації. Такі операції будуть незмінно проводитися за наперед встановленою ціною.

Ключова процентна ставка (яка буде синхронізована з обліковою ставкою) встановлюватиметься Правлінням НБУ та відображатиме стан грошово-кредитної політики, слугуючи операційною ціллю для короткострокових процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку.

Ключова процентна ставка доповнюватиметься коридором процентних ставок за кредитними та депозитними операціями овернайт з метою управління короткостроковими процентними ставками на міжбанківському ринку шляхом обмеження їх коливань навколо ключової процентної ставки політики [15].

Подальша трансмісія зміни ключової процентної ставки і міжбанківських короткострокових процентних ставок у реальний сектор економіки відбуватиметься різними каналами. Однак, головним каналом трансмісійного механізму грошово-кредитної політики є процентний канал.

Дія цього каналу полягає в тому, що зміна грошово-кредитної політики, насамперед через основну офіційну ставку, прямо впливає на короткострокові ставки на фінансовому ринку, і через криву дохідності – на довгострокові. З певним часовим лагом вплив основної ставки центрального банку поширюється на ставки на фінансовому ринку, на інтенсивність переміщення капіталу між різними його сегментами, обсяги заощаджень, інвестицій, споживання, тобто на зміну сукупного попиту та пропозиції, а, отже, – і на темпи зростання економіки, зайнятість та рівень інфляції [13, с. 122]. Схема дії процентного каналу монетарного трансмісійного механізму зображена на рис. 2.1.

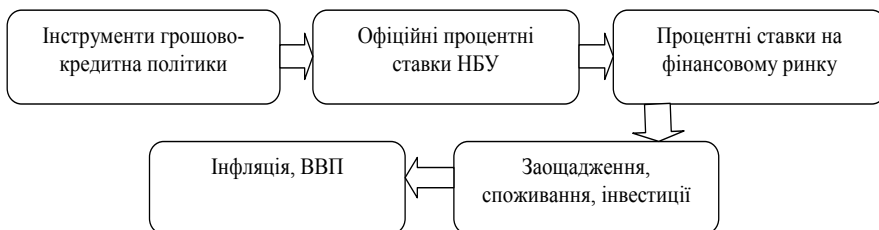


Рис. 2.1 Схема дії процентного каналу монетарного трансмісійного механізму

Джерело: складено автором за матеріалами [13, с. 208, 16, с. 247]

Ефективність процентного каналу монетарного трансмісійного механізму полягає у відповідності між обліковою ставкою та очікуваною інфляцією, відсотковою ставкою за державними облігаціями, рівнем розвитку фінансового ринку.

У сучасний період за рахунок того, що діяльність НБУ була в основному спрямована на регулювання валютного курсу і грошової маси, дія монетарного трансмісійного механізму не є достатньо ефективною.

Облікова ставка НБУ є одним із факторів впливу на ціноутворення у комерційних банках. Динаміка облікової ставки НБУ та процентних ставок за депозитами і кредитами банків у національній валюті за 1992-2015 рр. зображені у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Динаміка облікової ставки НБУ та процентних ставок за депозитами і кредитами банків у національній валюті за 1992-2015 рр.,%

Роки (станом на кінець періоду)	Облікова ставка	Процентні ставки банків за кредитами в національній валюті	Процентні ставки банків за депозитами в національній валюті
1992	80,0	76,0	68,0
1993	240,0	221,0	187,3
1994	252,0	201,7	171,0
1995	110,0	107,4	62,2
1996	40,0	77,0	34,3
1997	35,0	49,1	18,2
1998	60,0	54,5	22,3
1999	45,0	53,4	20,7
2000	27,0	37,3	9,2
2001	12,5	29,6	10,8
2002	7,0	19,6	6,9
2003	7,0	17,7	8,0
2004	9,0	17,5	7,9
2005	9,5	16,4	8,0
2006	8,5	15,1	7,6
2007	8,0	13,9	8,2
2008	12,0	19,2	10,9
2009	10,25	16,6	11,5
2010	7,75	16,5	8,2
2011	7,75	14,7	11,1
2012	7,5	21,7	15,3
2013	6,5	20,2	13,4
2014	14,0	20,7	8,2
2015	22,0	20,2	8,0

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Однак, варто зауважити, що зміна облікової ставки не завжди впливає на зміну процентних ставок за депозитами і кредитами банків в повній мірі. Причини цього нестабільність економіки, рівень інфляції, падіння ВВП, вартість ресурсів на ринку, високі фінансові ризики.

Особливу дію на грошовий ринок мають пасивні операції центрального банку, занадто високі відсоткові ставки за якими здійснюють негативний вплив на кредитну діяльність банків, зменшуючи їхню ліквідність і підвищуючи роздрібні ставки банків. Основним з інструментів такої дії є операції з випуску депозитних сертифікатів НБУ [17, с. 133].

Депозитний сертифікат НБУ – це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням НБУ у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ, який свідчить про розміщення в НБУ коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

НБУ здійснює операції з розміщення депозитних сертифікатів з такою періодичністю: щоденно – депозитні сертифікати до наступного робочого дня (овернайт); щотижня шляхом проведення кількісного або процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів – депозитні сертифікати строком до 14 днів. Регулятор залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку, та стану ліквідності банків може оголошувати позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів строком до 90 днів, про що повідомляє банкам за допомогою засобів системи електронної пошти та на сторінці Офіційного інтернет-представництва [18].

У 2013 році, з метою створення умов для обігу депозитних сертифікатів, НБУ дозволив проводити операції з їх купівлі-продажу на фондових біржах, ввівши в дію таким чином вторинний обіг депозитних сертифікатів на біржовому ринку [19]. Однак, до 2015 року операції з депозитними сертифікатами були не

досить поширеним явищем на біржовому ринку. Натомість на позабіржовому ринку депозитні сертифікати НБУ є досить значущим інструментом.

Ситуація почала змінюватися у березні 2015 р., коли процентна ставка за депозитними сертифікатами сягнула 27%, що стало причиною зацікавленості банків даним фінансовим інструментом. За 2015 р. шляхом емісії депозитних сертифікатів НБУ було залучено 2 849 235,0 млн. грн., протягом січня-квітня 2016 р. відповідно 1 094 216 млн. грн. Слід відмітити, що починаючи з квітня 2015 р. частка депозитних сертифікатів, що розміщуються на тендерах порівняно з депозитними сертифікатами овернайт активно зростає. Якщо на початку 2015 р. вона склала 15,4%, то на кінець року цей показник сягнув 39,4%, а у квітні 2016 р. – 44,05% (табл. 2.7).

Також ще одним стимулом придбання депозитних сертифікатів НБУ на сьогодні є дозвіл банкам задовольняти потреби в короткостроковій ліквідності, використовуючи інструмент ролловера (отримання кредиту для погашення раніше отриманого кредиту рефінансування) під заставу не тільки облігацій внутрішньої державної позики, а й депозитних сертифікатів НБУ і валюти [1].

На початку липня 2015 р., після тривалої перерви на біржовому ринку знов почали проводитися операції з депозитними сертифікатами НБУ. Слід зазначити, що в цілому в операціях з депозитними сертифікатами у 2015 р. (в т.ч. через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів овернайт) бере участь достатньо суттєва кількість банків – в середньому 27 на день [20].

Хоча, вірогідність вторинного обігу обмежується достатньо коротким строком обігу інструментів (у 2015 р. випускалися сертифікати зі строками обігу від 4 до 85 днів, в середньому – 17 днів).

Таблиця 2.7

**Результати проведення операцій НБУ з мобілізації коштів банків шляхом
розміщення депозитних сертифікатів**

Період	Загальний обсяг залучених коштів, млн. грн.	Частка залучених коштів, шляхом проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів (%)	Процентна ставка за депозитами сертифікатами-овернайт (min-max)	Процентна ставка за депозитними сертифікатами, розміщених на тендері (min-max)
<i>2015 р.</i>				
Січень	201 046,0	15,4	7,5-11	11-13,5
Лютий	217 788,0	11,1	11-14	13-19
Березень	250 128,0	12,3	14-20	17-27
Квітень	191 231,0	21,3	20	26-27
Травень	177 911,0	27,5	20	26-27
Червень	189 073,0	36,7	20	26-27
Липень	235 882,0	32,3	18-20	19-27
Серпень	224 358,0	37,8	18	19-23
Вересень	259 534,0	35,9	18	19-22,99
Жовтень	292 074,0	40,2	18	19-21,60
Листопад	264 869,0	37,6	18	19-21,40
Грудень	345 341,0	39,4	18	20-21,35
Усього	2 849 235,0	х	х	х
<i>2016 р.</i>				
Січень	309 878,0	37,75	18	20,7-21,3
Лютий	288 297,0	42,74	18	20,15-20,7
Березень	255 473,0	44,71	18	20,32
Квітень	240 568,0	44,05	17-18	19,99-20,31
Усього	1 094 216,0	х	х	х

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

У лютому 2016 р. НБУ припинив тендери з розміщення депозитних сертифікатів з терміном обігу 90 днів, що пов'язано з поверненням Міністерства фінансів України на внутрішній ринок державного боргу. Тим не менше, навіть двотижневі сертифікати НБУ, через високу надійність і дохідність користуються попитом. Динаміка обсягів торгів депозитними сертифікатами НБУ на фондовій біржі «Перспектива» станом на 31.07.2015-29.02.2016 рр. зображено на рис. 2.2.



Рис.2.2 Динаміка обсягів торгів депозитними сертифікатами НБУ на фондовій біржі «Перспектива» станом на 31.07.2015-29.02.2016 рр.

Згідно інформації, розміщеної на сайті фондової біржі «Перспектива» лідерами за обсягами укладених договорів за депозитними сертифікатами НБУ потягом останнього періоду стали такі банки як ПАТ «Авангард», ПАТ «ПУМБ», ПАТ «Міжнародний інвестиційний банк», АТ «ОТП Банк», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Альфа Банк» та ін. [20]. НБУ визнає недоліки власної процентної політики (процентна ставка 27,0% трималась до липня 2015 р.). Зокрема у Основних засадах грошово-кредитної політики на 2015 р. зазначено, що безпрецедентне підвищення обсягів та прибутковості пасивних операцій НБУ розкручує спіраль структурного профіциту ліквідності у банківській системі з одночасною нестачею фінансових ресурсів у реальному секторі економіки внаслідок зниження мотивації банків до кредитування. Це не тільки є витратним для держави, але й призводить до непродуктивної емісії і подальшого зростання структурного профіциту ліквідності внаслідок значних процентних виплат на користь банків. Процентні витрати за депозитними сертифікатами НБУ тільки за перший квартал 2015 року вже перевищили ці витрати за минулий рік і склали

830,6 млн. грн. Таким чином, встановлення надвисоких процентних ставок за депозитними сертифікатами Національного банку України порушує принцип ефективності процентної політики, згідно з яким ставки за мобілізаційними операціями постійного доступу повинні бути найнижчими на грошовому ринку [21].

Нещодавно НБУ оприлюднив інформацію щодо нового операційного дизайну монетарної політики. Зокрема зазначається, що під час пом'якшення монетарної політики, відбудеться зміна і робочих ставок за інструментами НБУ. Досі облікова ставка і ставка за двотижневими сертифікатами відрізнялися між собою. Облікова ставка з вересня минулого року знаходилася на рівні 22%, а ставка за двотижневими сертифікатами - на рівні 20%. НБУ вирішив встановлювати їх на одному рівні. Необхідно підкреслити, що у випадку переходу від профіциту до дефіциту ліквідності зміниться і ключовий інструмент монетарної політики. А отже, до облікової ставки буде прив'язана ставка за операціями рефінансування. На сьогодні ключовою ставкою є процентна ставка за депозитними сертифікатами.

Коридор процентних ставок за інструментами постійного доступу буде симетричним відносно облікової ставки. Його верхньою межею є ставка за кредитами овернайт, яку встановлено на 2 п.п. вище за облікову ставку. Нижньою межею коридору є ставка за депозитними сертифікатами овернайт, яку встановлено на 2 п.п. нижче за облікову ставку. Всі операції НБУ з надання ліквідності відтепер будуть проводитися за єдиною ставкою, яка буде дорівнювати ставці за кредитами овернайт [15].

Новий операційний механізм монетарної політики, на думку фахівців НБУ, дозволить розуміти учасникам ринку як, у разі зміни облікової ставки, змінюватимуться відсоткові ставки за активними і пасивними операціями центрального банку країни.

Місією НБУ є забезпечення цінової та фінансової стабільності з метою сприяння сталому економічному розвитку України. Для досягнення цінової стабільності регулятор обирає монетарний режим таргетування інфляції. Однак, для подолання хронічної інфляції варто розуміти, що застосування монетарних інструментів, направлених на забезпечення цінової стабільності замало. Необхідно проводити державну політику спрямовану на модернізацію усієї економіки країни, залучаючи до цього процесу фінансових посередників, зокрема банки, які повинні забезпечувати розвиток бізнесу додатковими ресурсами. Відволікання банків від виконання їхньої функції, кредитування реального сектору, негативно впливає на функціонування економіки. Також заходи регулятора у боротьбі з інфляцією можуть нівелювати недостатня політична незалежність, неефективна фіскально-бюджетна політика Уряду, підняття комунальних тарифів, інші внутрішні та зовнішні причини.

У свою чергу, НБУ в ході здійснення монетарної політики повинен виважено застосовувати ті чи інші інструменти, розуміючи їх вплив на фінансовий ринок та економіку країни та строки можливого використання. Проводити ефективне валютне регулювання, рефінансування банків, удосконалити процес банківського регулювання та нагляду. У процесі здійснення операцій з депозитними сертифікатами НБУ слід дотримуватись прозорості та незалежності, доводячи до відома перелік банків, що придбають боргові цінні папери центрального банку. Також важливим аспектом є встановлення адекватних процентних ставок за пасивними операціями в процесі здійснення процентної політики.

2.3. Формування нових бізнес-моделей банків для підтримки динамічного розвитку реального сектору економіки України

Сьогодні вітчизняна банківська система перебуває на новому етапі свого розвитку, що пов'язано з подоланням негативного впливу світової фінансової кризи і реформуванням банківського сектора з метою забезпечення стабільної та ефективної банківської діяльності в Україні. Цей процес супроводжується нестабільною внутрішньою політичною та економічною ситуацією. Однак успішне реформування банківського сектора залежить від врахування всіх особливостей його розвитку, а саме таких як: структурна еволюція фінансової системи і фінансового ринку; макроекономічне середовище, в якому функціонують банки та їх клієнти; конкурентне середовище на ринках банківських послуг; існуючі бізнес-моделі банків.

Визначення бізнес-моделей банків, що функціонують в банківській системі, сприяє кращому розумінню особливостей їх діяльності, тобто значення фінансово-економічних показників, відношення до ризику при здійсненні банківської діяльності та політики управління на системному рівні. Зазначимо, що визначення бізнес-моделей банків також служить для моніторингу їх поведінки на ринку і визначення ступеню їх вкладу в системний ризик, що може використовуватися для регулювання їх діяльності.

Банки в залежності від своєї ринкової стратегії і структури балансу відрізняються один від одного. У конкурентній гонитві за можливістю швидкого зростання, банки вибирають бізнес-модель, яка спирається та використовує всі його сильні сторони. Отже, бізнес-моделі банків не є статичними і розвиваються з плином часу під впливом розвитку фінансового ринку.

Перш ніж перейти до визначення основних бізнес моделей банків, які формуються в банківській системі України, природньо, на нашу думку, дослідити сутність банку через теорію банківської фірми (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Розвиток концепцій банківської фірми

Назва концепції	Представники концепції	Сутність концепції	Функції банку відповідно до кожної концепції
Банк як фінансовий посередник	G.Daly (1971) [22], G.Benston (1976) [23], T.Campbell (1980) [24]	фірма, що надає послуги в особливій сфері – фінансовій	переміщення надлишкових коштів у виробничі інвестиційні проекти
Банк як виробник фінансових продуктів та послуг	J. Scott (1978) [25] F.Edwards(1977) [26]	утворення банківського портфелю, до якого входять такі операції: транзакційні, портфельні, з цінними паперами, документарні та гарантування, трастові	функціонер фінансового ринку
Банк як мультиплікатор росту	D. Hodgman (1964) [27], S. King (1986) [28]	розширення та ріст обсягів депозитів під впливом виданих позик (ефект мультиплікатору), при якому інвестиції обумовлюють ріст виробництва за ланцюгами технологічних зв'язків.	відіграє важливу роль у підйомі ділової активності, здійснює вплив на ріст грошової маси в обігу та сприяє або виходу із кризи, або інфляційним процесам.
Банк як делегований контролер	D. Diamond (1984) [29], C. James (1987) [30]	неповнота інформації у вкладника про інвестора, який бажає отримати дохід, використовуючи його грошові кошти	1) посередника, що забезпечує вивільнення часу власника капіталу та ефективне використання його грошових коштів, вільних на протязі якогось періоду часу; 2) інформатора, що здійснює відбір найбільш ефективних та благонадійних позичальників.
Банк як фірма, що забезпечує раціонування між споживанням та заощадженням	I. Fisher(1930) [31], R.Brealey та S.Myers(1984) [32]	економічний агент, що надає нефінансову послугу порівняння поточного та майбутнього споживання своїх клієнтів	допомагає реалізувати клієнтам різні моделі споживання та заощадження

Зазначимо, що трансформацію спрощених уявлень про банк як про економічного агента в більш складні відображає еволюція теорії банківської фірми. Найбільш відомі наступні концепції банківської фірми: банк як фінансовий посередник [22, 23, 24], банк як виробник фінансових продуктів та послуг [25, 26], банк як мультиплікатор росту [27, 28], банк як делегований контролер [29, 30], банк як фірма, що забезпечує раціонування між споживанням та заощадженням [31, 32].

Згідно з концепцією «банк як фінансовий посередник» банк розглядається як фірма, що надає послуги в особливій сфері – фінансовій. Завдання банку полягає в переміщенні (трансферті) грошових коштів від зберігачів (фізичних та юридичних осіб, що мають надлишок коштів) до інвесторів (фізичних та юридичних осіб, що зазнають дефіцит коштів). Роль зберігачів коштів виконують зазвичай домашні хазяйства, інвесторів – підприємницькі фірми, що потребують кредит. За надання цієї послуги банки беруть платню, що утворює їх дохід та дає їм змогу розвиватися. Вони працюють в умовах асиметрії інформації: якщо зберігачі та інвестори знають банк-посередник, то він не має інформації про дефіцит або надлишок коштів своїх клієнтів. Тому здійснення їм банківської послуги в умовах конкуренції зі сторони інших банків буде сприяти підвищенню його привабливості.

Загальна схема посередництва представлена на рис. 2.3, де відображені дві необхідні умови виживання банку:

- 1) форма пасивів має бути привабливою для зберігачів;
- 2) форма активів має бути привабливою для інвесторів.

На рис. 2.3 відображено процес, який іноді ще називають непрямим фінансуванням. Непрямим фінансуванням він називається тому, що зберігачі та позичальники зустрічаються не прямо, а через фінансового посередника. Коли

зберігач та позичальник вступають у зв'язок на пряму, без послуг фінансового посередника, то такий процес називається прямим фінансуванням.

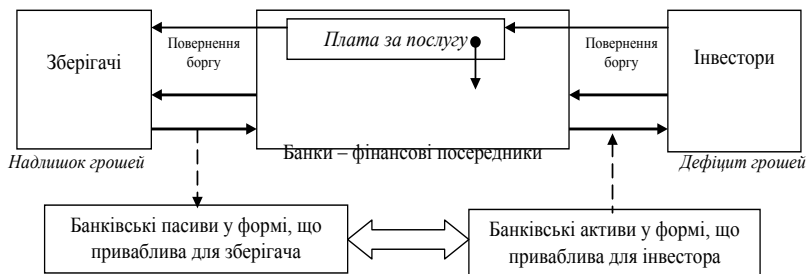


Рис. 2.3. Процес фінансового посередництва

Для зберігача процес непрямого фінансування – це звичайна угода, що включає обмін готівкових коштів або заощаджень на фінансові активи у формі депозитного рахунку. Для фінансового посередника притік депозитів – це ріст обох сторін його балансу: коли він дає у борг позичальнику, він обмінює притік грошових коштів або надлишкових резервів на позику. Для позичальника – це збільшення готівкових коштів, які він може використати на покупку активів, що йому необхідні.

Таким чином, переміщення надлишкових коштів у виробничі інвестиційні проекти є важливою суспільно-економічною функцією банку, що сприяє розвитку економіки.

Відповідно до концепції «Банк як виробник фінансових продуктів та послуг» банківські продукти та послуги утворюють банківський портфель, до якого входять наступні основні компоненти:

- 1) транзакційні – обслуговування господарського обороту за допомогою операційних рахунків;
- 2) портфельні (позики та депозити);

- 3) операції з цінними паперами (державними та корпоративними);
- 4) документарні операції та гарантування;
- 5) траст (довірче управління).

Поведінка банку на ринку фінансових послуг описується загальними законами теорії фірми. Так як в умовах банківської конкуренції виживають фірми з меншими витратами, клієнти банку отримують все більші вигоди із зниженням цін на банківські продукти. При цьому банки удосконалюють свої технології та оптимізують портфель послуг, що надаються.

Таким чином, згідно з цією концепцією банк виконує важливі суспільні функції економічного агента – функціонера фінансового ринку.

Концепція «банк як мультиплікатор росту» базується на ефекті депозитної експансії – розширенні та рості обсягів депозитів під впливом виданих позик, який відомий ще як ефект мультиплікатора, при якому інвестиції обумовлюють ріст виробництва за ланцюгами технологічних зв'язків.

Таким чином, банк відіграє важливу роль у підйомі ділової активності, здійснює вплив на ріст грошової маси в обігу та сприяє або виходу із кризи, або інфляційним процесам.

Концепція «банк як делегований контролер» базується на принципі неповноти інформації у вкладника про інвестора, який бажає отримати дохід, використовуючи його грошові кошти.

Розміщуючи гроші в банку, вкладник вважає, що він не може самостійно відслідковувати ефективність виданого кредиту та дії позичальника, та ці функції він делегує банку. Дане рішення вкладника є раціональним, так як він звичайно не має часу, коштів та інформації для здійснення контролю за використанням свого вкладу. Банк, діючи як посередник – агент вкладника, здійснює делегований моніторинг за діяльністю позичальників, маючи в своєму розпорядженні кваліфікований персонал, капітал, вкладений в процеси контролю, тощо.

Таким чином, банк виконує дві важливі суспільні функції:

- 1) посередника, що забезпечує вивільнення часу власника капіталу та ефективне використання його грошових коштів, вільних на протязі якогось періоду часу;
- 2) суспільного інформаційного процесору та інформатора, що здійснює відбір найбільш ефективних та благонадійних позичальників.

В рамках концепції «Банк як фірма, що забезпечує раціонування між споживанням та заощадженням» банк розглядається як економічний агент, що надає не фінансову послугу порівняння поточного та майбутнього споживання своїх клієнтів.

Зберігачі обмінюють поточне споживання на майбутнє та отримують «премію» від банку за відкладене споживання у вигляді депозитного відсотку. Навпаки, інвестори за ради поточного споживання готові віддати частину своїх майбутніх доходів, яка поступає до банку у вигляді процентів за кредит як «штраф» за відмову від очікування, як плата за «позачергове» споживання.

Отже, банк дозволяє реалізувати клієнтам різні моделі споживання та заощадження, виконуючи тим самим важливу соціально-економічну функцію.

Викладені концепції теорії банківської фірми розкривають складність банку як фінансово-економічної системи та багатоцільовий характер його діяльності.

Отже, дослідження теорії банківської фірми показало, що протягом десятиліть існувала домінуюча модель банківської фірми, яку можна вважати традиційною. У цій традиційній моделі, фінансове посередництво – це переважна діяльність банків, що полягає в прийнятті депозитів і трансформуванні їх в позички.

Банк є "установою, поточна діяльність яких полягає в наданні позичок та прийомі депозитів від населення" [33]. Дане визначення підкреслює, що основним видом діяльності банку є прийняття депозитів і розміщення кредитів, що й

відрізняє їх від інших фінансових посередників. Проте, банки, як правило, проводять більш широкий спектр операцій, які можна розділити на три основні групи [13]:

- банки забезпечують населення ліквідністю (грошима) і оплату послуг через розрахунково-касове обслуговування;
- банки забезпечують трансформацію коштів за чотирма основними напрямками: строками, обсягами, ризиками та просторове спрямування;
- банки збирають та обробляють інформацію щодо своїх клієнтів, а також проводять моніторинг своїх позичальників з використанням спеціальних технологій. Ця діяльність дозволяє банкам встановити довгострокові відносини зі своїми клієнтами, які можуть зменшити наслідки несприятливого відбору і морального ризику при розподіленні ресурсів.

Таким чином, в основі організації діяльності банку лежить традиційна бізнес-модель, яка може змінюватися в часі під тиском різних чинників. На наш погляд, зрозуміти традиційну бізнес-модель банку простіше за допомогою використання бізнес-моделі Canvas [34]. Традиційна банківська бізнес-модель представлена на рис. 2.4.

Так, як видно з рисунку, банк є посередником між вкладником і позичальником. Традиційна бізнес-модель банку дуже проста: запропонувати більш низьку процентну ставку для вкладника і більш високі процентні ставки для позичальника. Важливо підкреслити, що всі вкладники і позичальники можуть бути поділені на сегменти: роздрібні клієнти, корпоративні підприємства (малі підприємства, підприємства середнього розміру і великі корпорації) і фінансові посередники (часто інші банки). Крім того, банк може вкласти свої кошти в різні види цінних паперів, а, отже, емітентів цінних паперів можна віднести до сегменту клієнтів.

8. Ключові партнери Інвестори Технологічні компанії Центральний банк Регулюючі органи Рейтингові агентства Бюро кредитних історій	7. Ключові дії (підрозділи) Операції підрозділів Операції філій Бухгалтерський облік Операції колл-центру IT-операції 6. Ключові ресурси Інфраструктура (основні засоби та IT) Фінансові ресурси	2. Ключові цінності (продукти) Депозитні продукти (Більш низькі процентні ставки) Кредитні продукти (Більш високі процентні ставки) Інвестиції (Більш високі процентні ставки) Довірче управління (комісія)	4. Взаємовідносини із клієнтами Менеджери (індивідуальне обслуговування) Автоматизація (де можливо) 3. Канали Філії Відділення Банкомати Колл-центри Інтернет Мобільні пристрої	1.Сегменти споживачів Вкладники: -роздрібні клієнти -корпоративні підприємства -фінансові посередники Позичальники: -роздрібні клієнти -корпоративні підприємства -фінансові посередники Емітенти цінних паперів
9. Структура витрат Процентні витрати Операційні витрати			5.Потоки доходів Процентний дохід Комісійні доходи	

Рис. 2.4. Традиційна бізнес модель банку (на основі бізнес-моделі Canvas)

Банки пропонують різні продукти, які досягають різних сегментів клієнтів у вигляді депозитних і кредитних продуктів, інвестицій в прибуткові проекти, і, звичайно ж, довірчого управління. Банки використовують кілька каналів, щоб досягти своїх клієнтів, такі як відкриття філій банку та установлення банкоматів в зручних місцях, забезпечуючи роботу колл-центру, Інтернету і Мобільного банкінгу.

Сьогодні, з розвитком інформаційних технологій і з метою скорочення операційних витрат, а також операційного ризику банки зацікавлені в автоматизації. Електронний банкінг (електронні банківські послуги) є сучасною формою банківської справи, що передбачає використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій при здійсненні банківських операцій з дому, офісу, або з відрядження, 24 години на добу, 365 днів у році [35].

Банки почали розробляти нові бізнес-моделі і відійшли від традиційної моделі. Так, кілька основних напрямів розвитку бізнес-моделей банку з'явилися в останні роки [36]:

- банки стають все більш диверсифікованими, виконуючи ряд операцій, частина з яких раніше була заборонена законодавством;
- активи банку зростають істотно більш швидкими темпами, ніж депозити, створюючи "дефіцит фінансування";
- зростання частки банківських кредитів спричиняє істотний ріст активів, зважених за ризиком, що відбивається в балансі банку;
- секьюритизація кредитів стала центральним видом діяльності у багатьох банків, та призвела до використання кредитних деривативів;
- інвестиційна активність банку різко зросла, а частка інвестиційного портфелю в активах істотно зросла.

Отже, розвиток фінансової системи призвів до появи різних банківських моделей на основі традиційної, яка в основному залежить від напряму банківської діяльності в обслуговуванні клієнтів на фінансовому ринку.

Перейдемо до визначення бізнес моделей, що притаманні вітчизняним банкам. Наше дослідження будемо проводити серед банків, які функціонують на фінансовому ринку України. На 1 січня 2015 року було зареєстровано 163 банки. Але ми повинні підкреслити, що 32 банки перебувають на стадії ліквідації, що пов'язано як з економічними і політичними кризами в Україні, так і з політикою Національного банку України. Таким чином, дослідження буде проводитися за 131 банком, які відрізняються за своєю структурою та розміром.

В основу дослідження буде покладено статистичний алгоритм кластеризації. На наш погляд, використання кластерного аналізу дозволяє ідентифікувати групи банків (кластерів) з аналогічними бізнес-моделями. Ідея полягає в тому, що банки

з подібними бізнес-моделями робитимуть подібний вибір щодо структури своїх активів і зобов'язань.

Сформулювати завдання кластерного аналізу можна виходячи з наступних розміркувань. Нехай сукупність, що складається з n об'єктів, кожний з яких описується за допомогою m чинників-симптомів, задана у вигляді матриці вихідних (X) або стандартизованих даних (Z), розміру $n \times m$.

Тоді компактна група об'єктів із всієї вихідної сукупності, для якої середній квадрат внутрішньої групової відстані від об'єктів групи до її центра ваги менше середнього квадрата відстані від всіх об'єктів до центра ваги всієї вихідної сукупності називається кластером. Чим більше серед виділених груп кластерів, тим більш успішною можна вважати отриману розбивку досліджуваної сукупності об'єктів. Виходячи з чого пошук й виділення у вихідній сукупності об'єктів максимальної кількості кластерів, які розглядаються як кількісно однорідні групи одночасно за всіма чинниками-симптомами, є завданням кластерного аналізу. Для поставленої мети це буде означати, що вдалося виділити групи банків з близькими значеннями показників, що відображають їх бізнес моделі [37].

Необхідно зазначити, що одним із важливих моментів кластерного аналізу є необхідність визначення певного кола чинників-симптомів, що характеризують діяльність банку. Варто мати на увазі, що це проблема не статистична, а економічна.

Після визначення матриці вихідних даних X , стандартизації чинників-симптомів і утворення матриці Z , розрахунку матриці відстаней D між усіма об'єктами (банками) переходять до безпосереднього застосування методів кластерного аналізу, яких у теперішній час у математико-статистичній літературі налічується більше ста [37].

Найбільшого поширення серед методів кластерного аналізу одержали ієрархічні алгоритми, які базуються на наступному визначенні кластера: всі

відстані між об'єктами у середині групи повинні бути менше будь-якої відстані між об'єктами групи й іншою частиною множини об'єктів.

Поряд із ієрархічними алгоритмами широкого розповсюдження також отримав метод k -середніх, який належить до групи ітеративних методів еталонного типу. Назва методу та його основні ідеї були запропоновані Дж. В. Мак-Куином у 1967 р. На відміну від ієрархічного алгоритму метод k -середніх не вимагає обчислення й збереження матриці відстаней або подібності між об'єктами. Алгоритм цього методу побудований на застосуванні не матриць відстаней або схожості, а на роботі з самими об'єктами й допускає використання тільки деяких початкових умов.

Необхідно задати k довільно обраних об'єктів, які будуть служити центрами ваги майбутніх кластерів, для початку процедури багатовимірної класифікації. Вважається, що метод k -середніх зручний й швидкий у реалізації кластерного аналізу.

Зміст методу включає низку послідовних етапів. Спочатку з n точок досліджуваної сукупності відбираються випадковим способом або задаються дослідником, виходячи з будь-яких апіорних міркувань k точок (об'єктів). Ці точки вважаються центрами ваги (центроїдами) майбутніх кластерів на першому кроці процедури. На наступному етапі кожному центроїду привласнюється порядковий номер, який одночасно є й номером кластера. На першому кроці із $(n - k)$ об'єктів, що залишилися, обирається точка z_i ($i = 1, 2, \dots, n$) з координатами $(z_{i1}, z_{i2}, \dots, z_{im})$ і перевіряється, до якого з центроїдів вона перебуває ближче всього. Для цього використовується одна з функцій відстаней, наприклад, Евклідова відстань (d_i) .

Об'єкт, що перевіряється, приєднується до того центроїду, якому відповідає значення $\min (d_i)$. Далі центр ваги замінюється новим, перерахованим з урахуванням приєднаної точки, і його статистична вага (кількість об'єктів, що

входять у даний кластер) збільшується на одиницю. Якщо зустрічаються дві або більше мінімальних відстані, то i -й об'єкт приєднують до центроїду з найменшим порядковим номером.

На наступному кроці вибирається точка z_{i+1} і для неї вся процедура повторюється знову. Таким чином, через $(n - k)$ кроків усі точки (об'єкти) сукупності стають віднесеними до k кластерів і процес багатовимірного групування закінчується [37].

Варто підкреслити, не можна однозначно виділити основні показники, що є більш важливими у визначенні бізнес-моделі банку. Так, якщо припустити, що бізнес-модель є "абстрактне уявлення організації, будь то концептуальне, текстове або графічне відображення всіх основних взаємопов'язаних архітектурних і фінансових механізмів, розроблених організацією в даний час і тих, що розвиваються в подальшому, а також всіх основних видів продуктів та послуг, які організація пропонує або буде пропонувати на основі цих механізмів, що забезпечують досягнення стратегічних цілей і завдань " [38] та враховуючи традиційну бізнес-модель банку, що була розроблена нами раніше, можна дійти висновку, що бізнес-модель банку залежить, перш за все, від сегментів клієнтів. Тільки визначивши сегменти клієнтів банк починає відпрацьовувати свою подальшу бізнес-модель.

Кількісним виміром для врахування цих чинників в сукупності автором було використано 7 основних інструментів для формування кластерів. До них відносяться:

- Міжбанківські позички - Bank loans (у % від активів). Індикатор вимірює масштаби оптової і міжбанківської діяльності, що характеризує залежність банку від стану міжбанківського ринку.
- Кошти інших банків - Bank liabilities (у % від активів). Цей показник визначає частку зобов'язань інших банків, включаючи депозити, випущені боргові

зобов'язання, а також кошти, отримані від центральних банків. Банки з високою часткою міжбанківського фінансування, через надмірну залежність від короткострокового фінансування, зіткнулися з серйозними проблемами на більш ранніх етапах кризи.

- Кредити юридичним особам - Enterprise loans (у % від активів). Цей показник визначає частку кредитів юридичним особам і показує, яка частина кредитних ресурсів, спрямована на підтримку і забезпечення розвитку галузей економіки.

- Депозити юридичних осіб - Enterprise liabilities (у % від активів). Цей показник визначає частку депозитів від юридичних осіб, що вказує на залежність від більш традиційних джерел фінансування та переваги корпоративного сегменту.

- Кредити фізичним особам - Household loans (у % від активів). Цей показник визначає частку кредитів населенню і показує, яка частина кредитних ресурсів спрямована на роздрібний ринок.

- Депозити фізичним особам - Household liabilities (у % від активів). Цей показник визначає частку депозитів домогосподарств, що вказує на залежність від більш традиційних джерел фінансування.

- Інвестиційний портфель - Trading assets (у % від активів). Більше значення буде вказувати на переважання інвестиційної діяльності, яка характеризується схильністю до ринкового ризику і ризику ліквідності.

Процедура кластеризації об'єктів на основі ієрархічного алгоритму та методу k-середніх реалізована в пакеті прикладних обчислювальних програм STATISTICA в модулі «Кластерний аналіз» (Cluster Analysis). Кластерний аналіз проводився на основі показників діяльності 131 вітчизняних банківських установ станом на 1 січня 2015 р.

Кластерний аналіз визначив три групи банків з подібними бізнес-моделями. У таблиці 2.9 наведені описові статистичні дані для чотирьох кластерів, що утворилися в результаті кластерного аналізу на основі 7 окремих показників. Порівняння кластерів подана на рис. 2.5.

Таблиця 2.9

Описова статистика для кожного кластера

Кластери		Bank loans (% assets)	Bank liabilities (% assets)	Enterprise loans (% assets)	Enterprise liabilities (% assets)	Household loans (% assets)	Household liabilities (% assets)	Trading assets (% assets)
Модель 1 – Вузько орієнтовані банки (74)	Mean	3,51	13,15	70,14	22,97	3,66	29,76	4,69
	St.dev.	5,016	15,330	12,419	10,461	4,181	18,134	6,583
	Var	25,16	235,01	154,23	109,43	17,48	328,83	43,34
Модель 2 – Диверсифіковані банки (39)	Mean	6,84	18,40	24,99	15,75	15,97	26,24	10,30
	St.dev.	13,838	18,318	16,995	12,569	18,724	23,320	13,725
	Var	191,50	335,56	288,84	157,97	350,57	543,84	188,37
Модель 3 – Корпоративні банки (18)	Mean	1,66	3,08	42,37	56,83	5,43	14,37	19,94
	St.dev.	3,201	3,840	19,019	14,130	8,502	12,356	23,760
	Var	10,25	14,75	361,74	199,66	72,29	152,68	564,56

Перший кластер було названо «Вузько орієнтовані банки», так як банки даної групи характеризуються високою часткою корпоративних кредитів і високою залежністю від стабільних джерел фінансування, включаючи депозити.

Насправді, депозити клієнтів, а саме юридичних і фізичних осіб, складають близько двох третин всіх зобов'язань середнього банку в цій групі. Це найбільший кластер в нашому дослідженні, що включив 74 банки. Зазначимо, що ця група банків, на практиці реалізує основне завдання банківської системи: трансформація заощаджень населення в кредитні ресурси для підприємств, які можуть забезпечити зростання економіки в майбутньому.

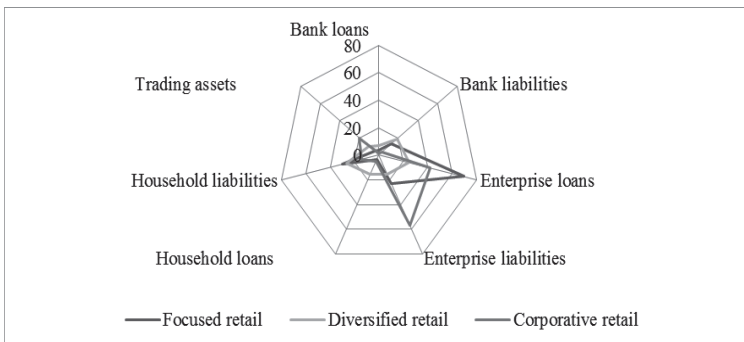


Рис. 2.5. Порівняння кластерів (значення коефіцієнтів до загального обсягу активів, у відсотках)

Другий кластер автором було названо як «Диверсифіковані банки». Банки в цій групі, можуть бути описані як універсальні банки, які не мають переваг в одному напрямку банківської діяльності. Вони функціонують на фінансовому ринку, використовуючи всі канали залучення та розміщення ресурсів. Ця група налічує 39 банків.

Третій кластер можна зазначити як «Корпоративні банки», так як в першу чергу банки цієї групи обслуговують підприємства шляхом залучення та розміщення їх фінансових ресурсів, і навіть роблячи інвестиції. Ця група налічує всього 18 банків.

Таблиця 2.10 характеризує три типи бізнес-моделей в залежності від обраних змінних, де зазначено середнє співвідношення всіх змінних для всіх банків, які були класифіковані у відповідній бізнес-моделі (стовпці).

Як видно з таблиці, кластер «Вузько орієнтовані банки» включає в себе банки з наступною середньою структурою їх балансу: кредити юридичним особам на рівні 62,22% і переважають в структурі активів; зобов'язання юридичних та фізичних осіб практично на однаковому рівні 25,11% і 28,68% відповідно. Кластер

«Диверсифіковані банки» характеризується майже однорідною структурою, так, зобов'язання банків знаходяться на рівні 13,75%, кредити юридичним особам - 33,46%, депозити юридичних осіб - 20,63%, кредити фізичним особам - 14,51%, зобов'язання фізичних осіб - 28,68%. До третього кластеру «Корпоративні банки» входять банки, основні клієнтами яких є юридичні особи. Так, кредити юридичним особам і депозити юридичних осіб складають 55,75% і 38,75% відповідно.

Таблиця 2.10

Характеристика бізнес моделей

Показники	Вузько орієнтовані банки	Диверсифіковані банки	Корпоративні банки
Bank loans	3,21	7,39	2,62
Bank liabilities	14,21	13,75	8,63
Enterprise loans	62,22	33,46	55,75
Enterprise liabilities	25,11	20,63	38,75
Household loans	4,79	14,51	4,29
Household liabilities	28,68	25,31	20,89
Trading assets	7,15	9,60	11,42

Джерело: розраховано автором за даними [40]

Зазначимо, що такі показники як банківські кредити й інвестиційний портфель не наводяться автором, оскільки вони знаходяться на нижньому рівні в структурі балансу всіх банків, що пов'язано з практичною відсутністю фондового ринку в нашій країні.

Протягом 2014 року було проведено два дослідження серед європейських банків в цій сфері. Ayadi and de Groen класифікували європейські банки на чотири групи за їх бізнес-моделями, які вони назвали як інвестиційні банки, оптові банки, банки диверсифікованої діяльності та банки вузькоорієнтованої діяльності [40]. Rungporn Roengpitya, Nikola Tarashev and Kostas Tsatsaronis виділяють три бізнес-

моделі, які вони назвали як «банки роздрібного фінансування», «банки оптового фінансування» і «торгові банки» [41].

Підкреслимо, що в цих дослідженнях модель інвестиційного банку відповідає моделі торгового банку та включає в себе банки, що мають значний інвестиційний портфель, а для залучення ресурсів використовуються менш стабільні і менш традиційні джерела, такі як боргові зобов'язання та угоди щодо зворотної покупки.

Дві оптові моделі відповідають одна одній та характеризують бізнес моделі банків даної групи, як банки з сильною залежністю від міжбанківського ринку та як банки, що характеризуються нетрадиційним використанням цих коштів, в тому числі на короткострокові інвестиційні операції.

І, наприкінці, бізнес моделі «банки диверсифікованої діяльності» та «банки вузькоорієнтованої діяльності» в першому дослідженні разом відповідають моделі банків роздрібного фінансування у другому дослідженні. Зазначимо, що основна відмінність між банками диверсифікованої діяльності та вузькоорієнтованої діяльності полягає в тому, що в той час як банки диверсифікованої діяльності мають велику залежність від боргових ринків, банки вузькоорієнтованої діяльності в основному покладаються на депозити клієнтів.

Вище проведене дослідження за бізнес моделями вітчизняних банків показує, що на фінансовому ринку України відсутні такі бізнес моделі банків як інвестиційного та оптового. Виявлені бізнес-моделі (вузько орієнтовані банки, диверсифіковані банки і корпоративні банки) вітчизняних банків відносяться до моделі роздрібного фінансування на європейському ринку.

Проаналізуємо основні причини такої ситуації в Україні.

По-перше, відсутність інвестиційних банків пов'язана зі слабо розвинутим фондовим ринком в Україні. Так, хоча відповідно до чинного законодавства України всі банки можуть створюватися лише у формі акціонерного товариства і

їх акції повинні перебувати у вільному обігу на фондовому ринку, це не стимулювало розвиток ринку цінних паперів і його капіталізація знаходиться на низькому рівні в порівнянні з світовими фондовими ринками (рис. 2.6).



Рис. 2.6. Країни відповідно до розміру їх ринкової капіталізації (млрд. дол. США) [42]

На рисунку показано розмір країн відповідно до розміру ринкової капіталізації їх фондового ринку, і, підкреслимо, що на даному рисунку Україну навіть не можна побачити з її ринковою капіталізацією близько 4 млрд. дол. США.

Підкреслимо, що вітчизняні банки не можуть також здійснювати свої інвестиції на світових фінансових ринках, що забороняється валютним контролем, який забезпечується Національним банком України. Якщо хтось хоче зробити свої інвестиції за кордоном, він повинен отримати індивідуальну ліцензію на певний термін, що залежить від мети інвестицій.

По-друге, відсутність оптових банків, тобто таких банків, що надають послуги іншим банкам або великим корпораціям, на нашу думку, пов'язана з двома основними причинами.

Так, банки в банківській системі України є невеликими в порівнянні зі світовими банками. Активи українських банків нижче, ніж активи найбільших світових банків. (табл. 2.11)

Таблиця 2.11

**Основні показники найбільших світових банків на 1 січня 2015 року,
млрд. дол. США [43]**

Банки	Країна	Активи	Капітал
Industrial&Commercial Bank of China Limited	Китай	3320,9	62,5
China Construction Bank Corporation	Китай	2697,9	40,3
Agricultural Bank of China Limited	Китай	2573,9	58,8
BNP Paribas SA	Франція	2513,6	32,6
Bank of China Limited	Китай	2457,4	58,1
Banking system	Україна	1316,9	148,0

Як ми бачимо, активи банківської системи України знаходяться на рівні 1316,9 млрд. дол. США, в той час як активи найбільшого світового банку - Industrial & комерційний банк Китаю Limited – складають 3320,9 млрд. дол. США, тобто практично в 3 рази більше.

І, варто підкреслити, що висока вартість фінансових ресурсів на вітчизняному фінансовому ринку не робить міжбанківське фінансування і кредитування привабливим для банків, але цей канал може бути використаний як інструмент для підтримки ліквідності.

Вирішення цих двох проблем в Україні не можливо без формування такої банківської системи, яка гратиме головну роль в економічному зростанні країни. Для досягнення цієї мети необхідно об'єднати зусилля банківської системи, під контролем Національного банку, уряду, парламенту і президента, які повинні бути направлені на реалізацію спільного завдання

РОЗДІЛ III

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ВЗАЄМОДІЇ БАНКІВ І РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

3.1. Теоретичні засади управління ризиком ліквідності банків та наслідки для реального сектору економіки

Чинна нині модель діяльності комерційного банку спирається на загальну ідею діяльності сучасної банківської системи. Ця ідея полягає в тому, що банківська діяльність можлива на умовах повного або часткового резервування. При повному («стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви (високоліквідні активи – кошти в касі та на кореспондентських рахунках), які рівняються залученим депозитам або зобов'язанням в цілому. При частковому («не стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви, які рівняються якійсь частини залучених депозитів або зобов'язань в цілому. Сучасна банківська система функціонує на умовах часткового резервування. Кризові явища останніх років наполегливо вводять в поле зору дослідників питання про можливість надійного і прибуткового функціонування комерційних банків в кожній фазі економічного циклу.

Система часткового банківського резервного покриття постійно стикається з проблемою ліквідності, оскільки в цій ситуації банки володіють резервами, які рівняються тільки частини своїх депозитів. Незважаючи на це банки з частковим резервним покриттям можуть успішно функціонувати, оскільки приплив готівкових грошей і резервів зазвичай компенсується відтоком готівки й резервів. Ланцюгова реакція банківських банкрутств, падіння цін на цінні папери, а також масове вилучення вкладів призводять до банківських криз. У разі одночасного банкрутства декількох банків починається масове вилучення депозитів, оскільки люди втрачають впевненість у безпеці своїх депозитів. Коли потім банки

продають цінні папери для того, щоб отримати готівку, необхідні їм для виплати депозитів, ціни на цінні папери падають, викликаючи нову хвилю банкрутства банків [1, с. 167].

Кордони банківської дилеми «ліквідність-прибутковість» полягають в наступному:

- банк може бути абсолютно надійним, якщо просто зберігає всі залучені ним кошти у вигляді високоліквідних активів (каса і кореспондентські рахунки), але при цьому виникає практично повна відсутність прибутку як для банку, так і для його клієнтів. Банк стає просто надійним сховищем грошей.

- банк може задіяти всі доступні йому ресурси (пасиви) для проведення активних операцій (кредитування та інвестування). Подібні дії можуть принести значні прибутки даного банку, але він стає не достатньо ліквідним, тобто буде надзвичайно важко ліквідувати активи (погасити кредити або продати інвестиції) з тим, щоб отримати грошові кошти, якщо вкладники вимагатимуть повернути суми грошей зі своїх рахунків.

Для банків проблема співвідношення прибутковості та надійності стоїть гостріше, ніж для інших підприємств бізнесу, так як банки мають низьке співвідношення капіталу та активів, а також тому, що більшість їхніх зобов'язань є короткостроковими [2, с. 417]. Існування різних теоретичних положень щодо управління окремим банком та ступені його залежності від загальних умов функціонування банківської системи країни залишають відкритим питання відносно того, як вирішити науково-практичну дилему «ліквідність-прибутковість» і які теоретичні положення є найбільш адекватні сучасним процесам економіки.

В даний час широко використовується поняття «банківське управління», до загальних функцій якого відносять планування, організацію, регулювання, координацію, стимулювання, облік, аналіз, контроль [3, с. 5; 4, с. 26]. Айтбаева У.

з співавторами [5, с. 129-137], Алавердов А.Р. [6, с. 40-43], Міллер Р.Л. і Ван-Хуз Д.Д. [7, с. 213-219], Стельмах В.С. з співавторами [8, с. 39-42] показують еволюцію основних ідейних підходів банківського менеджменту у вирішенні проблеми «ліквідність-прибутковість». Дана еволюція включає ряд теорій, кожна з яких відповідає певному історичному етапу розвитку банківської справи. Ранні етапи теорії банківського менеджменту фокусували свою увагу на управлінні активами або пасивами. Сучасні підходи до максимізації доходів акціонерів фокусують увагу банківського менеджменту на спільному управлінні активами і пасивами. Еволюція науково-практичних поглядів пройшла ряд етапів, які в значній мірі були пов'язані з розвитком економіки в цілому або окремих сегментів ринку, що дозволило сформулювати ряд теорій або однорідних груп теоретичних положень.

1. Теорія комерційних позик або реальних векселів. Дана теорія використовує поняття самоліквідування позичок чи реальних векселів. Автори теорії вважали, що позичка самоліквідується (оскільки вона забезпечена товарами в процесі виробництва, на складі або в дорозі до місця продажу) коли товари продаються (позичальник повертає отримані кошти банку і позичка погашається). Припущення про те, що позички даного типу забезпечують банку постійну ліквідність і прибутковість (активи є ліквідними і прибутковими) на практиці не отримало достатнього підтвердження, тобто виникали ситуації коли вироблені товари не можна було продати. Більш того, дана теорія переносить властивості частини на ціле, коли окремий банк може підтримувати свою ліквідність, але в разі загальної економічної кризи усі банки не зможуть підтримувати свою ліквідність. Падіння купівельного попиту веде до неможливості продажу деякої частини вироблених товарів та кредитування споживчого попиту для покупки товарів не змінить ліквідність банківської системи в цілому – по суті, відбудеться «перекредитування і пролонгація» проблемної банківської заборгованості. Отже,

без центрального банку, який буде готовий забезпечити надання кредитів комерційним банкам для підтримування необхідної ліквідності як банківської системи в цілому, так і окремого комерційного банку, теорія комерційних позичок є не повною і практично не застосовної в рамках повного економічного циклу.

2. Теорія передання. Дана теорія в якості базового положення використовує поняття про те, що певна частка залучених коштів буде спрямована на придбання таких активів, для яких існує вторинний ринок. Такими активами, як правило, є високоліквідні цінні папери (казначейські векселі, комерційні папери, банківські акцепти тощо), або вторинні резерви. Ліквідність банку забезпечується тим, що коли будуть потрібні додаткові грошові кошти для повернення грошей кредиторам і вкладникам, для задоволення зростаючого попиту на кредит або формування резервних вимог, то вкладення в такі активи можуть бути продані на вторинному ринку. Такий підхід дозволяє видавати більш довгострокові кредити в порівнянні з термінами залучених ресурсів (повернення коштів клієнтам з депозитних рахунків здійснюється за рахунок первинних і вторинних резервів, а не за рахунок повернення короткострокових кредитів пов'язаних з короткостроковими депозитами).

Отже, в рамках цієї теорії банки отримують теоретичне обґрунтування для надання довгострокових позик, що збільшує середню терміновість портфеля активів банку і, відповідно, його прибутковість. Ефективність даної теорії визначається ступенем розвиненості фондового ринку в країні (його об'ємом, наявністю спектра фінансових інструментів, кількістю учасників, мірою прозорості тощо) і фазою економічного циклу. В умовах економічного зростання продаж цінних паперів не викликає труднощів – покупці, як правило, на ринку є в достатній кількості і вони мають кошти для покупки (ринок є в цілому ліквідним і перерозподіл ліквідності між окремими його учасниками не змінює ліквідність ринку в цілому).

В умовах економічного спаду або кризи продаж цінних паперів без втрати їх вартості ускладнюється або стає не можливим для окремих типів фінансових інструментів або цінних паперів окремих емітентів. Відсутність інтересу покупців викликано недостатністю коштів для покупки (ринок є в цілому не достатньо ліквідним) і негативними очікуваннями падіння вартості фінансових інструментів. Крім того, вкладення банків в високоліквідні державні облігації і казначейські векселі може привести до значних втрат у зв'язку з неможливістю їх погашення або обслуговування – така ситуація спостерігалася в ході останніх кризових явищ Єврозони і раніше в Аргентині, Мексиці та інших країнах. Отже, без центрального банку теорія передання має той же недолік, що й теорія комерційних позичок – є не повною і практично не застосовною в рамках повного економічного циклу.

3. Теорія єдиного резервного фонду коштів. В рамках даної теорії всі залучені кошти банку (його пасиви) розглядаються як єдиний фонд з їх подальшим розміщенням в активні операції. В теорії передбачається, що розмір фонду визначається чинниками, що знаходяться за межами впливу банку – фазою економічного циклу, рівнем економічного зростання/падіння в країні, рівнем оподаткування, ступенем конкуренції, рівнем прибутковості фірм і доходів населення, динамікою чисельності та структури населення тощо. Дана теорія вважає, що кредитно-інвестиційний портфель банку не є засобом забезпечення його ліквідності. Від керівництва банку дана теорія потребує визначення загального очікуваного рівня ліквідності та прийняття рішень в межах наступній послідовності:

- перш за все, кошти з цього фонду йдуть на поповнення первинних резервів і задоволення вимог клієнтів (готівка в касі, обов'язкові резерви на кореспондентському рахунку в центральному банку і кошти на кореспондентських рахунках в інших банках);

- наступним напрямком використання коштів єдиного фонду стає придбання вторинних резервів – короткострокових (менше одного року) високоліквідних цінних паперів, які є для банку головним засобом забезпечення ліквідності;

- при досягненні банком достатнього рівня ліквідності (з точки зору керівництва банку) кошти, що залишилися єдиного фонду йдуть на кредитування клієнтів і торговельні операції з валютою та дорогоцінними металами;

- решту коштів єдиного фонду використовують для покупки довгострокових цінних паперів або інших фінансових інструментів з метою отримання прибутку або формування додаткових вторинних резервів у міру того, як наближається термін погашення довгострокових фінансових інструментів.

Ефективність використання теорії єдиного фонду на практиці визначається такими недоліками:

- відсутністю об'єктивного підходу до оцінки стандарту ліквідності (кожен банк приймає свої рішення про те, що є достатнім рівнем ліквідності);

- при розрахунку рівня ліквідності не враховується ступінь мінливості різних типів депозитів;

- в теорії посилюється акцент на ліквідності на шкоду прибутковості, що в довгостроковому плані веде до недостатнього рівня одержуваної банком прибутку;

- теорія не враховує постійний приплив доходів від кредитно-інвестиційного портфеля, що підвищує ліквідність банку;

- в теорії не враховується необхідність взаємозв'язку активів і пасивів (за сумами, строками, видами валют тощо) при формуванні рівня ліквідності та прибутковості;

- оцінка ліквідності банку в різних фазах набуває різні кількісні характеристики. Практика засвідчила, що в кризових умовах оцінки потрібного

рівня ліквідності значно перевищують оцінки рівня ліквідності в умовах зростання економіки.

Таким чином, теорія єдиного резервного фонду коштів містить ті ж слабкі місця, що й перераховані вище теорії.

4. Теорія очікуваного доходу. Дана теорія відноситься до поглядів, націлених на управління, перш за все, активами. У ній відбулося повернення до розгляду кредитно-інвестиційного портфеля банку як джерела його ліквідності. Більш того, теорія очікуваного доходу дозволяє розглядати і довгострокові позички в якості потенційного джерела ліквідності. Довгострокові іпотечні та споживчі кредити погашаються позичальниками шляхом виплат ряду траншей (кожен з них включає частину суми кредиту і суму відсотків за минулий період часу), які аналогічні короткостроковим кредитам, що повністю погашаються. Це означає, що постійний приплив грошових потоків (траншей) може бути використаний для підвищення ліквідності банку. Розвиток процесів сек'юритизації в індустрії фінансових послуг, загалом, і в банківській справі, зокрема, дозволяє випускати цінні папери, забезпечені однорідними кредитами (іпотечними або споживчими). Такі цінні папери банк може продати на фондовому ринку і отримати кошти для зміцнення своєї ліквідності. Теорія очікуваного доходу надзвичайно схожа на теорію комерційних позик і її основна відмінність швидше кількісна, ніж якісна – вона розглядає більш широкий круг фінансових інструментів для забезпечення ліквідності банку. Іншими словами, теорія очікуваного доходу є кількісним розвитком теорії комерційних позик і, отже, слабкі місця теорії комерційних позичок передаються і теорії очікуваного доходу.

5. Теорія конвертованості банківських коштів. Дерегулювання індустрії фінансових послуг, загалом, і банківської галузі, зокрема, привели до появи нових фінансових інструментів (деPOSITNІ сертифікати, позики в євродоларах, угоди REPO тощо) і посиленню конкуренції між банками і небанківськими фінансовими

установами. Розвиток даної ситуації поставило перед практиками і теоретиками питання про адекватність теорії єдиного резервного фонду і теорії очікуваного доходу. Кожне джерело виникнення пасивів (зобов'язань), кожен вид фінансових інструментів має свою тимчасову тривалість, ступінь мінливості цін, ступінь коливання обсягів продажів під впливом попиту та пропозиції, свої вимоги в частині формування резервів тощо. В результаті стала очевидною не достатній рівень реалістичності уявлень про однорідність (наявності загальних або схожих характеристик) джерел банківських коштів як єдиного фонду.

Теорія конвертованості банківських коштів окремо розглядає кожне джерело коштів і співвідносить його з активами зі подібним терміном погашення. Депозити до запитання (відмінні високими резервними вимогами і більш швидкої оборотністю) йдуть на поповнення первинних і вторинних резервів. Строкові депозити розміщуються в кредити і цінні папери з подібними термінами погашення або продажу. Доходи та капітал розміщуються в довгострокові позички та корпоративні права. Іншими словами, дана теорія вирішує дилему «ліквідність-прибутковість» на користь прибутковості – зменшується середня величина високоліквідних активів першої та другої черги за рахунок збільшення обсягів кредитно-інвестиційних портфелів банків.

Зміщення акценту від ліквідності до прибутковості тут же додало до частини недоліків теорії єдиного резервного фонду (відсутність об'єктивного підходу до оцінки стандарту ліквідності; відсутність обліку взаємозв'язку активів і пасивів тощо) і недоліки притаманні теорії передання – необхідність втручання центрального банку при настанні кризової ситуації. Отже, теорія конвертованості банківських коштів не дозволяла керівництву банку приймати рішення у всіх стадіях економічного циклу без звернення за допомогою до центрального банку, тобто містила внутрішнє протиріччя або системну помилку для банківської галузі діяльності.

6. Теорія взаємодії активів і пасивів. Подальший розвиток теоретичних поглядів на управління банком і тенденція до мінливості процентних ставок (результат дій центральних банків в рамках контрциклічної або проциклічною грошово-кредитної політики) призвели до формування підходу, який використовується в даний час – теорії взаємодії активів і пасивів. Теорія розглядає управління активами і пасивами як управління всіма рядками балансу банку з метою максимізації власного капіталу банку (поточної вартості банку). Особливість даної теорії в тому, що вона акцентує увагу на активах (ці активи змінюють вартість при зміні ринкових процентних ставок) і зобов'язаннях (ці зобов'язання змінюють вартість при зміні ринкових процентних ставок) з плаваючою процентною ставкою. У даній теорії передбачається постійна пролонгація таких активів і пасивів, що призводить до їх постійної переоцінки на всьому горизонті планування банківської діяльності (від оперативного до стратегічного). Методологічним інструментом даної теорії є поняття різниці або розриву (гепа) між активами і пасивами, яке відображає ступінь чутливості чистого процентного доходу банку до змін ринкових процентних ставок (процентна ставка з позик має тенденцію падати або рости відповідно змін процентної ставки по депозитам). В рамках даної теорії були розроблені три стратегії управління активами і пасивами – стратегії нульовою, позитивною і негативною різниці між активами і пасивами.

Перша стратегія полягає в досягненні нульової різниці між активами і пасивами, тобто банк намагається мати однакову частку активів і пасивів з плаваючою ставкою в валюті балансу банку. Ця стратегія покликана мінімізувати процентний ризик, тобто вона мінімізує мінливість доходів на всьому горизонті планування – чистий процентний дохід є відносно постійним протягом циклу процентної ставки, який збігається з циклом ділової активності. У фазі росту процентних ставок зростає як вартість ресурсів, що залучаються банком, так і

вартість кредитів і поки різниця в ставках по позиках і депозитах буде постійною, то прибуток також залишатиметься постійною. У фазі зниження процентних ставок впаде як вартість ресурсів, що залучаються банком, так і вартість кредитів і поки різниця в ставках по позиках і депозитах буде постійною, то прибуток також залишатиметься постійною. Таким чином, поки різниця між активами і зобов'язаннями з плаваючою процентною ставкою постійна, ці зміни поточної ціни не порушують сталості чистого процентного доходу. У теорії банківської справи оцінюється й інша частина активів і пасивів, тих які залучаються/розміщуються за фіксованою ставкою відсотка. Динаміка їх вартості знаходиться в протифазі динаміки вартості активів і зобов'язань з плаваючою процентною ставкою – при зростанні поточної вартості активів/пасивів з плаваючою ставкою поточна вартість активів/пасивів з фіксованою ставкою (йдеться про облігації) знизиться і навпаки. При дотриманні деяких пропорцій (скажімо, 50 на 50 %) загальна поточна вартість активів і пасивів банку не зміниться (зростання вартості одних активів покриє зниження вартості інших активів; аналогічна ситуація з пасивами).

Друга стратегія – стратегія позитивної різниці між активами і пасивами – передбачає, що банк підтримують більш високе значення відношення вартості активів з плаваючою ставкою до загальних активів, ніж відношення вартості зобов'язань з плаваючою ставкою до загальних пасивів банку. Позитивна різниця має на увазі і те, що частка активів з фіксованою ставкою в загальних активах, що приносять відсотки, буде менше, ніж частка зобов'язань з фіксованою ставкою в загальних пасивах, по яких банк виплачує відсотки. У ситуації падіння ринкових процентних ставок процентний дохід банку і процентний витрата знизяться. Однак, при позитивній різниці між активами і пасивами, процентний дохід банку впаде більшою мірою, ніж його процентний витрата, отже, і його чистий процентний дохід знизиться. У ситуації зростання ринкових відсоткових ставок

процентний дохід банку і процентні витрати збільшаться, але відсотковий дохід банку виросте більшою мірою, ніж його процентний витрата, отже, і його чистий процентний дохід збільшиться. Таким чином, застосування даної стратегії виправдано в тій фазі економічного циклу, яка пов'язана з очікуваннями зростання процентних ставок.

Третя стратегія – стратегія негативної різниці між активами і пасивами – передбачає, що банк підтримують значення відношення вартості активів з плаваючою ставкою до загальних активів меншим, ніж відношення вартості зобов'язань з плаваючою ставкою до загальних пасивів банку. Очевидно, що в цьому випадку частка активів з фіксованою ставкою в загальних активах перевищуватиме частку зобов'язань з фіксованою ставкою в загальних пасивах. Застосування даної стратегії є ефективним, коли банк очікує падіння процентних ставок (це веде до зростання чистого процентного доходу). Таким чином, сучасний підхід до управління активами і пасивами на основі розриву ліквідності розглядає вартість і структуру активів і пасивів як динамічні змінні, що дає як можливість отримання більшого прибутку, так і можливість несення великих збитків. Крім того, наявність трьох стратегій надає можливість керівництву комерційного банку здійснювати вибір в залежності від очікувань майбутнього розвитку подій в економіці.

Слід зазначити, що всі три стратегії, запропоновані в рамках теорії взаємодії активів і пасивів, базуються на припущенні про можливість передбачення майбутнього розвитку подій в економіці. У разі помилкового передбачення з боку свого керівництва, комерційні банки опиняються в ситуації збитків. Крім того, в рамках теорії взаємодії активів і пасивів не розглядається питання про те, що циклічні зміни в економіці роблять значний вплив на здатність позичальників погасити свої боргові зобов'язання перед банками. Оскільки циклічні зміни зачіпають боржників банків в масовому порядку, то проблема збитків банків

набуває системного характеру для всіх банків країни. Ще одним проблемним питанням теорії взаємодії активів і пасивів є питання про одночасність змін процентних ставок по кредитах та депозитам. Оскільки середній строк кредитних договорів перевищує, як правило, середній строк депозитних договорів, то призвести зміни ставок по депозитам можна в строки менше ніж строки по кредитним договорам. У випадку кризової ситуації це веде до зменшення процентного доходу банків у рамках всіх трьох розроблених стратегіях управління активами і пасивами.

Слід зазначити, що теорія взаємодії активів і пасивів, також як і інші теорії, вимагає системного втручання центрального банку по зміцненню надійності комерційних банків при несприятливому розвитку подій в економіці.

Таким чином, розроблені науково-практичні теорії управління активами і пасивами адекватного вирішення проблеми «ліквідність-прибутковість» комерційного банку запропонувати не змогли. Адекватність вирішення дилеми «ліквідність-прибутковість» розуміється як здатність комерційних банків функціонувати в умовах кожної фази економічного циклу стабільно без втручання в їх діяльність центрального банку. Принаймні, втручання центрального банку може розглядатися як виняткове явище, спрямоване на усунення конкретних помилок керівництва окремих банків з метою стабілізації банківської системи країни в цілому. Причина недостатньо адекватного вирішення проблеми «ліквідність-прибутковість» бачиться в тому, що принцип функціонування банківської системи на основі часткового резервування не дозволяє знайти загальне рішення проблеми таким чином, щоб забезпечити стійкість банківської системи в кожній фазі економічного циклу без втручання центрального банку. Крім того, управління окремим банком (якщо залишити осторонь питання невдалого прийняття рішень керівництвом окремого банку в фазі економічного зростання) в циклічній фазі спаду або рецесії є також не можливим без системного

втручання центрального банку. Інакше кажучи, принцип функціонування банківської системи на основі часткового резервування може реалізовуватися тільки за наявності центрального банку та його готовності вводити в банківську систему грошові ресурси.

Особливе місце в системі управління активами і пасивами банків відводиться управлінню ліквідністю. Відмінною рисою надійного і сталого банку є його здатність задовольняти потреби клієнтів на першу вимогу. Незалежно від фази економічного циклу попит і пропозиція на ліквідні кошти, як правило, не збігаються, що призводить до виникнення надлишку або нестачі ліквідності. Іншими словами, існує дилема між ліквідністю і прибутковістю – і в тому і в іншому випадку банк зіткнеться з проблемами: при надлишку ліквідності – упущеної вигоди; при нестачі ліквідності – з додатковими витратами по залученню коштів з метою усунення дисбалансу [9, с. 193-194, 196].

Міщенко В. І. визначає ліквідність банку як його спроможність своєчасно й у повному обсязі виконувати всі свої грошові зобов'язання та забезпечити розвиток банку на основі стратегії розвитку банку [10, с. 11]. Дзюблюк О.В. вважає, що банк має визначити основні параметри управління ліквідністю у різних ситуаціях, зокрема: в умовах звичайної ділової активності; в умовах кризової ситуації в банку; в умовах загальної фінансової кризи, з метою мінімізації ризику незбалансованої ліквідності [11, с. 253]. Ларионова И. В. вважає, що управління ліквідністю у системі управління активами і пасивами передбачає підтримку збалансованої позиції за строками та сумами залучених і розміщених коштів на основі методу «драбини строків». Одним з недоліків цього методу є історичний підхід, оскільки при розміщенні активів і пасивів за строками береться до уваги інформація, що міститься в договорах між банком та його клієнтами [9, с. 200-204]. Роуз П. вважає: ще одним способом оцінки потреб у ліквідних коштах є метод показників ліквідності, в якому вибіркові фінансові коефіцієнти, що

характеризують ліквідність банку, порівнюються з такими ж показниками для інших подібних за розміром і місцем розташування банків [12, с. 353].

У сьогодишній українській практиці є сформованим підхід до оцінювання гепів як критичних величин ліквідності у вигляді декількох нормативів НБУ (являють собою відносини активів до зобов'язань з однаковими строками виконання): норматив миттєвої (щоденної) ліквідності H_4 повинен бути не менше 20%, норматив поточної (місячної) ліквідності H_5 має бути не меншим 40%, норматив короткострокової (річний) ліквідності H_6 має бути не меншим 60% [13]. Слід зазначити, що кожен з цих нормативів включає тільки частину активів і пасивів з відповідними строками виконання (щоденним, місячним і річним відповідно). На наш погляд, підхід НБУ не досить гнучко (єдина цифра не відображає ступінь ризику ліквідності) і недостатньо точно (слід враховувати всі види вхідних і вихідних платежів, породжувані усіма типами активів і пасивів банку) оцінює ступінь розриву ліквідності банку. У статтях Тарасевич Н. В. показано, що виконання цих нормативів в цілому по банківській системі [14, с. 278] або на прикладі окремого банку [15, с. 31] можливо в умовах будь-якої фази економічного циклу. Відзначимо, що виконання нормативів і фактична ліквідність банків не збігаються між собою у фазі кризи економіки, що веде до невиконання банками своїх зобов'язань перед клієнтами.

Таким чином, проблеми управління ліквідністю банків в значної мірі породжені процесами недостатньо якісної оцінки стану ліквідності окремого комерційного банку.

Оцінка розриву ліквідності банку найбільш точно відбивається платіжним календарем банку, побудованим так далеко вперед, як це можливо за договорами банку. Слід враховувати той факт, що платіжний календар банку складається на якусь дату і враховує тільки укладені договори банку. Нові договори, розірвані достроково договору, невиконання умов кредитних та інших договорів призводить

до необхідності постійного оновлення платіжного календаря банку. Крім побудови спільного платіжного календаря в гривневому еквіваленті планування платоспроможності банку вимагає побудови окремих платіжних календарів за видами валют та банківських металів.

Будучи найбільш точним з усіх наявних можливостей оцінювання стану ліквідності банку, платіжні календарі слабо пристосовані для прийняття управлінських рішень. Дійсно, вирішити які суми треба залучати або розміщувати, на які терміни це варто робити, маючи перед собою довгі ряди щоденних планових платежів і надходжень, практично неможливо. Для цього потрібні агреговані дані і узагальнені показники, що відображають стан ліквідності. Такі дані формуються таблицею розривів (гепів) ліквідності. Формування таблиць гепів за укрупненими термінами як в цілому по банку, так і в розрізі окремих видів валют, дозволяє приймати рішення на перспективу, маючи перед очима загальну і доступну для огляду картину майбутніх платежів банку. Крім загальних сум активів і пасивів така таблиця повинна містити всі основні компоненти їх структури з тим, щоб управлінські рішення приймалися з конкретних проблем невідповідності структури активів і пасивів.

Сама по собі, абсолютна сума розриву ліквідності в якій або період часу мало про що говорить, тому негативний геп (активи мінус пасиви) в 3 мільйони гривень для банку з валютою балансу в 300 мільйонів і для банку з валютою балансу в 3 мільярди гривень представляють різні оцінки ліквідності. Отже, розрахунок коефіцієнта ліквідності (гепа) як відношення абсолютної величини гепа до валюти балансу банку покаже оцінку стану ліквідності банку за певний період з точки зору дати розрахунків. Додамо, що такі коефіцієнти варто розраховувати не тільки в цілому по банку, але і в розрізі окремих видів валют.

На додаток до нормативів НБУ (H_4 - H_6) можна запропонувати розраховувати наступні показники стану ліквідності окремого банку:

1. Коефіцієнт поточної ліквідності банку (K_1) показує стан ліквідності поточного дня і розраховується відношенням поточного розриву ліквідності (P_1) [різниці активів (A_1) і пасивів (Π_1) з терміном виконання поточним днем] до пасивів, з терміном виконання поточним днем (Π_1):

$$K_1 = \frac{A_1 - \Pi_1}{\Pi_1} \times 100\% = \frac{P_1}{\Pi_1} \times 100\%. \quad (3.1)$$

2. Коефіцієнт тижневої ліквідності банку (K_2) показує стан ліквідності майбутнього тижня і розраховується відношенням тижневого розриву ліквідності (P_7) [різниці активів (A_7) і пасивів (Π_7) з терміном виконання до 7 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 7 днів (Π_7):

$$K_2 = \frac{A_7 - \Pi_7}{\Pi_7} \times 100\% = \frac{P_7}{\Pi_7} \times 100\%. \quad (3.2)$$

3. Коефіцієнт місячної ліквідності банку (K_3) показує ризик ліквідності майбутнього місяця і розраховується відношенням місячного розриву ліквідності (P_{31}) [різниці активів (A_{31}) і пасивів (Π_{31}) з терміном виконання до 31 дня] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 31 дня (Π_{31}):

$$K_3 = \frac{A_{31} - \Pi_{31}}{\Pi_{31}} \times 100\% = \frac{P_{31}}{\Pi_{31}} \times 100\%. \quad (3.3)$$

4. Коефіцієнт квартальної ліквідності банку (K_4) показує стан ліквідності майбутнього кварталу і розраховується відношенням квартального розриву ліквідності (P_{92}) [різниці активів (A_{92}) і пасивів (Π_{92}) з терміном виконання до 92 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 92 днів (Π_{92}):

$$K_4 = \frac{A_{92} - \Pi_{92}}{\Pi_{92}} \times 100\% = \frac{P_{92}}{\Pi_{92}} \times 100\%. \quad (3.4)$$

5. Коефіцієнт піврічної ліквідності банку (K_5) показує стан ліквідності майбутнього півріччя і розраховується відношенням шестимісячного розриву ліквідності (P_{182}) [різниці активів (A_{182}) і пасивів (Π_{182}) з терміном виконання до 182 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 182 днів (Π_{182}):

$$K_5 = \frac{A_{182} - \Pi_{182}}{\Pi_{182}} \times 100\% = \frac{P_{182}}{\Pi_{182}} \times 100\%. \quad (3.5)$$

6. Коефіцієнт дев'ятимісячної ліквідності банку (K_6) показує стан ліквідності на майбутні 9 місяців і розраховується відношенням дев'ятимісячного розриву ліквідності (P_{273}) [різниці активів (A_{273}) і пасивів (Π_{273}) з терміном виконання до 273 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 273 днів (Π_{273}):

$$K_6 = \frac{A_{273} - \Pi_{273}}{\Pi_{273}} \times 100\% = \frac{P_{273}}{\Pi_{273}} \times 100\%. \quad (3.6)$$

7. Коефіцієнт річної ліквідності банку (K_7) показує стан ліквідності майбутнього року і розраховується відношенням річного розриву ліквідності (P_{365}) [різниці активів (A_{365}) і пасивів (Π_{365}) з терміном виконання до 365 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 365 днів (Π_{365}):

$$K_7 = \frac{A_{365} - \Pi_{365}}{\Pi_{365}} \times 100\% = \frac{P_{365}}{\Pi_{365}} \times 100\%. \quad (3.7)$$

8. Коефіцієнт дворічної ліквідності банку (K_8) показує стан ліквідності майбутніх двох років і розраховується відношенням дворічного розриву ліквідності (P_{730}) [різниці активів (A_{730}) і пасивів (Π_{730}) з терміном виконання до 730 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 730 днів (Π_{730}):

$$K_8 = \frac{A_{730} - \Pi_{730}}{\Pi_{730}} \times 100\% = \frac{P_{730}}{\Pi_{730}} \times 100\%. \quad (3.8)$$

9. Коефіцієнт трирічної ліквідності банку (K_9) показує стан ліквідності майбутніх трьох років і розраховується відношенням трирічного розриву ліквідності (P_{1095}) [різниці активів (A_{1095}) і пасивів (Π_{1095}) з терміном виконання до 1095 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 1095 днів (Π_{1095}):

$$K_9 = \frac{A_{1095} - \Pi_{1095}}{\Pi_{1095}} \times 100\% = \frac{P_{1095}}{\Pi_{1095}} \times 100\%. \quad (3.9)$$

Можна розглянути формули і для інших періодів часу, але вони малопридатні з практичної точки зору.

Для отримання інтегрованої оцінки ризику ліквідності пропонується розраховувати загальний коефіцієнт ліквідності банку як відношення суми

розривів ліквідності за окремими термінами, взятими по модулю (абсолютною величиною), до капіталу і пасивів банку:

$$ЛК = \frac{\sum_i^n A_i - \Pi_i}{K} \times 100\% = \frac{\sum_i^n P_i}{K} \times 100\%. \quad (3.10)$$

$$ЛП = \frac{\sum_i^n A_i - \Pi_i}{\Pi} \times 100\% = \frac{\sum_i^n P_i}{\Pi} \times 100 \quad (3.11)$$

Крім загальних коефіцієнтів ліквідності банку можна запропонувати розраховувати приватні коефіцієнти по кожному виду валют і банківських металів у гривневому еквіваленті. Групу приватних коефіцієнтів ліквідності банку представимо на прикладі долара США:

1. Коефіцієнт поточної ліквідності банку в доларах США ($K_{\S 1}$) показує стан ліквідності поточного дня і розраховується відношенням поточного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\S 1}$) [різниці активів ($A_{\S 1}$) і пасивів ($\Pi_{\S 1}$) з терміном виконання поточним днем] до пасивів, з терміном виконання поточним днем ($\Pi_{\S 1}$):

$$K_{\S 1} = \frac{A_{\S 1} - \Pi_{\S 1}}{\Pi_{\S 1}} \times 100\% = \frac{P_{\S 1}}{\Pi_{\S 1}} \times 100\%. \quad (3.12)$$

2. Коефіцієнт тижневої ліквідності банку в доларах США ($K_{\S 2}$) показує стан ліквідності майбутнього тижня і розраховується відношенням тижневого розриву ліквідності в доларах США ($P_{\S 7}$) [різниці активів ($A_{\S 7}$) і пасивів ($\Pi_{\S 7}$) з терміном виконання до 7 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 7 днів ($\Pi_{\S 7}$):

$$K_{\S 2} = \frac{A_{\S 7} - \Pi_{\S 7}}{\Pi_{\S 7}} \times 100\% = \frac{P_{\S 7}}{\Pi_{\S 7}} \times 100\%. \quad (3.13)$$

3. Коефіцієнт місячної ліквідності банку в доларах США ($K_{\S 3}$) показує ризик ліквідності майбутнього місяця і розраховується відношенням місячного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\S 31}$) [різниці активів ($A_{\S 31}$) і пасивів ($\Pi_{\S 31}$) з терміном виконання до 31 дня] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 31 дня ($\Pi_{\S 31}$):

$$K_{\S 3} = \frac{A_{\S 31} - \Pi_{\S 31}}{\Pi_{\S 31}} \times 100\% = \frac{P_{\S 31}}{\Pi_{\S 31}} \times 100\%. \quad (3.14)$$

4. Коефіцієнт квартальної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$4}$) показує стан ліквідності майбутнього кварталу і розраховується відношенням квартального розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$92}$) [різниці активів ($A_{\$92}$) і пасивів ($\Pi_{\$92}$) з терміном виконання до 92 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 92 днів ($\Pi_{\$92}$):

$$K_{\$4} = \frac{A_{\$92} - \Pi_{\$92}}{\Pi_{\$92}} \times 100\% = \frac{P_{\$92}}{\Pi_{\$92}} \times 100\%. \quad (3.15)$$

5. Коефіцієнт піврічної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$5}$) показує стан ліквідності майбутнього півріччя і розраховується відношенням шестимісячного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$182}$) [різниці активів ($A_{\$182}$) і пасивів ($\Pi_{\$182}$) з терміном виконання до 182 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 182 днів ($\Pi_{\$182}$):

$$K_{\$5} = \frac{A_{\$182} - \Pi_{\$182}}{\Pi_{\$182}} \times 100\% = \frac{P_{\$182}}{\Pi_{\$182}} \times 100\%. \quad (3.16)$$

6. Коефіцієнт дев'ятимісячної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$6}$) показує стан ліквідності на майбутні 9 місяців і розраховується відношенням дев'ятимісячного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$273}$) [різниці активів ($A_{\$273}$) і пасивів ($\Pi_{\$273}$) з терміном виконання до 273 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 273 днів ($\Pi_{\$273}$):

$$K_{\$6} = \frac{A_{\$273} - \Pi_{\$273}}{\Pi_{\$273}} \times 100\% = \frac{P_{\$273}}{\Pi_{\$273}} \times 100\%. \quad (3.17)$$

7. Коефіцієнт річної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$7}$) показує стан ліквідності майбутнього року і розраховується відношенням річного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$365}$) [різниці активів ($A_{\$365}$) і пасивів ($\Pi_{\$365}$) з терміном виконання до 365 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 365 днів ($\Pi_{\$365}$):

$$K_{\$7} = \frac{A_{\$365} - \Pi_{\$365}}{\Pi_{\$365}} \times 100\% = \frac{P_{\$365}}{\Pi_{\$365}} \times 100\%. \quad (3.18)$$

8. Коефіцієнт дворічної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$8}$) показує стан ліквідності майбутніх двох років і розраховується відношенням дворічного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$730}$) [різниці активів ($A_{\$730}$) і пасивів ($\Pi_{\$730}$) з терміном виконання до 730 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 730 днів ($\Pi_{\$730}$):

$$K_{\$8} = \frac{A_{\$730} - \Pi_{\$730}}{\Pi_{\$730}} \times 100\% = \frac{P_{\$730}}{\Pi_{\$730}} \times 100\%. \quad (3.19)$$

9. Коефіцієнт трирічної ліквідності банку в доларах США ($K_{\$9}$) показує стан ліквідності майбутніх трьох років і розраховується відношенням трирічного розриву ліквідності в доларах США ($P_{\$1095}$) [різниці активів ($A_{\$1095}$) і пасивів ($\Pi_{\$1095}$) з терміном виконання до 1095 днів] до пасивів, з терміном виконання протягом майбутніх 1095 днів ($\Pi_{\$1095}$):

$$K_{\$9} = \frac{A_{\$1095} - \Pi_{\$1095}}{\Pi_{\$1095}} \times 100\% = \frac{P_{\$1095}}{\Pi_{\$1095}} \times 100\%. \quad (3.20)$$

Формули для інших видів валют і банківських металів створюються аналогічно.

Така методика, яка охоплює ліквідність банку в цілому, а також, ліквідність банку в розрізі окремих видів валют і банківських металів, представляється досить повним описом оцінювання стану ліквідності.

З запропонованої вище групи загальних показників ліквідності банку випливає, що в ідеально збалансованому банку, де передбачувані платежі і надходження грошових коштів точно відповідають один одному, тобто ідеальним теоретичним значенням загальних показників ліквідності буде нуль (всі розриви ліквідності будуть нульовими). Отже, будь-які фактичні відхилення від нульової позначки будуть свідчити про недостатню або надлишкову ліквідності банку в майбутні періоди часу і можуть бути основою для прийняття рішень про управління грошовими потоками банку: плануванні обсягів і термінів видачі кредитів або інвестиційних вкладень, залучення коштів на поточні та депозитні

рахунки і т.п. Така конструктивна особливість показників є, з практичної точки зору, вельми зручною, оскільки відображає весь спектр оцінки ліквідності банку – оцінку недостатньої ліквідності (отже, можливість зайвих майбутніх витрат на відновлення ліквідності) і оцінку надлишкової ліквідності (отже, можливість не повного отримання майбутніх доходів) в окремі періоди часу.

Теоретичне нульове значення коефіцієнтів ліквідності відображає погляд у майбутнє банку на основі врахованих банком договорів та сум цих договорів, розподілених згідно відомим банку графіками платежів. Однак у практичній роботі не можна точно передбачити здійснимість низки договорів (кредитних або інвестиційних), бажання клієнтів до дострокового розірвання або виконання договорів (розірвання депозитних договорів або дострокове погашення сум за кредитними договорами, ступінь використання коштів на поточних рахунках клієнтів і т.п.). Крім того, в ході розвитку банку відбувається укладення нових договорів, реалізація яких призводить до постійної зміни припливів і відтоків грошових коштів у банку. Отже, теоретичні ідеальні значення коефіцієнтів у банку будуть не збігатися з фактичними значеннями і для визначення ступеню розриву ліквідності банку слід визначити кількісні інтервали, якими можна охарактеризувати якісні категорії оцінки розриву ліквідності.

Найбільш легко визначити нульову ступінь розриву ліквідності, як оцінку, яка не має загроз для здатності банку оплачувати свої зобов'язання, коли розглянуті вище коефіцієнти дорівнюють нулю. Дійсно, в цьому випадку надходження активів (і доходів за ними) дорівнюють платежам за пасивами (і видатках по ним). Також зрозуміло, що надлишкова ліквідність проявиться як перевищення нульової позначки коефіцієнтами ліквідності, коли активи перевищують пасиви з відповідними термінами погашення.

Яка та критична межа, де ризик можливої нестачі грошових коштів призведе до того, що банк не зможе оплатити свої зобов'язання і не знайде інших джерел

отримання грошових коштів? З формул випливає, що при нульовій величині активів за відповідний період часу і якоїсь величині пасивів кожен з наведених вище коефіцієнтів буде дорівнює мінус сто відсотків (-100%). Інтуїтивно зрозуміло, що чим далі відстає період часу від дати розрахунку коефіцієнтів, тим більше часу і можливостей у керівництва банку вжити заходів щодо виправлення становища з недостатньою ліквідністю. Це означає, що критична величина розриву, яка відповідає неможливості банку оплатити всі свої зобов'язання створює менший геп в перших коефіцієнтах і більший геп в останніх коефіцієнтах ліквідності. Разом з тим, враховуючи накопичувальний характер гепа в коефіцієнтах ліквідності, значного зниження критичного порога ліквідності, за мірою віддалення від дати розрахунків, можна не очікувати.

На підставі вищенаведених міркувань, введемо такі припущення:

1. Припустимо, що критичному рівню розриву ліквідності будуть відповідати значення:

- поточної ліквідності банку K_1 : - 10 % і менше;
- тижневої ліквідності банку K_2 : - 15 % і менше;
- місячної ліквідності банку K_3 : - 20 % і менше;
- квартальної ліквідності банку K_4 : - 25 % і менше;
- піврічний ліквідності банку K_5 : - 30 % і менше;
- дев'ятимісячної ліквідності банку K_6 : - 35 % і менше;
- річний ліквідності банку K_7 : - 40 % і менше;
- дворічної ліквідності банку K_8 : - 45 % і менше;
- трирічної ліквідності банку K_9 : - 50 % і менше.

2. Припустимо, що помірному рівню розриву ліквідності будуть відповідати значення:

- поточної ліквідності банку K_1 : від - 0,1 % до - 9,9 %;
- тижневої ліквідності банку K_2 : від - 0,1 % до - 14,9 %;
- місячної ліквідності банку K_3 : від - 0,1 % до -19,9 %;
- квартальної ліквідності банку K_4 : від - 0,1 % до - 24,9 %;
- піврічний ліквідності банку K_5 : від - 0,1 % до - 29,9 %;
- дев'ятимісячної ліквідності банку K_6 : від - 0,1 % до - 34,9 %;
- річний ліквідності банку K_7 : від - 0,1 % до - 39,9 %;
- дворічної ліквідності банку K_8 : від - 0,1 % до - 44,9 %;
- трирічної ліквідності банку K_9 : від - 0,1 % до - 49,9 %.

Пропоновані межі кількісної оцінки ризику ліквідності банку в цілому поширюються і на приватні коефіцієнти ризику ліквідності в окремих видах валют та банківських металів, тому відносне вимірювання коливань ліквідності загалом і окремому випадку залишається в рамках одного і того ж логічного підходу. Іншими словами, логіка кількісного оцінювання ризику ліквідності не залежить від виду валюти і може бути наочно представлена для загальних коефіцієнтів ліквідності таблицею 3.1.

На даний момент не існує строгого теоретичного або практичного обґрунтування саме цих, а не інших цифрових кордонів критичного порогу ліквідності. Вибір засновано на розумінні банківських процесів як лінійно-нелінійних процесів, коли плавна загальна тенденції зростання економіки змінюється різким колапсом або кризою. Чи відповідають пропоновані критичні значення практичним вимогам або потрібна інша градація кількісної шкали? – відповідь на це питання може дати тільки подальша практична перевірка даних пропозицій в ході їх практичного застосування.

Таблиця 3.1

Інтервали оцінки коефіцієнтів ліквідності банку (%)

Коефіцієнт ліквідності банку	Надлишкова ступінь розриву ліквідності	Нульова ступінь розриву ліквідності	Помірна ступінь розриву ліквідності	Критична ступінь розриву ліквідності
K_1	$K_1 > 0$	$K_1 = 0$	$-9,9 \leq K_1 \leq -0,1$	$K_1 \leq -10,0$
K_2	$K_2 > 0$	$K_2 = 0$	$-14,9 \leq K_2 \leq -0,1$	$K_2 \leq -15,0$
K_3	$K_3 > 0$	$K_3 = 0$	$-19,9 \leq K_3 \leq -0,1$	$K_3 \leq -20,0$
K_4	$K_4 > 0$	$K_4 = 0$	$-24,9 \leq K_4 \leq -0,1$	$K_4 \leq -25,0$
K_5	$K_5 > 0$	$K_5 = 0$	$-29,9 \leq K_5 \leq -0,1$	$K_5 \leq -30,0$
K_6	$K_6 > 0$	$K_6 = 0$	$-34,9 \leq K_6 \leq -0,1$	$K_6 \leq -35,0$
K_7	$K_7 > 0$	$K_7 = 0$	$-39,9 \leq K_7 \leq -0,1$	$K_7 \leq -40,0$
K_8	$K_8 > 0$	$K_8 = 0$	$-44,9 \leq K_8 \leq -0,1$	$K_8 \leq -45,0$
K_9	$K_9 > 0$	$K_9 = 0$	$-49,9 \leq K_9 \leq -0,1$	$K_9 \leq -50,0$

Джерело: розраховано автором

Запропонована методика розрахунку загальних і приватних коефіцієнтів ліквідності банку настільки універсальна, що практика обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку в НБУ та окремого оцінювання валютного ризику банку (розрахунок абсолютних і відносних значень валютних позицій у кожному виді валюти та банківському металі) стають надлишковими. Практичне управління банком отримує підхід, який не тільки оцінює ризик ліквідності банку як можливість настання негативних подій, а й можливість оцінювання надлишкової ліквідності банку, що впливає на втрати майбутніх доходів. Виникнення дуже тонкою кордону між недостатньою і надлишковою ліквідністю банку визначає вимоги до керівництва банку як до необхідності практичного мистецтва балансування на цьому кордоні, мистецтва адекватного реальності

розподіл наявних банківських ресурсів в активи з відповідними ресурсам термінами повернення або погашення.

Підвищення надійності банківської діяльності має значний вплив на діяльність реального сектору економіки. Банківська система за рахунок надійного забезпечення стану розрахунково-касового обслуговування своїх клієнтів стає більш стійкою до криз і при цьому не втрачає своєї ефективності, тобто заощадує гнучкий вплив на економіку шляхом розширення можливостей кредитування надійних суб'єктів економічної діяльності.

3.2. Розвиток методичних підходів до оцінки ризику ліквідності банків

Після початку найпугливішої економічної кризи сучасності й нині значна кількість банків зтикається з проблемою втрат унаслідок неефективного управління ризиком ліквідності, навіть за умови дотримання вимог адекватності власного капіталу. Кризові наслідки призвели до відновлення інтересу до проблем ліквідності як окремих установ, так і фінансових ринків у цілому. Основні висновки стосовно стану ліквідності фінансових ринків полягають у наступному: у період розгортання кризи ліквідність має властивість майже раптово зникати та не відновлюватися протягом тривалого періоду часу. А проблеми оцінювання й регулювання банківської ліквідності набувають особливої актуальності у зв'язку зі специфікою діяльності банків, яка полягає у значній частці коштів вкладників у структурі пасивів.

Ураховуючи перманентні актуальність та трансформацію процесів оцінки й управління банківською ліквідністю, вона є предметом дослідження вчених-економістів. Окремі аспекти управління й регулювання ліквідності розглянуті в

працях дослідників Національного банку України (Стельмах В., Міщенко В., 2008 та 2011) [17, 18]; теоретичні засади ліквідності визначено в працях Кузнєцової Л. (2005-2009 pp.) [19; 20], особливості регулювання ліквідності в кризовий період визначено Шварцем О. (Шварц О., 2010) [21]. Взаємозв'язок ризиків ліквідності та системного розглянуто науковцями Міжнародного валютного фонду (Zuzana Fungacova, Rima Turk, and Laurent Weill, 2015) [22]; питанням оцінки й регулювання ліквідності присвячено праці нідерландських науковців (Patty Duijm та Peter Wierds, 2014) [23]. На окрему увагу заслуговують розробки Базельського комітету з банківського нагляду (Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision, 2008; Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools, 2013; Basel III: the net stable funding ratio, 2014) [24; 25; 26]. Водночас оцінка сучасної практики регулювання ліквідності в Україні та можливостей імплементації принципів Базеля III потребують подальшого вивчення. Це визначило актуальність дослідження та обумовило його мету.

Мета дослідження – оцінити можливості застосування існуючих методичних підходів й інформаційної бази стосовно адекватної оцінки ліквідності банківського сектора економіки України.

Термін «ліквідність» (від лат. „liquidus”- рідкий, текучий) у буквальному розумінні означає легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей і інших активів у грошові кошти. У цілому ліквідність банку передбачає можливість продавати ліквідні активи, залучати ресурси й здійснювати емісію акцій, облігацій, депозитних і ощадних сертифікатів, інших боргових інструментів. Відповідно до українського законодавства ліквідність – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші

витрати) [27]. Вітчизняні економісти [17] визначають ліквідність як багаторівневу систему категорій, яка об'єднує поняття: ліквідність банківської системи, ліквідність банку та ліквідність балансу банку. Кузнєцова Л.В. пропонує розмежування понять «ліквідність» та «платоспроможність» за такими ознаками: суть, мета та порядок регулювання [19, с. 148]. Термін „платоспроможність” дещо ширший, він включає не тільки і не стільки можливість перетворення активів у такі, що швидко реалізуються, скільки здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання, які витікають з торговельних, кредитних і інших операцій грошового характеру. Отже, ліквідність виступає як необхідна і обов'язкова умова платоспроможності, контроль за дотриманням якої бере на себе не тільки банк, але і певний зовнішній орган контролю чи нагляду. Водночас ліквідність можна розглядати й у більш широкому сенсі – як достатність коштів у банківській системі для забезпечення своїх функцій. Оцінка впливу ризиків ліквідності на можливості банків щодо кредитування реального сектора вимагає визначення рівнів ліквідності (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівні, види ліквідності та індикатори їх оцінки

Рівні			Вид	Якісні характеристики	Цінові показники
Глобальний	Національний (система)		Монетарна ліквідність	Грошові агрегати. Золотовалютні резерви	Рівень процентних ставок. Показники монетарних умов.
			Ринкова ліквідність	Обсяги транзакцій	Спред за міжбанківськими ставками. Дослідження умов фондування
	Банківський		Ліквідність фондування	Показники ліквідності банків. Розриви у фондуванні.	
			Рівень ризику	Рівень левериджу	Співвідношення доходів та прибутків. Вимірювання ризик-апетиту

Джерело: складено за даними [28]

Розглядаючи ліквідність у найбільш загальному вигляді як легкість перетворення активів у засіб платежу [29], необхідно зазначити, що одним із шляхів такої трансформації є продаж активів: чим менше цей продаж знижує ціну активу, тим вищою є ринкова ліквідність. Запозичення також можна розглядати як засіб конвертації активів у грошові кошти, коли активи можуть розглядатися як забезпечення для залучення позикових коштів або емісія цінних паперів під ці активи. Чим меншою є вартість таких операцій, тим більшим є рівень ліквідності фондування.

Зазначені вище твердження мають важливе значення при формуванні концепції глобальної ліквідності. По-перше, глобальна ліквідність залежить від взаємозв'язку між ринковою ліквідністю та ліквідністю фондування. Водночас, напередодні фінансової кризи 2007-2008 рр. іпотечні цінні папери помилково оцінювалися як високоліквідні. Отже, глобальну ліквідність слід розуміти як загальну легкість фінансування у міжнародній фінансовій системі. По-друге, доступність фінансування (чи його сприйняття ринковими суб'єктами) залежить від дій приватних інвесторів, фінансових інститутів, та державного сектора, що в свою чергу здійснює вплив на ринкову ліквідність й ліквідність фондування.

У дослідженні [30] за результатами дослідження макроекономічних показників розвинених країн та таких, що розвиваються, за період 1995-2011 рр. виділено основні чинники глобальної ліквідності: глобальна монетарна політика, глобальний кредитний попит та глобальна кредитна пропозиція.

На рівні банку та системи можна виділити ліквідність ринку та ліквідність фондування. Ринкова ліквідність означає можливість банку продати активи (чи здійснити їх сек'юритизацію) для виконання своїх зобов'язань. Ліквідність фондування натомість означає управління ліквідності з боку пасивів – здатність

залучати нові депозити, здійснювати випуск боргових цінних паперів тощо з метою забезпечення розвитку активних операцій.

Серед додаткових чинників такої ліквідності науковці зазначають наступні [31]:

- рівень банківського ризик-менеджменту та фінансова структура, які визначають політику банку у сфері хеджування ризиків;
- ризик репутації (збитки від втрати довіри до банку визначають можливості продажу активів та швидкого залучення зобов'язань).

Показники ліквідності банку звичайно встановлюються як відношення різних статей активів балансу до всієї суми чи до визначених статей пасивів, або навпаки, пасивів до активів. За результатами аналізу наукової літератури з досліджуваної проблематики [17-24] та нормативних документів [24-26] визначено основні методичні підходи до оцінки ліквідності банку (табл. 3.3.).

Перші три показники є найбільш простими у розрахунку та вимагають використання лише даних балансового звіту. Відповідно, їх основною перевагою є простота використання, однак мають суттєвий недолік – дають лише узагальнююче уявлення стосовно уразливості банку до негативних наслідків реалізації ризику ліквідності. Крім того, ми можемо оцінювати ці показники лише щоквартально, у той час як кризи ліквідності на різних рівнях, як правило, характеризуються миттєвістю виникнення.

Розрахунок нормативів ліквідності потребує використання інформаційної бази, де активи та пасиви подано у розрізі строків до погашення. Банки надають таку інформацію у щорічному розрізі, а у щоквартальній звітності окремих банків є дані лише щодо нормативу поточної ліквідності (Н5). Однак для банківської системи є щомісячні дані щодо значень усіх економічних нормативів [33].

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика методів оцінки ліквідності

Показники	Порядок розрахунку	Характеристика
1. Показник миттєвої ліквідності	$\frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$	Розраховується за даними балансу. Подібний до нормативу миттєвої ліквідності. Відображає стан ліквідності на короткострокову перспективу.
2. Співвідношення кредитів та депозитів	$\frac{\text{Кредити клієнтам}}{\text{Кошти клієнтів}}$	Розраховується за даними балансу. Дозволяє оцінити, яка частина кредитів фондується за рахунок депозитів, та, відповідно – інших джерел.
3. Співвідношення постійних активів до власного капіталу	$\frac{\text{ОЗ} + \text{НМА} + \text{К}}{\text{Власний капітал}}$ ОЗ – основні засоби; НМА – нематеріальні активи; К – вкладення в асоційовані та дочірні компанії	Розраховується за даними балансу. Характеризує, яка частка власного капіталу використовується для фондування постійних активів
4. Нормативи ліквідності	Співвідношення відповідних за строками активів та зобов'язань	Визначає достатність активів для виконання зобов'язань певного строку. Є об'єктом банківського регулювання.
5. Співвідношення грошових потоків відповідного строку t	$\frac{\text{ГП активів } t}{\text{ГП зобов'язань } t}$ ГП – грошовий потік.	Подібний до попереднього показника. Однак може розраховуватися для різних строків. Розраховується за даними стосовно грошових потоків, більш точні результати можна отримати при зважуванні грошових потоків на рівень ризиків.
6. Дисбаланси у фондуванні	Побудова матриці фондування	Розраховується за даними стосовно грошових потоків (більш точний метод) чи балансу. Дозволяє оцінити джерела фондування окремих активів банку.
7. Показник достатності ліквідного покриття	$\frac{HQLA}{Net\ outflow}$ <i>HQLA</i> – ліквідні активи високої якості; <i>Net outflow</i> – чистий грошовий потік (30 днів).	Показник розроблено Базельським комітетом з банківського нагляду у відповідь на кризу 2007 року. Грошові потоки та активи зважуються на ризик. Рекомендоване значення більше 100%.
8. Показник чистого стабільного фондування	$\frac{\text{Наявний обсяг стабільних пасивів}}{\text{Потреба у джерелах ресурсів}}$	Подібний до показника (2), однак пропонується більш удосконалений підхід до розрахунку

Джерело: власна розробка втора

По суті, нормативи відносяться до показників співвідношення грошових потоків відповідного строку. Варто зауважити, що більш точний результат стосовно ризику

ліквідності банку отримаємо при зважуванні грошових потоків на рівень ризику. Подібний підхід використовують науковці у дослідженні [23] та на зважуванні грошових потоків базується розрахунок показника достатності ліквідного покриття, що пропонується Базелем III (показник 7 в табл. 3.3).

Варто зауважити, що такий підхід дозволяє значним чином удосконалити процеси оцінки й регулювання ліквідності, проте є досить складним у використанні. Однак жоден з розглянутих вище показників не дозволяє оцінити джерела фондування активів банку. Для виконання цих завдань використовується матриця фондування мінімального ризику ліквідності [35, с. 187]. Зазвичай матриця будується за строками до погашення та потребує відповідної інформаційної бази, проте можливе її використання й за даними балансу.

Необхідно зазначити, що теоретично ризик ліквідності відсутній, якщо значення показників ліквідності 1-5 та 7 набувають значення одиниці чи 100%. Таке значення відповідає збалансуванню активів та пасивів за строками та сумами, означає наявність заритої позиції ліквідності. Для короткострокової позиції у випадку від'ємного значення (менше 1) існує ризик недостатності грошових коштів для виконання зобов'язань, якщо навпаки – ризик недоотримання доходу від надлишкової кількості високоліквідних активів. Проте у практиці банківської справи використовується стратегія трансформації – використання поточних (короткострокових) пасивів для фондування строкових (довгострокових) активів. Вважалося, що така стратегія, для банку є додатковим джерелом доходу, а для економіки – збільшує кількість наявних ресурсів для розвитку. Це пояснює, чому мінімальні вимоги до нормативів ліквідності є меншими, ніж 1 або 100% [27]. Водночас остання світова фінансова криза призвела до переосмислення підходів щодо регулювання фінансових ринків – мінімальне значення показника достатності ліквідного покриття (Базель III) запропоноване на рівні 100%.

Динаміка показників, що відображені в табл. 3.3. та за якими є наявна інформаційна база для розраунку, представлені на рис. 1-3. Зокрема, на рис. 3.1. представлені співвідношення складових балансового звіту банків України та індикатор фінансової стійкості (І 11); пунктирною лінією відзначено так звані закриті позиції, тобто умовно безризикові значення для більшості показників.

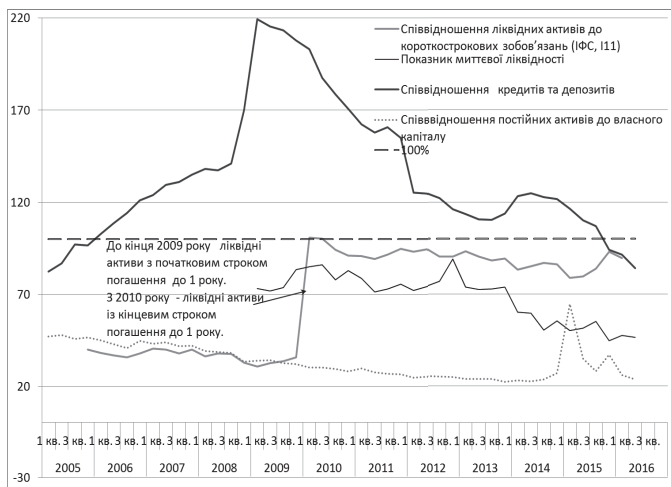


Рис. 3.1. Динаміка окремих показників ліквідності банків України за період 2005-I півр. 2016 рр.

Джерело: розраховано за даними [32, 33]

Дані, що представлені на рис. 3.1 свідчать про наступне. По-перше, для оцінки ліквідності банку в середньо- та довгостроковій перспективах найбільш ілюстративним є показник співвідношення кредитів та депозитів. Він демонструє, що банки до 2009 р. нарощували обсяги фондування кредитної діяльності за рахунок джерел, які не є коштами клієнтів. Зниження показника після 2009 р. пов'язане як скороченням обсягів кредитів, так і скороченням джерел,

значущість яких зростала в період 2005-2008 рр. Для того, щоб оцінити, роль власного капіталу у фондуванні дохідних активів та інших джерел, необхідно проаналізувати матриці фондування (рис. 3.3). По-друге, зростає роль капіталу при фондуванні дохідних активів, оскільки все менша частка капіталу використовується на придбання так званих постійних активів. По-третє, показник миттєвої ліквідності та І11 переважно знаходяться у межах рекомендованих значень, проте є меншими за безризиковий рівень у 100%.

Провести оцінку ліквідності банків України з використанням нормативів регулювання дозволяють дані, що представлені на рис. 3.2.

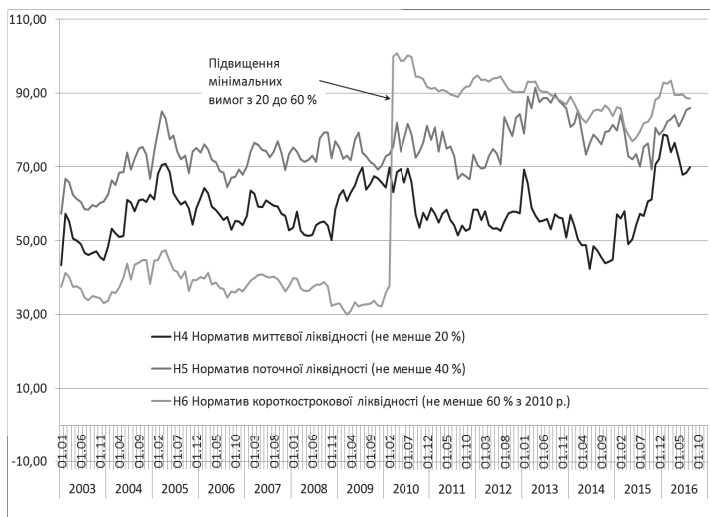


Рис. 3.2. Динаміка нормативів ліквідності банків України в 2003-І півр. 2016 рр.

Джерело: побудовано за даними [34]

Динаміка нормативів ліквідності на рис. 3.2 дозволяє зробити наступні висновки. Протягом усього досліджуваного періоду значення нормативів

ліквідності банків зазнали значних коливань, проте завжди залишалися у межах мінімально встановлених вимог. Найнижчий рівень ліквідності відповідно до значень нормативів банки України мали в 2003 р., наприкінці 2008 р. та на початку червня 2014 р. Однак мінімальних вимог щодо нормативів банки завжди дотримувалися – фактичні значення принаймні вдвічі перевищують нормативні.

Оцінити джерела фіндування активів дозволяють наступні структурні матриці (рис. 3.3), які побудовані з використанням даних балансів банків.

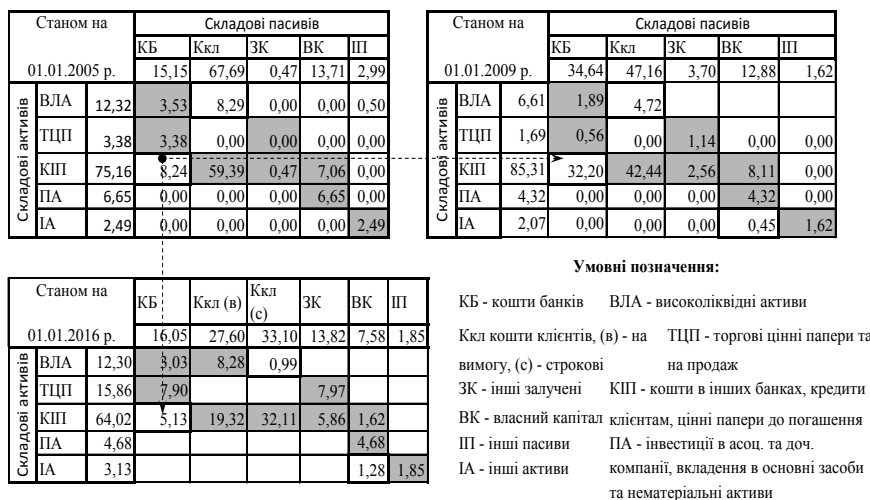


Рис. 3.3. Структури фіндування активів банків України ресурсами станом початок 2005, 2009 та 2016 рр.

Джерело: власна розробка автора за даними [32].

На рис. 3.3 збалансовані позиції виділено сірим кольором, а дисбаланси – більш жирним контуром. За даними рис. 3 можна виділити основний дисбаланс у фіндуванні активів банків – це використання коштів банків для кредитування

клієнтів (відмічено стрілками), яке сягнуло свого максимуму за підсумками 2008 року та станом на 01.01.2016 р. скоротилося нижче рівня початку 2005 р. Варто зауважити, що «кошти банків» - це переважно ресурси материнських банків строком 3-5 років, фондування кредитів за рахунок яких можна було вважати нормальним у середньостроковій перспективі; водночас це підсилило залежність банківської системи України від стану ліквідності не світових фінансових ринках.

Аналізуючи практику регулювання ліквідності за допомогою нормативів, варто зазначити низку недоліків. По-перше, вважаємо, що вимоги до їх мінімальних значень варто підвищити та наблизити до безризикового рівня 100%; по-друге, розрахунок показників, за якими регулятор оцінюватиме стан ліквідності банків варто удосконалити та наблизити до принципів й підходів Безеля-III.

Основні пропозиції щодо оцінки й регулювання ліквідності, які було розроблено Базельським комітетом у відповідь на виклики останньої світової фінансової кризи, стали стосуються визначення принципів управління та нагляду ризику ліквідності [24] та розроблення методичних підходів щодо розрахунку показника достатності ліквідного покриття (Liquidity Coverage Ratio, LCR) [25] та показника чистого стабільного фінансування (The Net Stable Funding Ratio, NSFR) [26].

Показник достатності ліквідного покриття розраховується з метою оцінки достатності (адекватності) в банку необтяжених високоліквідних активів високої якості, які легко та відразу можуть бути перетворені на приватних ринках у грошові кошти (cash) для задоволення потреб у ліквідності відповідно до 30-денного стрес-сценарію (ліквідності) [25]:

$$LCR = \frac{\text{Stock of HQLA}}{\text{Total net cash outflows over the next 30 calendar days}} \geq 1, \quad (3.21)$$

де Stock of HQLA – обсяг високоліквідних активів високої якості, які зважуються за умовами стрес-сценарію;

Total net cash outflows over the next 30 calendar days – сума чистого вихідного грошового потоку, скоригована на умови стрес-сценарію.

Варто зауважити щодо існування низьки вимог до HQLA, які забезпечують їх здатність бути конвертованими у грошові кошти відразу та без втрат (або з найменшими втратами). З цією метою виділяють фундаментальні та ринкові характеристики. До фундаментальних характеристик відносять: низький ризик, легкість та однозначність оцінки, проходження лістингу на розвинених та визнаних ринках; ринкові характеристики: активний ринок необхідного розміру, низька волатильність ринку, необхідна якість.

Наступний компонент формули (3.21) – чистий вихідний грошовий потік – визначається як різниця між загальним вихідним грошовим потоком та загальним очікуваним грошовим вхідним потоком, зваженим на показники стрес-сценарію у найближчі 30-ть календарних днів (формула 3.22):

$$\begin{aligned} \text{Total net cash outflows over the next 30 calendar days} = & \text{Total} \\ & \text{expected cash outflows} - \text{Min} \{ \text{total expected cash inflows;} \\ & 75\% \text{ of total expected cash outflows} \} \end{aligned} \quad (3.22)$$

Загальний очікуваний вихідний грошовий потік розраховується як добуток окремих складових балансу та позабалансових статей та ставок очікуваного відтоку коштів; загальний очікуваний вхідний грошовий потік зважується на показники ризику активів. Варто додати, що банкам не дозволяється двічі враховувати статті активу при розрахунку показника “stock of HQLA” у чисельнику показника та при визначенні вхідного грошового потоку в знаменнику.

Наступним показником, що пропонується до використання Базелем-III, є показник чистого стабільного фондування (NSFR). Основною метою використання цього показника при здійсненні банківського нагляду є підтримання забезпеченості активів банків та позабалансових статей необхідним обсягом стабільних ресурсів. Як доводить приклад банків України, що знаження стабільності пасивів банків призводить до погіршення стану їх ліквідності та більш глибокої системної нестійкості. Саме тому забезпечення стійкої структури фондування має стати одним з пріоритетів банківського нагляду, що дозволить зменшити ймовірність зростання ризику ліквідності серед окремих банків та системи в цілому. Варто додати, що банківське регулювання ризику ліквідності із застосуванням NSFR у тому числі обмежує можливості банків у використанні стратегії трансформації. Порядок розрахунку показника представлено у формулі 3.23.

$$\frac{\text{Available amount of stable funding}}{\text{Required amount of stable funding}} \geq 100\% , \quad (3.23)$$

де available amount of stable funding – доступний обсяг стабільного фондування;

required amount of stable funding – необхідний обсяг стабільного фондування.

Доступний обсяг сабільного фондування визначається шляхом зважування окремих складових пасивів банку на коефіцієнт стабільності – найвищий 100% мають більшість капітальних інструментів. Необхідний обсяг стабільного фондування розраховується як добуток статей активу на коефіцієнти зважування – 100 % отримують постійні активи, відвернення та деякі інші складові, а 0% – монети та банкноти, резерви та кошти в центральному банку з кінцевим строком до погашення, що дорівнює або менший за півроку.

У параграфі \сформульовано основні проблеми сучасної практики оцінки й регулювання ризику ліквідності в банках України, які призвели до руйнівних наслідків системної нестабільності, починаючи з 2008 р. Це, по перше, неадекватність сучасним потребам оцінки ризику в короткостроковій перспективі та використання ризикових стратегій у забезпеченні фондування довгострокових активів. Національним банком України в 2008 році для покриття розриву фондування довгострокових активів уведено додаткові вимоги до регулятивного капіталу [27], проте вважаємо, що поступове запровадження у практику регулювання показників ліквідного покриття та стабільного фінансування сприятиме зниженню ймовірності виникнення системної нестійкості в банківській системі України. Таке регулювання вважаємо найбільш ефективним з низки причин. По-перше, воно забезпечить короткострокову стабільність профілю ризику ліквідності, оскільки передбачає наявність необхідного обсягу високоліквідних активів високої якості для абсорбції негативних шоків, що можуть виникнути протягом одного місяця. По-друге, сприятиме формуванню фінансової стійкості протягом більш тривалого часового горизонту шляхом створення додаткових стимулів для банків до фондування активів більш стабільними джерелами ресурсів на постійній основі.

Отже, на сучасному етапі розвитку після кризи 2008 р. банки України мають достатній рівень ліквідності для виконання своїх функцій, у тому числі й для забезпечення реального сектора економіки необхідними для розвитку ресурсами. Проте можливості кредитування економіки, крім ресурсів, визначаються також ризиками процесів їх вкладення. Саме тому напрямками нашого подальшого дослідження є оцінка основних ризиків, що пов'язані із кредитванням реального сектора.

3.3. Виділення зон кредитного ризику банків при кредитуванні позичальників

Сучасні тенденції розвитку банків характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності, які зумовлені погіршенням якості активів, зниженням ефективності проведення операцій та викликають необхідність обґрунтування управлінських рішень у сфері оптимізації фінансових результатів і ризиків. Процеси глобалізації фінансових ринків, посилення конкуренції у банківському секторі економіки, необхідність лібералізації внутрішнього фінансового ринку стали чинниками посилення негативного впливу глобальної економічної кризи на економіку держави в цілому та її банківський сектор зокрема. Зважаючи на сучасні проблеми функціонування банків в умовах економічної кризи, зростає актуальність питань пов'язаних з ризиком банківського кредитування, формуванням резервів за кредитними операціями та їх впливом на основні показники банківської діяльності.

Забезпечення економічного зростання й розвитку економіки залежить від рівня ризиків вкладення коштів у реальний сектор, у тому числі й з використанням кредитнування. Іншими словами, банківське кредитування зростатиме у випадку наявності прийнятного рівня кредитного ризику. У процесі здійснення кредитної діяльності основним завданням кредитних менеджерів є прийняття дієвих заходів не для уникнення кредитних ризиків, а для розробки та своєчасного використання методів раціонального управління ними. Питання кредитної діяльності банків й пов'язаних з нею ризиків розглянуті в працях багатьох учених-економістів, зокрема таких, як О. Васюренко [36], В. Вітлінський [37], В. Подчесова [38], Л. Примостка [39], Л. Слобода [40], Л. Кузнєцова [41] та інших. Учені розглядають зміст кредитного ризику, його складові та методи

оцінки і прогнозування. Водночас окремі питання удосконалення оцінки ризиків за кредитними операціями банківських установ вважаємо недостатньо розробленими. Отже, метою представленого дослідження є розробка науково-методичних рекомендацій щодо процесів обґрунтування показників для оцінки та виділення зон кредитного ризику банків України.

Кредитний ринковий ризик – це ризик, пов’язаний зі змінами, кризовими явищами в ринковому середовищі, певному регіоні чи державі функціонування суб’єкта кредитування та реалізації кредитної угоди, що можуть призвести до проблем платоспроможності як окремих позичальників, так і банку.

Кредитний ризик впливає на результати фінансової діяльності банку і залежно від обсягів втрат виділяють наступні зони кредитного ризику: зона припустимого кредитного ризику, зона підвищеного кредитного ризику, зона критичного кредитного ризику та зона катастрофічного кредитного ризику [41, с. 57].

Зона припустимого кредитного ризику (значення імовірності від 0 до 0,2) – рівень втрат не перевищує розрахованого прибутку, банк забезпечує себе необхідним доходом і приймає на себе доцільний ризик.

У цій зоні можливе здійснення кредитних операцій, а банк ризикує тільки недоотриманням частини прибутку.

Зона підвищеного кредитного ризику (значення імовірності від 0,21 до 0,5) – рівень втрат дорівнює розрахованому прибутку. Втрати у цій зоні відшкодовуються прибутком банку.

Зона критичного кредитного ризику (значення імовірності від 0,51 до 0,75) – рівень втрат перевищує розмір прибутку, але не більш, ніж загальний обсяг розрахованого доходу. Такий рівень ризику неприйнятний, оскільки банк ризикує втратити кредитні ресурси, що сформовані за рахунок переважно залучених коштів.

Зона катастрофічного кредитного ризику (значення імовірності від 0,76 до 1). У цій зоні банк втрачатиме власні кошти, наслідком чого може бути його банкрутство.

Отже, викладене вище дозволяє дійти висновку, що показник віднесення банківської установи до тієї чи іншої зони повинен, з одного боку, містити в собі дані щодо отриманого рівня доходу та його достатності для покриття збитків від кредитної діяльності, з іншого боку, – інформацію щодо співвідношення можливих збитків та власного капіталу. На нашу думку вказаним вимогам задовольняє показник маржі, скорегованої на кредитний ризик, але по відношенню до власного капіталу (формули 3.24 та 3.25):

$$RAMk = \frac{ЧПД - P}{СК} \times 100 \quad (3.24)$$

де $RAMk$ – маржа, скоригована на ризики (по відношенню до капіталу), %;

ЧПД – чистий процентний дохід;

P – чисті витрати на формування резервів за кредитними операціями;

СК – власний (статутний) капітал банку.

Рекомендований рівень показника складає 25-30%.

Водночас чистий процентний дохід за умови беззбиткової діяльності банківської установи повинен покривати також частину загально адміністративних та інших витрат, що забезпечують діяльність банку (формула 3.25):

$$RAMk1 = \frac{ЧПД - P - НПВ}{СК} \times 100, \quad (3.25)$$
$$НПВ = НПВз - НПД$$

де $RAMk1$ – маржа, скоригована на ризики та непроцентні витрати (по відношенню до капіталу), %;

НПВз – загальна сума непроцентних витрат банківської установи;

НПД – непроцентні доходи банку;

НПВ – непроцентні витрати, які не покриваються непроцентними доходами.

Отже, по суті формула 2 відповідає показникові віддачі акціонерного (статутного) капіталу банківської установи: $RAMk1 = ROE$ (прибутковість/збитковість статутного капіталу). Банківська діяльність вважається прибутковою, якщо віддача статутного капіталу перевищує 10%.

Варто зазначити, що використання саме статутного капіталу в знаменнику показників зумовлене низкою причин: по-перше, у сучасних умовах, розмір власного капіталу банків може бути від’ємним, що спотворюватиме результати розрахунків; по-друге, для виживання банківської установи важливе значення має саме величина статутного капіталу, котра використовуватиметься для покриття збитків, оскільки вже не враховує загальні резерви.

Залежно від рівня визначених показників пропонуємо виділення зон ризику в банківській системі України:

- позитивні значення $RAMk$ та ROE відповідають зоні припустимого кредитного ризику; при чому необхідним є дотримання умови додатного рівня прибутковості статутного капіталу, проте зменшення цього показника до рівня нижчого за 10% ($ROE \leq 10\%$) на тлі зменшення скоригованої на ризик маржі повинно стати чинником необхідності перегляду та корегування кредитної політики;

- якщо значення $RAMk \geq 0$, але ROE наближається до нульового значення, то банківська установа опиняється в зоні підвищеного кредитного ризику, коли втрати ще покриваються отримуваним прибутком, проте, якщо збитки не перевищують 1% від розміру власного капіталу, тому можуть бути покриті за умови подальшої прибуткової діяльності, наприклад, за рахунок розвитку банківських послуг, котрі є джерелом непроцентного доходу;

- у випадку, коли значення RAM_k наближається або незначним чином перевищує нульове значення, банк можна віднести до зони критичного кредитного ризику та при цьому ROE як правило вже сягає від'ємного рівня – чистого процентного доходу ще достатньо для покриття збитків від кредитної діяльності, але недостатньо для покриття непроцентних витрат;

- якщо ж діяльність банку характеризується від'ємними значеннями обох показників – скоригованої на ризик маржі та віддачі статутного капіталу, – він переходить до зони катастрофічного кредитного ризику, оскільки такі значення показників свідчать про отримання збитків, що зменшуватиме розмір акціонерного капіталу, причому значення показника збитковості капіталу вказує на те, яку частину капіталу банк втрачає.

Динаміку запропонованих автором показників та виділення зон кредитного ризику банківської системи України наведено на рис. 3.4.

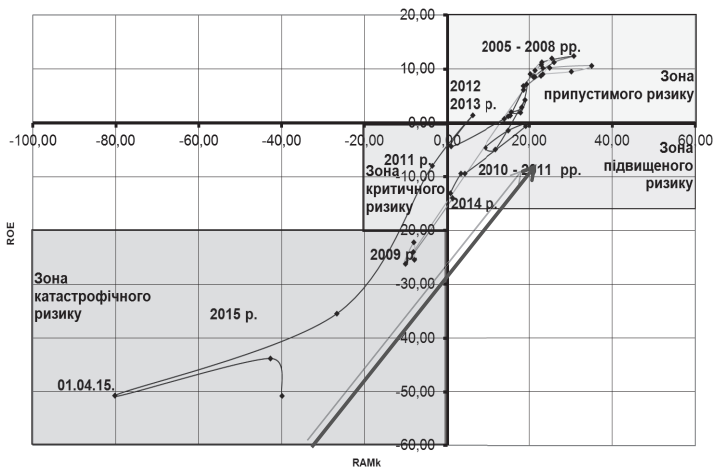


Рис. 3.4. Розподіл зон кредитного ризику та динаміка показників ризику банківської системи України в 2005-2016 рр.

Власна розробка автора. Джерела для складання: [32]

Як свідчать дані рис. 3.4, банківська система України з початку досліджуваного періоду і до кінця 2008 року знаходилася у зоні припустимого кредитного ризику, отримуючи відносно низькі показники скоригованої маржі та прибутковості статутного капіталу в основному за рахунок нераціонального управління непроцентними втратами, що однак компенсувалося підвищеною дохідністю, а отже і ризиком, кредитних операцій.

Однак вже на початок 2009 року характеризується значним зниженням досліджуваних показників, проте їх рівень незначно нижчий рівня початку 2005 року. Значення показників прибутковості мають позитивне значення в основному за рахунок прибутку, заробленого банками протягом першого півріччя 2008 року та за рахунок збільшення фінансових показників унаслідок зниження курсу національної грошової одиниці. Проте варто зазначити, що позитивний вплив цих чинників було нівельовано в першому кварталі 2009 року, коли за результатами проведених розрахунків банківська система одразу потрапляє до зони катастрофічного ризику. Найгірші результати маємо за підсумками 2009 року (станом на 01.01.2010), але вже з початку 2010 року спостерігаємо тенденцію до поступового переходу до зони підвищеного ризику, хоча визначену тенденцію ще не можна вважати стійкою. За результатами проведеного аналізу можна дійти висновку, що значні негативні результати роботи банківської системи України зумовлені кредитним ризиком унаслідок зростання витрат на формування спеціальних резервів, а призупинення кредитної діяльності і, відповідно, подальшого збільшення резервів за позичками спричинили незначне покращання досліджуваних показників та перехід банківської системи з зони катастрофічного до підвищеного рівня кредитного ризику в 2010 році. В 2011 р. банки незначним чином покращують свої показники – рівень скоригованої на ризик маржі зростає, а

негативний рівень віддачі активів зменшується. Водночас позитивна динаміка у цей період не виглядає стабільною.

Разом з тим, протягом 2012-2013 рр. банки покращили рівень досліджуваних показників, а система в цілому характеризувалася припустимим рівнем кредитного ризику, хоча значення прибутковості власного капіталу в 2012-2013 рр. знаходилося на мінімальному рівні та перевищувало 3%. Отже, протягом цього періоду запасу фінансової стійкості в банках було недостатньо, а перехід до зони підвищеного ризику залишався досить імовірним.

Ситуація в 2015-2016 рр. продовжує залишатися нестабільною. Однак показники кредитного ризику покращуються ($RAMk1 = 2,76\%$; $ROE = -6,48\%$) й система переміщується із зони катастрофічного до зони підвищеного ризику станом на 01.07.2016 р. (на рисунку виділено жирною стрілкою). Це покращує передумови взаємодії банків та реального сектора економіки України.

Крім того, варто зауважити щодо змін у порядку резервування за кредитними операціями саме у цей період [42], що мало значний вплив на розмір сформованих банками України резервів [43].

Зазначене вище зумовило те, що при перших ознаках економічної нестабільності діяльність банків стала збитковою і вже на початку 2014 року кредитна діяльність банківського сектора економіки України характеризувалася підвищеним рівнем ризику. Відсутність покращання стану зовнішнього середовища призвело до переходу системи банків України до зони критичного ризику станом на початок 3-го кварталу 2014 року із незначними від'ємними значеннями обох досліджуваних показників. Проте вже на початку 2015 року діяльність банківської системи України характеризується катастрофічним рівнем кредитного ризику – у випадку реалізації очікуваних кредитних ризиків капітал банків зменшиться вдвічі. Варто зауважити, що в 2015 році показники розраховано лише за платоспроможними банками. Оцінити показники за крими

банками, у тому числі й такими, що визнані неплатоспроможними, станом на 01.10.2015 р. дозволяють дані рис. 3.5.

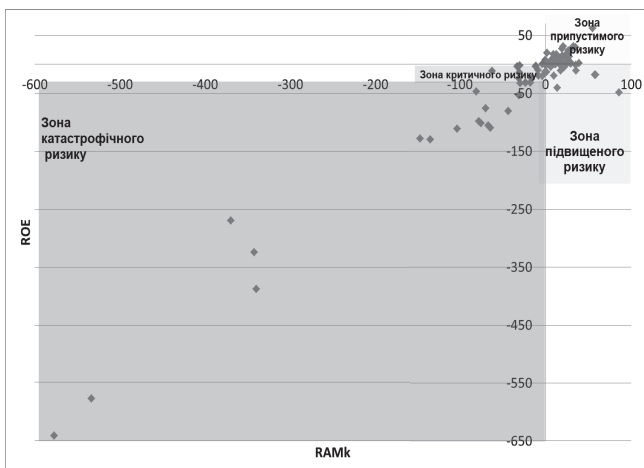


Рис. 3.5. Розподіл зон кредитного ризику банківської системи України серед банків станом на 01.10.2015 р.

Власна розробка автора. Джерела для складання: [32]

Як свідчать дані рис. 3.5., до зони катастрофічного ризику потрапило 30-ть банків. При чому значення скоригованої на ризик маржі, яке менше -100% мають 9 банків: ВТБ Банк, Інтеграл Банк, Радикал банк, банк «Капітал», банк «Фінанси та Кредит», банк «Фінансова ініціатива», Державний Укрксімбанк, банк «Кредит Дніпро», та «Астра банк». Водночас лише Інтеграл Банк, Радикал банк, банк «Капітал», банк «Фінанси та Кредит», банк «Фінансова ініціатива» віднесено до неплатоспроможних. Варто зазначити, що до причин збиткової роботи банківської установи фахівці банківської справи відносять саме механізм формування резервів за кредитними операціями банківських установ та можливі наміри щодо скорочення обсягів діяльності на території України.

Також до зони катастрофічного ризику, але зі меншими від'ємними значенням маржі, потрапили такі банки I-ої групи: Промінвестбанк, Сбербанк Росії, ОТП Банк, Укрсоцбанк, ПУМБ та Райффайзен банк «Аваль».

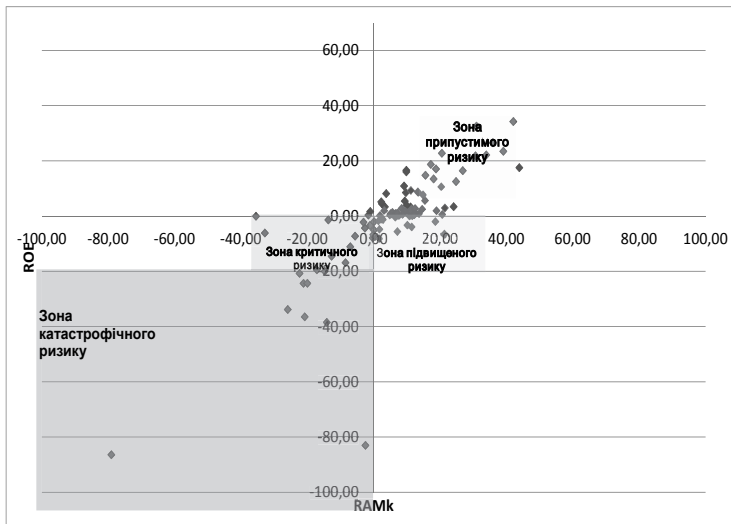


Рис. 3.6.. Розподіл банків системи за зонами кредитного ризику станом на 01.07.2016 р.

Власна розробка автора. Джерела для складання: [32].

Порівнюючі дані станом на 01.07.2016 р. з показниками минулого року варто зауважити наступне. Показники в цілому відносно покращилися. До зони катастрофічного ризику потрапили переважно банки, які Національним банком України віднесено до неплатоспроможних. Серед банків, які вважаються платоспроможними, найгірші значення показників (на межі катастрофічного рівня ризику мають): ПАТ "АПЕКС-БАНК", ПАТ БАНК "ТРАСТ", ПАТ "ФІНБАНК", ПАТ "ДІАМАНТБАНК", ПАТ "СБЕРБАНК". Вважаємо, що не дивлячись на відносно позитивну динаміку показників, рівень кредитного ризику в системі залишається занадто високим, що

перешкоджає банкам виконувати одну із основних функцій забезпечення економічного розвитку шляхом кредитування реального сектора. Зазначене потребує додаткового аналізу системного ризику та оцінки негативної ролі банків у його розповсюдженні.

Варто зауважити, що кредитний ризик є визначальним чинником погіршення фінансової стійкості банків України, проте можливості підтримання платоспроможності визначаються ще й наступним:

- фінансова стабільність банківської установи залежить не тільки від ступеню ризиків активних (зокрема і кредитних) операцій, але й від можливості та бажання акціонерів збільшувати капітал банківської установи у вигляді додаткової емісії чи залучення субординованого боргу для підтримання його достатності та нормативів Національного банку України, що ми не можемо прогнозувати лише за даними фінансової звітності;

- банки можуть маніпулювати показниками своєї фінансової звітності, зокрема за рахунок переформування (для зменшення податку на прибуток чи отримання допомоги з боку НБУ) чи недоформування резервів за кредитними операціями (для покращання фінансових результатів та показників ризику), що відповідно й спотворює фінансовий стан банківських установ у їх фінансовій звітності.

Отже, у дослідженні обґрунтовано показники та визначено їх граничні значення з точки зору виділення зон кредитного ризику. Такі підходи до оцінки діяльності банківських установ мають низку серйозних переваг, оскільки дозволяють попередити негативний вплив кризових явищ на банківську систему країни за рахунок випереджаючого реагування центрального банку залежно від динаміки показників та дозволяють проводити антициклічне регулювання банківського сектора економіки України. Необхідно зазначити, що результативність процесів взаємодії банків та

реального сектора економіки України залежить від загального рівня ризиків в економіці, зокрема від рівня й можливих наслідків системного ризику.

3.4. Вплив банків на розповсюдження системного ризику в економіці України

Наслідки світової фінансової кризи спонукали учасників та регуляторів фінансового ринку, а також вчених до формування кращого розуміння системного ризику. Нині такі міжнародні організації як Базельський комітет з банківського нагляду та Міжнародний валютний фонд приділяють більше уваги до питань системного ризику: його ідентифікації, оцінки та регулювання. Але на сьогодні не існує єдиної думки щодо визначення системного ризику. Варто зауважити, що досить часто поняття системного та систематичного плутаються один з іншим. Зазначене ускладнює ідентифікацію цих ризиків, а отже їх оцінку на окремі складові банківської звітності.

Теоретичні та емпіричні аспекти дослідження системного ризику досить широко досліджені в працях науковців усього світу. Acharya Viral V, Robert Englea, Eric Jondeaub, Michael Rockinger використовують показник системного ризику (SRISK index), волатильність та кореляцію для кількісного виміру системного ризику [44-46]. Xiao Qin та Chen Zhou визначили особливості системного ризику для банківських систем із незначною кількістю банків [47]. Крім того, Acharya Viral V. та ін. низку праць присвятили питанням регулювання та запобігання реалізації системного ризику у майбутньому шляхом встановлення додаткових вимог до адекватності капіталу [48]. Проте проблеми та особливості оцінки системного ризику в банківській системі України досі залишаються

невизначеними. Зокрема немає достатньої кількості досліджень з приводу впливу системного та систематичного ризиків на окремі результати взаємодії банківського та реального секторів економіки України.

Як правило визначення системного та систематичного ризику та їх відмінності подаються наступним чином. Системний ризик це ризик колапсу всієї фінансової системи або всього ринку, на відміну від ризику, пов'язаного з якоюсь однією компонентою системи, не шкодячи при цьому всю систему. Системний ризик, як правило, використовується у відношенні до події, яка може викликати крах в певній галузі або економіки, у той час як систематичний ризик відноситься до загального ризику на ринку. Водночас існує й більш широке трактування системного ризику. У «Глобальному Звіті про фінансову стабільність Міжнародного валютного фонду» (2009 р) системний ризик визначається як «ризик порушення функціонування ринків фінансових послуг, що обумовлено знеціненням всіх частини фінансової системи, та існує висока ймовірність виникнення серйозних негативних наслідків для реальної економіки. [49].

На нашу думку, різниця полягає в причині, що призводять до реалізації та розвитку фінансової кризи. Системний ризик – це ймовірність порушення рівноваги функціонування системи, виникнення кризових явищ внаслідок негативного впливу однієї складової системи на іншу. Як правило такий вплив на практиці втілюється у виникненні системної події чи шоку. Для криз, що викликані системною подією, характерним є швидкий розвиток. У той час як систематичний ризик – ринковий ризик, що характеризує перманентні особливості, властивості функціонування системи, які відносно стабільні у короткостроковій перспективі та можуть змінюватися з у середньо- та довгостроковій перспективах. Виникнення та особливості розвитку кризи у банківському секторі економіки України зумовлені реалізацією системної події та наявністю систематичного ризику в економіці (рис 3.7.).



Рис. 3.7. Компоненти системного та систематичного ризиків у банківській системі України

Власна розробка автора.

Починаючи з 2004-2005 рр. спостерігаються процеси активної діяльності західних інвесторів та кредиторів на території України і, відповідно, експансії іноземного капіталу. Саме дешеві ресурси, залучені на міжнародних ринках, стали одним із головних джерел поповнення ресурсної бази комерційних банків. Обсяги зовнішніх зобов'язань банківського сектору мали тенденцію до зростання і уже в 2008 році сягнули 39.4 млрд. грн. або 38.8 % від валового зовнішнього боргу країни та 21.7 % від ВВП. Таким чином, можна спостерігати зростання залежності

вітчизняних банків від іноземних кредиторів, що стало чинником підсилення чутливості банківської системи України до зовнішніх шоків. З іншого боку, приплив іноземного капіталу спричинив зростання кредитних ресурсів банків, що стало причиною активізації кредитної діяльності банків. Варто звернути увагу на те, що у структурі кредитної діяльності банків найбільшу питому вагу займали споживчі кредити та позички, котрі спрямовуються в торгівлю, що свідчить про надмірну концентрацію банківської діяльності та неефективне використання в масштабах держави коштів. Зазначимо, що розширення кредитної діяльності відбувалося на тлі наростання макроекономічної нестабільності. У першу чергу це стосується зниження рентабельності суб'єктів підприємництва, що є джерелом погашення кредитної заборгованості та індикатором стабільного їх функціонування. Поруч з цим спостерігаються процеси зниження грошових доходів населення, збільшення заборгованості із заробітної плати та безробіття.

У результаті реалізації зазначених ризиків спостерігається ріст проблемної заборгованості. Серед причин різкого погіршення якості кредитної діяльності банків України центральне місце займає присутність у структурі кредитних вкладень валютних позик. Зростання простроченої заборгованості і, відповідно, зниження доходів банківської системи, створило загрозу невиконання банками зобов'язань за розміщеними клієнтами на банківських рахунках коштами, тобто з'являється ризик ліквідності. Його нарощенню також посприяли шоки з боку глобальної економіки, а саме наростання міжнародної нестабільності та розгортання світової кризи. Даний факт і рейдерська атака на системний банк Промінвестбанк стали причиною масового відтоку коштів із рахунків вкладників. Так, лише за жовтень 2008 р. залишки коштів населення в установах банківської системи України скоротилися на 8.9 млрд. грн., у тому числі кошти до запитання – на 8,4 млрд. грн. Дана ситуація ще більше посилила дисбаланси у банківському секторі, які почали розвиватися декількома роками раніше. Така ситуація свідчить

про тенденцію заміщення внутрішніх довгострокових депозитних ресурсів у іноземній валюті іншими джерелами – насамперед іноземними запозиченнями. Проте під впливом макроекономічних шоків закордонні банки почали згортати свої кредитні програми, як наслідок, вітчизняні банки втратили основне джерело фінансування. Ця та зазначені вище причини зумовили розгортання фінансової кризи та нестачі ліквідності в банківській системі України.

Більш детально фінансові показники, які дозволяють оцінити основні причини та наслідки фінансової кризи, викладено в табл. 3.4.

Отже, ґрунтуючись на даних, що відображені в табл. 3.4., до основних причин негативного впливу світової фінансової кризи на банківський ринок України можна віднести наступні. Лібералізація вітчизняного фінансового ринку спричинила притік іноземного капіталу, що збільшило залежність вітчизняної банківської системи від зовнішніх ринків (показник 1). Агресивна кредитна політика вітчизняних банків та структура кредитування (споживче та торгівля) не сприяли розвитку економіки та підсилювали залежність банків від кредитного ризику (показники 3-5), крім того, до початку 2011 року відбувалося підсилення валютних ризиків (показник 6). Значна частка валютного кредитування на тлі зменшення курсу гривні відносно іноземних грошових одиниць та негативні тенденції у розвитку вітчизняної економіки призвели до погіршення фінансового стану позичальників. Зазначене вище на практиці означало реалізацію кредитних ризиків та різке зростання витрат на формування резервів та, відповідно, підвищення ризикованості активних операцій та отримання збитків (показники 7 та 10 відповідно). Необхідно відмітити, що кризові явища спричинили збільшення статутних фондів більшості банків для підвищення достатності власного капіталу банків (показник 8).

Таблиця 3.4

Динаміка окремих показників, які дозволяють оцінити основні причини та наслідки фінансової кризи 2007-2008 рр. для банківської системи України, в 2008-2016 рр.

№	Показники	Станом на початок року								
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Частка коштів інших банків у пасивах, %	28,13	34,64	31,16	26,49	23,86	18,96	16,34	20,22	11,04
2	Кредити банкам, у % до чистих активів	13,51	9,70	4,13	4,09	5,21	2,37	2,61	1,63	5,34
3	Кредити клієнтам у % до чистих активів	71,71	80,06	79,24	73,75	71,67	68,40	67,80	66,35	57,17
4	Частка кредитування фізичних осіб, у % до кредитів клієнтам	35,74	36,26	31,90	26,85	23,12	20,98	19,36	16,69	13,95
5	Співвідношення кредитів та коштів клієнтів, коеф.	1,56	2,08	2,14	1,68	1,53	1,36	1,30	1,22	0,93
6	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу, %	13,38	33,10	28,51	21,61	8,41	2,50	6,94	113,44	134,33
7	Резерви за активними операціями, у % до загальних активів	3,26	4,97	12,22	13,65	13,03	11,15	9,32	19,81	20,27
8	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів, %	13,92	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	8,35	12,03
9	Співвідношення власного капіталу та резервів, коеф.	3,45	2,46	0,94	0,93	0,98	1,20	1,47	0,48	0,46
10	Віддача активів, %	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-1,26	-0,78
11	Спред між ставками за кредитами та депозитами (базисні пункти)	546	816	586	721	567	485	383	536	772

Джерело: власна розробка за даними [32, 33]

Водночас, якщо виходити зі значень економічних нормативів Н1-Н3, банки України мали мінімально прийнятний рівень фінансової стійкості за підсумками 2008 року, тобто в докризовий період (показник 8), а у період кризи та нині мають значно більший рівень фінансової стійкості; у той час як динаміка показника

співвідношення власного капіталу й резервів (очікуваних збитків) свідчить про достатність власного капіталу до початку 2009 р. для покриття банківських ризиків, проте у період фінансової кризи по теперішній час унаслідок перевищення темпів зростання можливих збитків над темпами зростання власних коштів капіталу – про недостатній рівень власного капіталу значної кількості банківських установ (показник 9). Отже, сучасні економічні нормативи достатності власного капіталу відбивають активність/агресивність політики банку щодо розширення обсягів діяльності; а показник співвідношення капіталу та очікуваних збитків у більшій мірі відповідає теоретичним засадам та задовольняє вимоги регулювання достатності власного капіталу для покриття можливих збитків. На особливу увагу заслуговує динаміка процентного спреду. У період відтоку коштів клієнтів (2008-2009 рр.) банки намагалися залучити нових клієнтів шляхом підвищення депозитних ставок, у той час як нових позичок майже не надавалося, що, на нашу думку, і стало причиною скорочення процентного спреду (показник 11). Ураховуючи значний рівень процентних ставок в економіці та досить великі витрати на формування резервів за активними операціями, таке значення спреду свідчить про актуалізацію питання управління процентним ризиком. Таким чином, можна констатувати зниження кредитного ризику та збільшення чутливості до ризику зміни процентних ставок.

Станом на 01.01.2014 р. динаміку більшості показників, крім процентного спреду, можна охарактеризувати як позитивну, але нестабільну. Проте в 2014-2015 рр. більшість із досліджуваних показників погіршуються: зростає кредитний ризик, зменшується достатність власного капіталу, нарощуються обсяги валютного ризику. Тому, на нашу думку, питання подальшої оцінки, попередження та розробки превентивних інструментів регулювання системних ризиків у банківській системі України залишаються вкрай актуальними.

З точки зору оцінки впливу системних ризиків на формування процесів взаємодії банків з клієнтами вважаємо за необхідне провести аналіз за такими напрямками:

- вплив систематичного та системного ризиків на формування ресурсної бази банків України;
- взаємозв'язок системного та кредитного ризиків при розміщенні ресурсів.

Для аналізу динаміки системного ризику у роботі використані значення показника системного ризику (SRISK index) [50]. Варто зауважити, що значення показника системного ризику залежить від левереджу, розміру та очікування втрат банку від настання системної події [44]:

$$SRISK_{i,t} = kDebt_{i,k} - (1 - k)(1 - LRMES_{i,t})Equity_{i,t}, \quad (3.26)$$

k – рівень достатності власного капіталу (8%); $LRMES$ – втрати капіталу у випадку фінансової кризи (настання системної події); $Debt_{i,k}$ – балансова вартість зобов'язань; $Equity_{i,t}$ – ринкова вартість капіталу.

Оцінка систематичного ризику є більш складною, однак її значною мірою відбивають такі показники як динаміка ВВП, індекс споживчих цін та валютний курс як невід'ємна складова механізму реалізації фінансових криз в Україні [51].

Варто зауважити, що науковці можуть розглядати поняття «ресурси банку» у більш вузькому чи широкому сенсі [52]. Проте у представленому дослідженні поняття «ресурсна база банку» обмежується лише фінансовими ресурсами, які використовуються банками для фондування активних операцій. У цьому зв'язку зазначимо, що основними складовими ресурсної бази банків України є власний капітал та зобов'язання, при чому серед зобов'язань основними складовими є кошти банків та кошти клієнтів – фізичних та юридичних осіб. Динаміку складових власного капіталу банків та показників, що характеризують системний

та систематичний ризики банківської системи України в 2009-2014 рр. наведено на рис. 3.8.

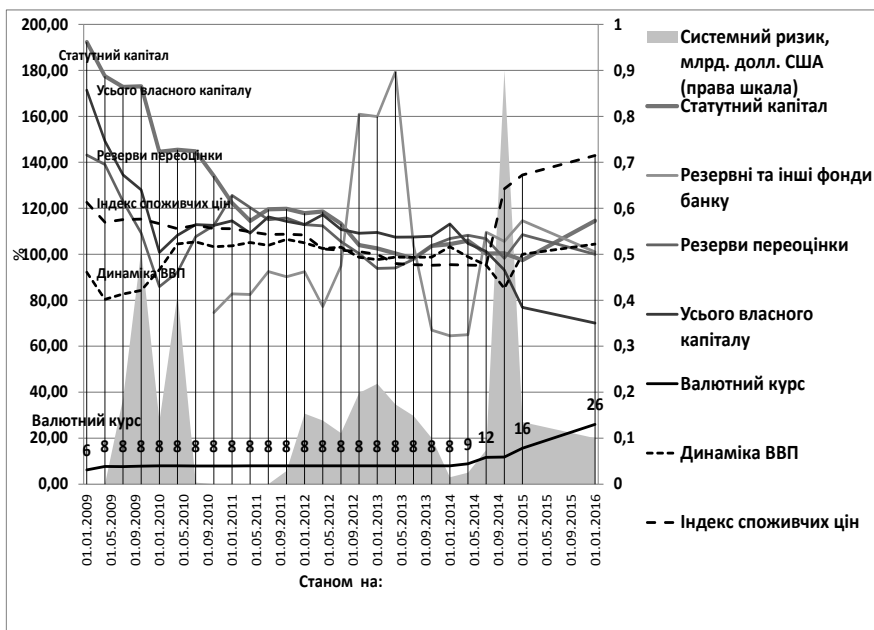


Рис. 3.8. Динаміка складових власного капіталу банків та показників, що характеризують системний та систематичний ризики банківської системи України в 2009-2014 рр.

Власна розробка автора. Розраховано за даними: [50; 53; 55].

Як свідчать дані рис. 3.8, динаміка макроекономічних показників та рівня системного ризику характеризується наступним – зниження ВВП та зростання інфляції призводять до збільшення показника системного ризику. Указане дає підстави стверджувати щодо одночасного підсилення рівнів системного та систематичного ризиків банківського сектора України, що може бути пояснене слабкою економікою, яка характеризується високим рівнем чутливості до

системних та інших шоківих подій. У дослідженні розглянуто динаміку таких складових власного капіталу банку: статутний капітал, який збільшується внаслідок додаткової емісії чи капіталізації дивідендів; резерви та інші фонди, що створюються з прибутку й, відповідно, визначають його достатність та резерви переоцінки активів, які теоретично є чутливими до коливань ринкової кон'юнктури. Динаміка власного капіталу нині визначається прибутком/збитком та достатністю приросту статутного капіталу для недопущення негативної динаміки власного. Указане підтверджується однаковим трендом приросту статутного та власного капіталу. Отже, при підсиленні ризиків банки передусім нарощують обсяги статутного капіталу, проте останнім часом показники, що відображують зростання системного та систематичного ризиків, зростають катастрофічно, а коштів акціонерів уже недостатньо для підтримання позитивної (чи принаймні нульової) динаміки власного капіталу банків. Про нестабільність такої складової як резерви переоцінки активів свідчить їх динаміка, яка протилежна динаміці системного ризику. Динаміка загальних резервів та інших фондів подібна до динаміки системного ризику та визначається можливістю банків отримувати прибуток – у збиткові періоди роботи банківської системи цей показник знижується.

Динаміку складових зобов'язань банків та показників, що характеризують системний та систематичний ризики банківської системи України в 2010-2014 рр. наведено на рис. 3.9. Варто зауважити, що при розрахунку динаміки складових банківських ресурсів виключено їх можливе штучне збільшення за рахунок коливання валютних курсів, тобто темпи росту розраховані як середні, зважені на питому вагу ресурсу.

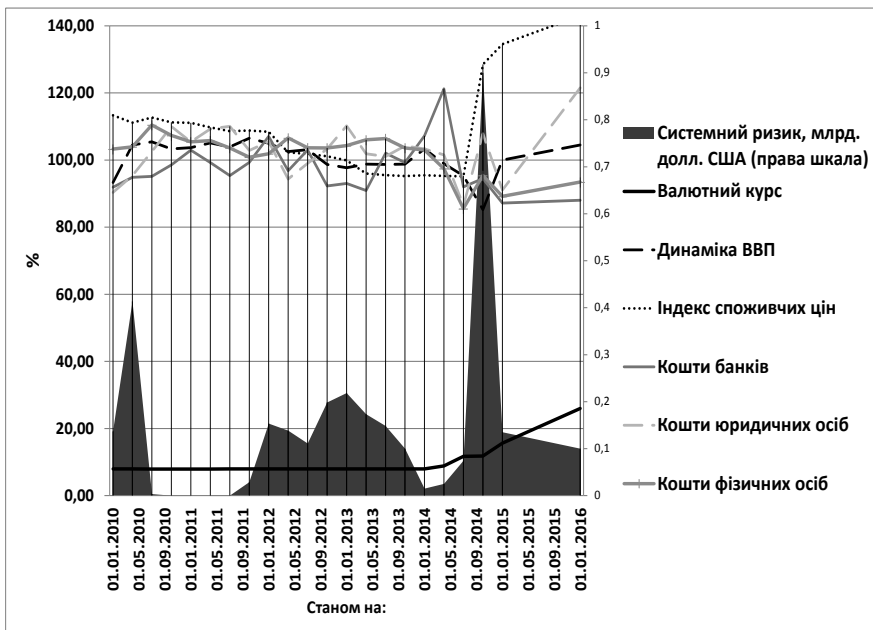


Рис. 3.9. Динаміка складових зобов'язань банків та показників, що характеризують системний та систематичний ризики банківської системи України в 2010-2014 рр.

Власна розробка автора. Розраховано за даними: [50; 53; 55].

Як свідчать дані рис. 3.9, найбільш чутливою до системного ризику складовою ресурсів банку є кошти інших банків – вони зростають при зменшенні ризиків та зменшуються при нарощуванні показника системного ризику. Поведінка клієнти фізичних та юридичних осіб менш чутлива до системного ризику, проте наростання обсягів систематичного ризику – погіршення соціально-економічної ситуації на тлі негативного впливу зовнішніх політичних шоків – спричиняє поглиблення негативних процесів у формуванні коштів клієнтів банків України в 2015 році. В цілому кошти фізичних осіб є відносно більш постійною складовою ресурсної бази банків України – на протязі досліджуваного періоду їх

динаміка характеризувалась зниженням лише в 2014 році, у той час, як кошти юридичних осіб зменшувались в окремі періоди 2010 та 2012 рр. Указане, на нашу думку, пояснюється існуванням асиметрії інформації на фінансових ринках – банки-контрагенти та клієнти-юридичні особи більш чутливі до коливань ринкової кон'юнктури; натомість клієнти-фізичні особи більше реагують на панічні настрої, однак це наразі стосується окремих банків та незначним чином відбивається на динаміці ресурсної бази системи банків у цілому. Зазначене вище дає підстави зробити висновки щодо необхідності підсилення державного регулювання процесів залучення ресурсів банків та зростання рівня фінансової грамотності населення.

Для обґрунтування напрямів та щільність зв'язку між досліджуваними показниками використано кореляційний аналіз (табл. 3.5.).

Таблиця 3.5

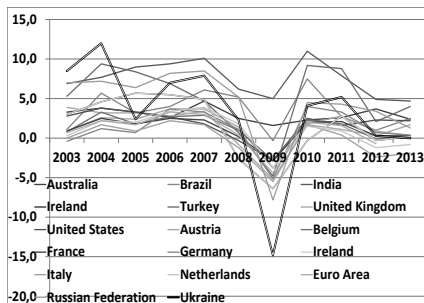
Матриця парних коефіцієнтів кореляції досліджуваних показників (2010-2016 рр.)

	<i>БК</i>	<i>ВВП</i>	<i>ІСЦ</i>	<i>С-Ризик</i>	<i>КБ</i>	<i>Кюо</i>	<i>Кфо</i>	<i>СК</i>	<i>ВЛК</i>
<i>БК</i>	1,0000								
<i>ВВП</i>	-0,7051	1,0000							
<i>ІСЦ</i>	0,2182	-0,6170	1,0000						
<i>С-Ризик</i>	0,0732	0,1330	-0,1198	1,0000					
<i>КБ</i>	-0,2211	0,3883	-0,4034	0,1733	1,0000				
<i>Кюо</i>	-0,6410	0,3888	-0,0299	-0,0451	0,2687	1,0000			
<i>Кфо</i>	-0,8818	0,5908	-0,2467	-0,2487	0,1309	0,5118	1,0000		
<i>СК</i>	-0,3573	0,3306	0,2511	-0,1164	-0,0599	-0,0594	0,4715	1,0000	
<i>ВЛК</i>	0,0499	0,0694	0,1021	0,2202	0,3510	0,3111	0,0184	0,0028	1,0000

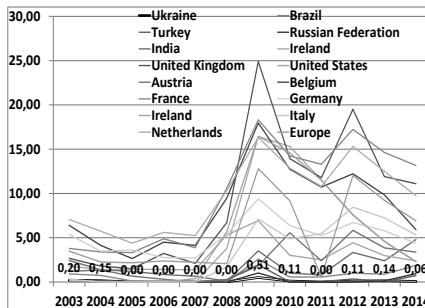
БК – валютний курс; *ВВП* – валовий внутрішній продукт; *ІСЦ* – індекс споживчих цін; *С-Ризик* – показник системного ризику; *КБ* – кошти банків; *Кюо* – кошти юридичних осіб; *Кфо* – кошти фізичних осіб; *СК* – статутний капітал; *ВЛК* – власний капітал.

Власна розробка автора. Розраховано за даними: [50; 53; 54].

За даними табл. 3.5 можна зробити наступні висновки. Динаміка системного ризику найбільше впливає на зростання власного капіталу банків та коштів інших банків, тобто при зростанні системних ризиків основними джерелами збільшення ресурсної бази банків є кошти інших банків та акціонерів. Динаміка ВВП позитивно впливає на такі складові ресурсної бази як кошти клієнтів та банків, дещо меншою мірою – на статутний капітал, та майже не впливає на загальний обсяг власного капіталу. Зростання валютного курсу негативно впливає на всі складові банківських ресурсів, причому найбільш чутливими є клієнти-фізичні особи. В цілому можна сказати, що нині більший негативний вплив на банківський сектор в цілому та на процеси формування ресурсної бази зокрема здійснюють компоненти систематичного ризику. Можливості абсорбувати наслідки реалізації системного ризику передусім залежать від стану економіки (рис. 3.10).



A. GDP, % changes over corresponding period of previous year



B. SRISK/GDP, %

Рис. 3.10. Динаміка ВВП та співвідношення систмного ризику до ВВП в 2003-2015 рр.

Власна розробка автора. Розраховано за даними: [54; 55].

Для порівняння динаміки ВВП у роботі використано дані Міжнародного Валютного фонду, для аналізу динаміки системного ризику – значення SRISK index [54] та абсолютні значення ВВП у долл. США за даними Світового банку [55].

Як свідчать дані рис. 3.10, динаміка ВВП окремих країн світу є неоднорідною, водночас можна виділити певні закономірності. Країни, ВВП яких не зменшувався внаслідок полії 2007 року та продовжує зростати – Австралія та Індія; країни, економіки яких постраждали від фінансової кризи, проте з 2010 року відновлюється позитивна динаміка економічного розвитку – це такі країни, що розвиваються як Бразилія та Туреччина і такі високорозвинені країни як Велика Британія, США, Франція, Німеччина та Австрія. Європейські країни, динаміка ВВП яких залишається нестабільною, - це Італія, Нідерланди, Бельгія.

Отже, потужна економіка як складова систематичного ризику є запорукою швидкого відновлення після впливу зовнішніх шоків. Україна, не дивлячись на незначну міру involvement to the global financial space та розвитку вітчизняного фондового ринку, через слабку економіку зазнала значних втрат – ВВП в 2009 році скоротився на 14,8%. Нині на динаміку ВВП та показники банківського сектора негативно впливає погіршення внутрішніх та зовнішніх соціально-політичних умов, тобто подоланню шоків 2009-2010 рр. заважають складові систематичного ризику.

Ймовірність реалізації системного ризику в банківській системі України як події, що може викликати падіння ринкової вартості капіталу банків вважаємо незначною, зважаючи на низький ступінь розвитку українського фондового ринку та неможливість визначити ринкову капіталізацію більшості банків системи. Указане потребує додаткового обґрунтування та measuring system risk determinants.

Для визначення факторів системного ризику, що пов'язані із специфікою країни, в дослідженні проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності

системного ризику від низки чинників. Теоретичне припущення щодо впливу чинників на системний ризик виглядає наступним чином:

$$SRISK_{i,t} = C + a_1 GDP_{i,t} + a_2 MC_{i,t} + a_3 CAR_{i,t} + a_4 IR_{i,t} + a_5 CR_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.27)$$

$SRISK_{i,t}$ – показник системного ризику і-ої країни за рік t ;

C – вільний член;

$GDP_{i,t}$ – динаміка ВВП і-ої країни за рік t , у % річних;

$MC_{i,t}$ – Market capitalization of listed companies (% of GDP);

$CAR_{i,t}$ – Bank capital to assets ratio (%);

$IR_{i,t}$ – interest rate (%) і-ої країни за рік t ;

$CR_{i,t}$ – показник кредитного ризику -ої країни за рік t ;

a_m – коефіцієнти при змінних;

$\varepsilon_{i,t}$ – стандартна похибка.

У роботі використано дані щодо показника системного ризику [54] та дані Світового банку [56] щодо макроекономічних показників країн за період 2003-2016 рр. Результати кореляційно-регресійного аналізу викладено в табл. 3.6.

Найбільший вплив на показник системного ризику здійснює рівень економічного розвитку – в стабільних умовах функціонування економіки рівень системного ризику є відносно незначним, однак реалізація системно значимої події відображається по-перше, на зростанні показника системного ризику, по-друге, на уповільненні зростання чи скороченні ВВП. Саме тому ця змінна має значний від’ємний зв’язок з показником системного ризику. Аналогічно пояснюється менш значущий позитивний вплив показника Bank nonperforming loans to total gross loans.

Таблиця 3.6

Статистичні параметри моделювання чинників системного ризику

Незалежні змінні	Залежна змінна (співвідношення рівня системного ризику до ВВП), %		
	1	2	3 (lag-1y)
Константна	7,988699	7,944674	10,03984
Зростання ВВП (у % річних)	-0,57111	-0,58272	-0,43072
Ринкова капіталізації лістингових компаній (% від ВВП)	0,02731	0,028997	незначуща
Співвідношення власного капіталу до активів (%)	-0,55063	-0,5991	-0,66377
Частка недоходних позичок у портфелі (%)	0,057371	0,062774	-
Середня ставка кредитування (%)	незначуща	-	незначуща
R ²	0,440	0,437	0,407664
Значущість F- критерію	<0,001	<0,001	<0,001

Джерело: власна розробка

Змінна Bank capital to assets ratio здійснює вплив на такому ж рівні як ВВП. Цей вплив пояснюється наступним: в кризових умовах внаслідок збитків скорочується розмір власного капіталу, а показник системного ризику зростає; далі – в умовах подолання кризових явищ – показник достатності капіталу зростає, а показник ризику скорочується. Крім того, у випадку більшого значення capital to assets ratio чутливість до системного ризику знижується, що пояснюється підсиленням впливу цієї змінної у моделі з лагом в один рік.

Незначний позитивний вплив здійснює показник ринкової капіталізації. Показники системного ризику є вищими у країнах, що орієнтовані переважно на фондовий ринок, а капіталізація фондового ринку перевищує обсяги ВВП – передусім це Сполучені Штати Америки та Велика Британія; для країн, що орієнтовані на банківський ринок (Німеччина, Італія та ін.) показники рівня системного ризику є нижчими. Цей чинник пояснює низькі значення системного ризику в Україні.

Варто зауважити, що гірші показники моделі з використанням лагу в один рік ($t-1$) пояснюються виділеною на властивість системного ризику – миттєвість реалізації та впливу всі складові глобальної фінансової системи.

Визначити особливості накопичення та реалізації системного ризику в банківській системі України дозволить проведення кореляційно-регресійного аналізу, що базуватиметься на теоретичному припущенні:

$$SRISK_t = C + a_1GDP_t + a_2I_t + b_1IPFSTS_t + b_2ECR_t + b_3ILR_t + b_4LLS_t + c_1CRisk_t + \varepsilon_{i,t} \quad (3.28)$$

$GSRISK_t$ – динаміка системного ризику, у % до відповідного кварталу попереднього року;

a_1, a_2 – коефіцієнти при макроекономічних змінних;

GDP_t – щоквартальна динаміка ВВП, у % до відповідного кварталу попереднього року; I_t – інфляція (індекс споживчих цін);

$b_1 \dots b_5$ – коефіцієнти при змінних, що характеризують загальну ринкову ситуацію;

$IPFSTS_t$ – динаміка українського фондового індексу; ECR_t – динаміка курсу гривні до долара США; ILR_t – динаміка Interbank Loan Rate;

$CRisk_t$ – динаміка provisions to loan ratio.

Варто зауважити, що кредитний ризик, з одного боку, може бути чинником розгортання системної кризи, а з іншого боку – наслідком впливу systemic stress event (реалізації системного ризику).

За даними табл. 3.7 побудовані моделі є достатньо точними та адекватними як в цілому, так і за визначеними значущими показниками (I-PFSTS, Exchange

Currency Rate, Кредити на підтримку ліквідності). Найбільш вагомим чинником в усіх специфікаціях виявився Exchange Currency Rate.

Таблиця 3.7

**Статистичні параметри моделювання чинників системного ризику
банківської системи України в 2005-2014 рр.
(у % до відповідного кварталу попереднього року)**

Незалежні змінні	Залежнв змінна (динаміка SRISK , %)		
	1	2	3
Константа	1,980959	-0,55465	-
Динаміка ВВП	H	-	-
Індекс споживчих цін	H	-	-
Індекс ПФТС	-0,68747	-0,94884	-0,99629
Валютний курс	3,347024	2,287002	1,844948
Міжбанківські процентні ставки	H	-	-
Кредити на підтримку ліквідності	0,000437	0,000433	0,000429
Співвідношення резервів до кредитного портфеля, %	H	-	-
R ²	0,689	0,659	0,742
Значущість F- критерію	<0,001	<0,001	<0,001

Джерело: власна розробка

Отже, реалізація системного ризику в банківській системі України протягом досліджуваного періоду відбувалася передусім через падіння курсу національної валюти. Указане підтверджується подіями 4-го кварталу 2008 року: окремі українські банки, що залучали ресурси на зовнішніх ринках, не змогли рефінансувати ці позики внаслідок кризи ліквідності на світових фінансових ринках та потребували валютних ресурсів для погашення цих позик. Ці події призвели до зростання валютного курсу, нестачі ресурсів на внутрішніх ринках та подальшого розкручування кризового ланцюга. В умовах посилення нестабільності погіршуються показники, що характеризують фондовий ринок, зокрема індекс PFTS, зниження якого призводить до скорочення ринкової вартості

капіталу учасників фінансового ринку та, відповідно, до підвищення рівня системного ризику.

Найменший позитивний вплив здійснює показник динаміки кредитів на підтримку ліквідності банківських установ. Теоретично нестача ліквідності призводить до накопичення та підвищення ймовірності реалізації системного ризику; однак, ураховуючи незначну кількість великих банків України, акції яких котируються на фондових ринках та щодо яких можна розрахувати показник системного ризику, вплив є незначним.

Отже, чинниками зростання величини системного ризику є підсилення таких складових ринкового (систематичного ризику) як валютний, ціновий та, меншою мірою, ліквідності.

Взаємозв'язку з іншими чинниками – макроекономічними показниками та рівнем кредитного ризику не виявлено, що дає нам підстави вважати ці показники не чинниками, а наслідками реалізації системного ризику.

Враховуючи важливість кредитного ризику та його визначальну роль у розгортанні та поглибленні банківської кризи в Україні, необхідно оцінити наявність впливу показника *SRISK index* на рівень кредитного ризику – *provisions to loan ratio*:

$$CRisk_t = C + a_1GDP_t + a_2I_t + b_1HQLAR_t + b_2LNAR_t + b_3DLR_t + b_4CAR_t + b_5FCTC_t + c_1GSRISK_t + \varepsilon_{i,t} \quad (3.29)$$

HQLAR_t – динаміка high quality liquid assets to net assets ratio

LNAR – динаміка loans to net assets ratio

DLR – динаміка Deposits to Loans ratio

FCTC_t – динаміка частки іноземного капіталу в статутному.

Зміни реального ВВП відображають розвиток економіки держави. Саме тому модель показує значний негативний вплив темпів зростання валового внутрішнього продукту на рівень кредитного ризику: по мірі покращання загальноекономічної ситуації, приросту додаткової вартості, що створюють галузі економіки, зростають їх доходи, платоспроможність, що й зменшує ризикованість кредитних операцій банківських установ.

Таблиця 3.8

**Статистичні параметри моделювання чинників кредитного ризику в банківській системі України в 2005-2014 рр.
(у % до відповідного кварталу попереднього року)**

Незалежні змінні	Залежнв змінна –рівень кредитного ризику		
	1	2	3 (lag-1q)
Константа	-0,3741342	-	0,166364
Зростання ВВП	-2,7687172	-2,49091	-4,23639
Індекс споживчих цін	0,92538551	0,947307	1,372171
Високоліквідні активи/ Чисті активи	0,72850271	0,734013	0,25247
Позички/Чисті активи	Н	-	Н
Депозити/Кредити	Н	-	Н
Капітал/Чисті активи	2,22070036	1,891967	2,770204
Частка іноземного капіталу	Н	Н	н
Зростання системного ризику	0,01351941*	Н	0,021011*
R ²	0,889	0,941	0,850
Значущість F- критерію	<0,001	<0,001	<0,001

* - рівень значущості 0,3

Джерело: власна розробка

Зростання інфляції також призводить до погіршення ризикованості кредитних вкладень, при чому цей вплив інфляції підсилюється з використанням лагу в 1 квартал, що дає змогу оцінити зростання ІСЦ як свідчення «перегріву» економіки та накопичення й зростання ризикованості кредитних вкладень. Крім того, якість валютних кредитів чутлива до показника зміни валютного курсу, котрий є додатковим чинником зростання інфляції.

Позитивні коефіцієнти при змінних частки високоліквідних активів у чистих та Bank capital to assets ratio пояснюється аналогічно: у кризових умовах, які є чинником зростання та реалізації кредитного ризику, банки нарощують власний капітал та зменшують ступінь ризик активів (більше коштів вкладають у безризикові високоліквідні активи) для забезпечення необхідного рівня показників адекватності капіталу.

У дослідженні [43] було доведено вплив динаміки частки іноземного капіталу в статутному (зі знаком «+») на показник ризикованості кредитних вкладень банків України, хоча цей вплив є незначним та нелінійним – більшу точність демонструє степенева модель. Відсутність зв'язку за даними табл. 3.8 можна пояснити наступним чином у період 2004-2008 рр. зростала присутність іноземного капіталу на банківському ринку України, що супроводжувалося зростанням кредитної активності та банківських ризиків, однак у сучасних умовах підсилення систематичного ризику, коли рівень ризику окремих банків складає до 40%, присутність іноземного капіталу на українському ринку скорочується. В цих умовах вже рівень ризику, в тому числі й кредитного, стає чинником скорочення іноземного капіталу, а не навпаки.

Змінна зростання системного ризику є найменш значущою в моделі, а її вплив є незначним, однак підвищується з використанням лагового чинника в 1 квартал. Такий вплив пояснюється незначним розвитком фондового ринку в Україні й незначною активністю торгів банківськими акціями на ньому. Однак наявність позитивного впливу з лагом свідчить: реалізація системного ризику призводить до погіршення банківської діяльності та зростання рівня кредитного ризику, що підсилюється дією складових систематичного ризику.

Отже, з одного боку, відносно незначний рівень розвитку українського фондового ринку та участі на світових фінансових ринках є стримуючими чинниками реалізації системного ризику в банківському секторі України. Однак, з

іншого боку, слабка економіка, вплив зовнішніх політичних шоків перешкоджають подоланню негативних наслідків глобальної фінансової кризи, спричиняють скорочення іноземних інвестицій та погіршення фінансових результатів банківської системи України. Встановлено, що при підсиленні ризиків банки передусім наращують обсяги статутного капіталу, проте останнім часом показники, що відображують зростання системного та систематичного ризиків, зростають катастрофічно, а коштів акціонерів уже недостатньо для підтримання позитивної (чи принаймні нульової) динаміки власного капіталу банків. За результатами оцінки вразливості основних складових зобов'язань банків зроблено висновки щодо необхідності підсилення державного регулювання процесів залучення ресурсів банків та зростання рівня фінансової грамотності населення.

У дослідженні встановлено відмінності та основні властивості системного та систематичного ризиків. Доведено, що показники системного ризику є вищими у країнах, що орієнтовані переважно на фондовий ринок, у яких капіталізація фондового ринку перевищує обсяги ВВП. Цей чинник пояснює низькі значення системного ризику в Україні. Оцінка чинників системного ризику за різними країнами підтверджує основну властивість системного ризику – миттєвість реалізації та вплив всі складові глобальної фінансової системи. У той час як чинники систематичного ризику визначаються рівнем розвитку економіки та є відносно постійними у коротко- та середньостроковій перспективах. На прикладі економіки України проілюстровано здатність складових систематичного ризику підсилювати негативні наслідки системних шоків. Обґрунтовано механізм накопичення та реалізації системного ризику в банківській системі України: реалізація systemic stress events призвела до падіння біржових індексів та курсу гривні, внаслідок чого зріс показник SRISK index, який разом зі значним погіршенням макроекономічної ситуації призвів до зростання та реалізації кредитного ризику, котрий і став основною причиною збитків банківської системи

України в 2009-2010 рр. Отже, з одного боку, відносно незначний рівень розвитку українського фондового ринку та недостатня інтегрованість у світовий фінансовий простір є стримуючими чинниками реалізації системного ризику як падіння ринкової вартості та банкрутства значної кількості банків у банківському секторі України. Однак, з іншого боку, слабка економіка, вплив зовнішніх політичних шоків перешкоджають подоланню негативних наслідків глобальної фінансової кризи, спричиняють скорочення іноземних інвестицій та підвищують ймовірність значного погіршення фінансових результатів банківської системи України.

Аналіз вітчизняного та світового досвіду впливу на банківський сектор та регулювання банківських ризиків дозволив запропонувати низку заходів для забезпечення сталого розвитку банківської системи України, який сприяв би оптимізації процесів взаємодії банківського та реального секторів економіки:

- обґрунтувати та запровадити показники оцінки достатності власного капіталу, які б урахували його можливість покривати отримані збитки (співвідношення власного капіталу та резервів за активними операціями);
- забезпечити створення системи попередження (мінімізації) негативного впливу зовнішніх шоків на фінансовий сектор країни, яка повинна передбачати циклічність розвитку економіки та стримувати надмірну активність учасників ринку у період підйому;
- запровадження методик оцінки залежності фінансового стану системи від стану окремих банків, яка б дозволяла кількісно оцінити таку залежність та «втрати» системи внаслідок дефолту провідних учасників ринку.

РОЗДІЛ IV

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКІВ ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

4.1. Достатність капіталу банків України та його вплив на розвиток реального сектору економіки

Сучасний етап розвитку банків України супроводжується процесами дестабілізації, які викликані розбалансування структурних компонентів економіки держави, змінами в архітектоніці фінансового ринку, політичним тиском, а також впливом наддержавних чинників щодо вимог введення банківського бізнесу. Тому, посиленої уваги заслуговує питання забезпечення достатності капіталу банків з точки зору виконанням ним основних його функцій.

Так, Панова Г. визначає капітал через його функції, акцентуючи увагу на значенні та важливості капіталу: «Капітал банку важливий для помірного упорядкованого зростання активів і підтримки рівномірного росту активів та впевненості вкладників і кредиторів у здатності банку працювати успішно, підтримувати ліквідність, платоспроможність і прибутковість» [1, с. 152]. На думку автора капітал потрібен банку для того, щоб: захистити його від значних непередбачених збитків за активами (захисна функція); забезпечити інтереси вкладників та інших кредиторів у разі ліквідації банку; зберегти та підвищити рівень довіри акціонерів; відповідати вимогам банківського законодавства та нормативних і регулюючих актів; придбавати основні засоби, обладнання, інші активи, що не приносять дохід, але необхідні для здійснення банківської діяльності.

Відповідно до закону України «Про банки і банківську діяльність», капітал банку - це спеціально створений фонди і резерви, призначені для забезпечення

фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків і які перебувають у користуванні банку [2].

В загалі, у наукових працях багато розбіжностей щодо визначення суті власного банківського капіталу. Банківський капітал трактують як «власний капітал», «власні кошти», «банківські ресурси» тощо. На підставі вивчення наукових поглядів на банківський капітал можна виділити три основних підходи, а саме:

- власний капітал являє собою грошові кошти і виражену у грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку [3, с. 50];
- власний капітал – це різниця між сумарним обсягом активів банку і загальною сумою його пасивів (депозитних і не депозитних зобов'язань) [4, с. 830];
- власний капітал – це сукупність активів банку, які у випадку його банкрутства, спрямовуються на відшкодування втрат вкладників [5, с. 256].

Усі представлені підходи мають право на існування так як вони не протирічають один одному, а тільки доповнюють. Можна стверджувати, що достатність власного капіталу реалізується через функції, що він виконує, і тим самим впливає на розвиток реального сектору економіки. Систематизація функцій власного капіталу банків наведена у таблиці 4.1.

Таблиці 4.1

Характеристика функцій власного капіталу банків

№ пор.	Функції	Характеристика функцій
		1. Основні
1.1.	Захисна	дає змогу банку проводити операції у разі виникнення втрат чи непередбачуваних збитків
1.2.	Оперативна	дає змогу створювати фінансовий резерв або своєрідний запас у разі виникнення непередбачених умов чи збитків

Продовження табл. 4.1

№ пор.	Функції	Характеристика функцій
1.3.	Регулююча	пов'язана винятково у відношенні та зацікавленості суспільства в успішному функціонуванні банків. НБУ здійснює оцінку та контроль за діяльністю банків за встановленими нормативами, нормативи адекватності основного та регулятивного капіталу
2. Допоміжні		
2.1.	Інвестиційна	коли створюється банк, капітал у формі статутного капіталу забезпечується підприємством, державою чи конкретною особою необхідними коштами для здійснення банківської діяльності, є засобом для функціонування та розвитку банку до часу акумулювання достатнього обсягу залучених і позичених коштів
2.2.	Страхова	у разі форс-мажорних обставин, що стосується втрати нематеріальних активів банку, а також непередбачених ситуацій у разі втрати основних засобів банку
2.3.	Інноваційна	упродовж діяльності банку відбувається розподіл між акціонерами банку при виявленні доходів і виплати дивідендів за акціями, проходить розподіл між фондами банку, зокрема частина банківського капіталу та його складників іде на збільшення статутного капіталу та підвищення рівня капіталізації банку. Таким чином, оновлюється власний капітал банку та створюється можливість створення нових продуктів і послуг
2.4.	Гарантійна	якщо банк опиняється в кризовій ситуації, то сформовані за рахунок власного капіталу активи слугують додатковим джерелом погашення його зобов'язань перед вкладниками і кредиторами, які є пріоритетними порівняно з інтересами власників банку
2.5.	Превентивна	спрямована на запобігання ризику діяльності банку. Достатній обсяг капіталу банку відповідно забезпечує зменшення ризику та на макроекономічному рівні забезпечує економічну безпеку банку.
2.6.	Контрольна	статутний капітал дає змогу виявити ступінь участі акціонера, брати участь в управлінні банківською установою
2.7.	Нормативна	полягає у тому, що наглядові органи, встановлюючи величину статутного капіталу, впливають на діяльність комерційного банку загалом
2.8.	Мобільна	дає змогу створювати додаткові впливання у статутний капітал банку та збільшувати капіталізацію банку, створювати додатковий резервний капітал, оскільки вкінці поточного фінансового року банківський капітал розподіляється між акціонерами банку при виявленні доходів і виплаті дивідендів по акціях
2.9.	Оціночна	саме обсяг власного капіталу дає змогу попередньо оцінити ринкову вартість, фінансову стійкість і надійність банківської установи, а це визначається роллю власного капіталу як одного з найважливіших показників діяльності банку

Продовження табл. 4.1

№ пор.	Функції	Характеристика функцій
2.10.	Координуюча	Дає змогу визначити власників банківської установи за допомогою акціонерного капіталу банку, який дає змогу виявити частки акціонерів у статутному капіталі. Завдяки цій функції визначається право власності та користування банківським капіталом
2.11.	Сукупна	завдяки якій сукупність вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб нагромаджуються для їх подальшого використання у грошовому обороті як банківської системи так і всієї національної економіки
3. Стратегічні функції		
3.1	Комунікаційна	завдяки якій висвітлення фінансової звітності, величина банківського капіталу стимулює розвиток конкурентного середовища між банківськими установами
3.2	Індикативна	яка сприяє фінансовій стійкості та розвитку банківської системи загалом
3.3	Мобілізаційна	яка полягає в тому, що частина банківського капіталу іде на формування кредитних ресурсів банку, які розміщуються серед суб'єктів господарювання і сприяють розвитку реального сектору економіки та підвищенню економічного зростання країни
3.4	Стимулююча	забезпечує поступове розширення банківського бізнесу, банківських операцій та послуг, створення нових продуктів, максимально ефективно стимулює роботу банківської установи
3.5	Планування	за допомогою якої формування капіталу банку спрямовується на певні цілі у довгостроковому періоді, здійснення стратегічного інвестування, довгострокового кредитування для виходу на зовнішні ринки і здійснення міжнародного банківського бізнесу
3.6	Обігова	полягає в обіговості виробничого процесу, оскільки здійснюється кругообіг: за рахунок банківського капіталу здійснюється кредитування економіки, а за рахунок кредитних коштів формується більша частина оборотних коштів підприємств, а потім знову повертаються у банк

Джерело: систематизовано за матеріалами літератури до розділу IV [2; 6, с. 128-129; 7, с. 259-263]

Проблема достатності банківського капіталу почала активно розглядатися із 1970-х років, коли був розроблений та впроваджений метод, за допомогою якого відбувалося регулювання достатності банківського капіталу, тобто підхід, що був розроблений Базельським комітетом по банківському нагляду, який був заснований у 1974 р. при Банку міжнародних розрахунків. Він був створений країнами, що входили до групи десяти (G10 або The Group of Ten), серед яких

були наступні країни: Канада, США, Великобританія, Франція, Бельгія, Італія, Швейцарія, Нідерланди, Швеція, Японія. Серед основних напрацювань вказаної комісії варто відзначити створення та поступове вдосконалення документу, який надає рекомендації щодо управління капіталом, активами та ризиками банку, тобто базельської угоди. На сьогоднішній день біля 100 країн так чи інакше намагаються дотримуватися її положень, в складі яких також Україна.

Базель I або Базельська угода, що передбачала встановлення певних вимог до структури капіталу та рівня ризикованості різних видів банківських активів та позабалансових зобов'язань. Основна увага у даному документі приділена кредитному ризику та його зв'язку із капіталом банку, так як саме капітал є джерелом покриття збитків за умови неплатоспроможності позичальників.

Оцінка кожного виду проводиться процедурою множення вартості певного виду активу чи позабалансового зобов'язання на відповідний коефіцієнт ризикованості, що дає можливість оцінити потенційний збиток від певних операцій. Проаналізовані за цим методом позабалансові зобов'язання та активи банку в документі відображаються як сукупні активи, зважені за рівнем ризику.

Недоліком даного документу є фактично врахування лише кредитного ризику (ризик ліквідності, валютний ризик, процентний в документі не розглядаються).

Національний банк України, відповідно до вимог Базеля I, встановлює нормативи достатності капіталу, які мають дотримуватися банками за будь-яких умов. Принципи розрахунку нормативів НБУ, та їх нормативні значення наведені у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Нормативи НБУ, що встановлюють вимоги до структури капіталу
залежно від рівня кредитного ризику**

Назва нормативу	Принцип розрахунку	Нормативне значення
Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1)	Встановлюється НБУ	120 мільйонів гривень - червня 2016 року; 200 мільйонів гривень - липня 2017 року; 300 мільйонів гривень - липня 2018 року; 400 мільйонів гривень - липня 2019 року; 450 мільйонів гривень - липня 2020 року; 500 мільйонів гривень - липня 2024 року. (Н1) - мінімальний розмір регулятивного капіталу - 500 млн. грн. , банк, що отримав ліцензію після 11 липня 2014 р.
Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2)	Розраховується співвідношенням регулятивного капіталу до сумарних активів і позабалансових зобов'язань, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту (вкладень у торгові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав і зважених за ступенем кредитного ризику.	Не менше 10 %
Норматив достатності основного капіталу (Н3)	Визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику	Не менше 7 %
Буфери капіталу	Банк формує буфери капіталу, а саме: буфер запасу (консервації) капіталу, контрициклічний буфер. Банк формує буфери капіталу понад нормативне значення нормативу достатності основного капіталу (Н3). Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику. Розмір контрициклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління Національного банку в разі значної кредитної активності банків із урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування.	Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу починаючи з: 01 січня 2020 року - у розмірі 0,625 відсотка; 01 січня 2021 року - у розмірі 1,25 відсотка; 01 січня 2022 року - у розмірі 1,875 відсотка; 01 січня 2023 року - у розмірі 2,5 відсотка. Контрициклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0 - 2,5 відсотка

Джерело: систематизовано за матеріалами літератури до розділу IV [8; 9, с. 49]

Базель II був прийнятий Базельським комітетом у 2004 р. та використовується найбільшими міжнародними банками [10]. До його структури були включені певні зміни, серед яких:

Частина 1, яка стосується вимог до власного капіталу банку:

- Пропонується зміна специфіки створення резервних фондів для покриття наслідків впливу кредитних ризиків.

У другій редакції основним ризиком також вважають кредитний, так як він може охоплювати ризик ліквідності контрагента, ризик його неплатоспроможності тощо. Базель I встановлював рівень ризикованості активних операцій з контрагентом, виходячи із його категорії, а не із принципу фактичної сутності такого ризику [11].

Це вимагало принципово нового підходу до оцінки кредитного ризику банку. При розробці Базеля II був запропонований метод оцінки на основі зовнішніх рейтингів, який більшість банків не можуть собі дозволити, тому пізніше був розроблений метод на основі внутрішніх рейтингів. В цих умовах банки можуть встановлювати обсяг резервів, необхідних для покриття їх ризиків, виходячи із розроблених ними системах оцінки ризику. Базель II передбачає можливість поступового скорочення резервів банку, за умови відповідного вдосконалення такої системи оцінки [12].

Варто відзначити, що положення, які зазначені у другій редакції базельської угоди, стосуються неочікуваного ризику. Під очікувані ризики мають бути створені спеціалізовані резерви [13].

- Вдосконалена система інструментів пом'якшення банківського ризику.

На відміну від Базеля I, де перелік інструментів пом'якшення банківських ризиків був досить незначним, Базель II передбачає певні гарантії та розглядає кредитні деривативи (кредитне-дефолтне боргове зобов'язання, кредитно-

дефолтний своп, своп повного повернення) [14]. Крім того друга редакція передбачає використання неттінгу, тобто зустрічна компенсація активів та зобов'язань банку а також банківських сальдо між декількома банками чи філіалами одного банку, що зменшує рівень ризику [11].

- Встановлення вимог щодо покриття збитків, внаслідок впливу операційних ризиків.

Для покриття операційного ризику необхідне формування відповідних резервів, що особливо актуально за умови зменшення резервів в рамках проведення внутрішніх рейтингів [11].

- Вдосконалення принципів проведення операцій із сек'юритизації активів.

Головною метою є зменшення регулятивного арбітражу, тобто усунення можливості банків ухилення від виконання встановлених регулятивних вимог на основі виведення капіталів із секторів з більшим регулюванням та відповідного пере розподілення їх у сектори з меншим ступенем регулювання. Усунення такої можливості, на думку експертів, має знизити обсяги сек'юритизації активів, які використовують банки для вивільнення регулятивного капіталу [10].

- Вдосконалення принципів проведення операцій, що стосуються торгового портфелю банку.

Встановлюються більш конкретні вимог щодо торговельного портфеля банку (тобто частини загального портфеля, яка стосується тих об'єктів, які банк у найближчому майбутньому має намір продати). Також наголошується на необхідності пруденційної оцінки (оцінки, що базується на зовнішньому нагляді, який направлений на недопущення банкрутства банку) при продажу об'єктів, які характеризуються низьким рівнем ліквідності [11, 15].

Особливий успіх у впорядкуванні своєї діяльності до вимог Базеля 2 в Україні досягли лише банки з іноземним капіталом [16].

У зв'язку із поглибленням наслідків світової фінансово-економічної кризи, базельським комітетом в 2009 р. були розроблені оновлені рекомендації, впровадження яких має підвищити фінансову стабільність світової банківської системи. Новий документ отримав назву Базель III, його впровадження у банківську практику планувалося на початок 2013 р., однак на сьогоднішній день так і не відбулося [17].

Основними змінами Базеля III по відношенню до попередніх його редакцій є [18, 19, 20]:

- підвищення вимог до капіталу першого рівня – він має становити 6% від активів банку (Базель 2 передбачав 4,5%). Введення таких норм передбачається із січня 2013 р. по січень 2015 р.;
- створення додаткового спеціального ліквідного резерву (резервний капітал) у розмірі 2,5% від активів банку;
- мінімальний рівень ліквідного резерву власного капіталу має бути підвищений до 4,5% (Базелі 2 передбачалося 2%);
- за умови виникнення системної банківської кризи, банки, в залежності від їх розміру, повинні направляти до 2,5% капіталу на створення спеціального стабілізаційного резерву;
- структура резервів має бути впорядкована до січня 2019 р.

Незважаючи на досить жорсткі вимоги до структури капіталу та створення резервів, на думку експертів, впровадження вимог Базеля 3 не дасть того ефекту, на який очікують його розробники [21]. Фактично він направлений на регулювання діяльності банків як фінансових посередників фінансового ринку, однак на сьогодні для подолання досить серйозних наслідків світової фінансово-економічної кризи, вказаних заходів може виявитися замало [10].

Нажаль, безпосереднє впровадження принципів банківського менеджменту, передбачених у третій редакції Базельської угоди, має на своєму шляху певні специфічні проблеми:

- по-перше, це значний дисбаланс між реальним та фінансовим секторами світової економіки, в результаті чого вся світова грошова маса вже не має реального матеріального підкріплення;

- по-друге, кризові явища 2009-2010 рр. та виникнення другої хвилі кризи, що має руйнівні наслідки для світової фінансової системи [22].

З цих позицій, більшість банків фізично не можуть виконувати нових умов Базеля III, а до моменту, коли за планом вони повинні бути впровадженими, світова банківська система може опинитися на межі повного колапсу [20].

З іншого боку, в країнах, де розвиток фінансового сектору економіки є не таким значним як у західних країнах, серед яких можна вважати і Україну, введення вимог Базеля III, може створити умови для підвищення стійкості фінансової системи держави.

Однак, варто зазначити, що в Україні, нова система має потенціал до впровадження також лише у банках з іноземним капіталом, діяльність яких сьогодні поступово приводиться до умов Базеля II [10]. Реалізація вимог Базелю III в Україні передбачена в частині створення буферів капіталу з 2020 р. (див. табл. 4.2).

Розглядаючи сучасні тенденції відносно достатності капіталу банків України можна виділити декілька ключових аспектів.

По-перше. У до кризовому періоді українська банківська система демонструвала прискорені темпи свого розвитку, кількість банків, що мали ліцензію на здійснення банківських операцій постійно збільшувалася, про що свідчать дані офіційної статистики НБУ (рис. 4.1).

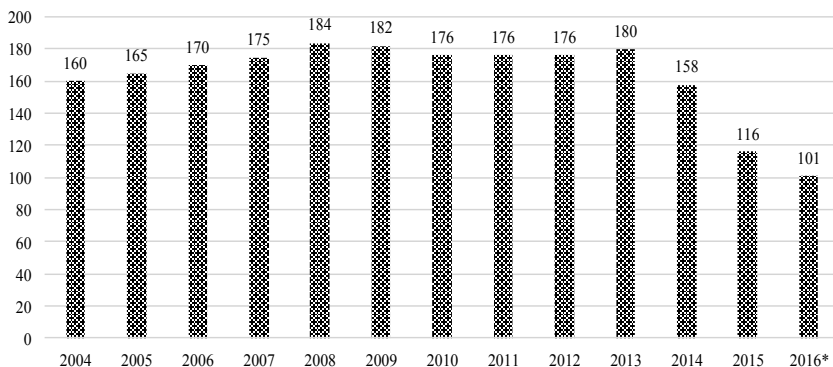


Рис. 4.1. Кількість банків що мають ліцензію НБУ із 2004 р. по 2016*р.
2016* - станом на 01.08.2016

Однак, в результаті поглиблення наслідків світової фінансово-економічної кризи, їх кількість дещо скоротилася із 184 одиниць у 2009 р. до 101 одиниць станом на 01.08.2016. Переважно це відбулось в наслідок ліквідації найбільш проблемних банків, що за підсумками останніх років демонстрували негативні фінансові результати, разом з тим, варто відмітити, що в цей же час продовжувалася тенденція до нарощування обсягів іноземного капіталу в українській банківській системі (рис. 4.2).

Аналізуючи дані рис. 4.2, з високою долею впевненості можна відзначити, що ситуація із банківським капіталом у фінансовому секторі досить складна. Рис. 4.2 демонструє повільний, проте впевнений приріст не лише кількості банків з іноземним капіталом, а і збільшення кількості банків, що на 100 % перебувають у власності іноземних інвесторів, тоді як рис. 4.1 свідчить про скорочення кількості банків, що функціонують в банківській системі, виходячи із чого, можна прийти до висновку, що скорочення кількості банків в структурі банківської системи відбувається за рахунок ліквідації вітчизняних банків, що в умовах низької довіри потенційних клієнтів та громадян означає поступову майбутню втрату

конкурентних переваг вітчизняного банківського капіталу, що в результаті неефективного банківського менеджменту має значну незбалансованість із банківськими активами, перед іноземним, що в результаті втручання міжнародних валютно-фінансових та торгових організацій, отримує досить ліберальний режим перебування та функціонування [24].



Рис. 4.2. Динаміка присутності іноземного капіталу в банківській системі України у період із 2007 р. по 2016*р.

2016* - станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

По-друге. обов'язковість розкриття інформації про реальних власників комерційних банків. Ця вимога є особливо актуальною для України, так як, враховуючи значний рівень тінізації економіки, походження українського банківського капіталу часто є невстановленим [25, 26]. Однак, незважаючи на те, що така практика є безумовно позитивним кроком для вітчизняної економіки, разом з тим, вона може стати причиною принципового виведення тіньового капіталу із вітчизняних банків, що буде мати досить негативний вплив на фінансову стійкість банківського сектору.

По-третє. Неоднозначність даних щодо обсягу наявних активів, банківського капіталу та наданими кредитами (рис. 4.3).

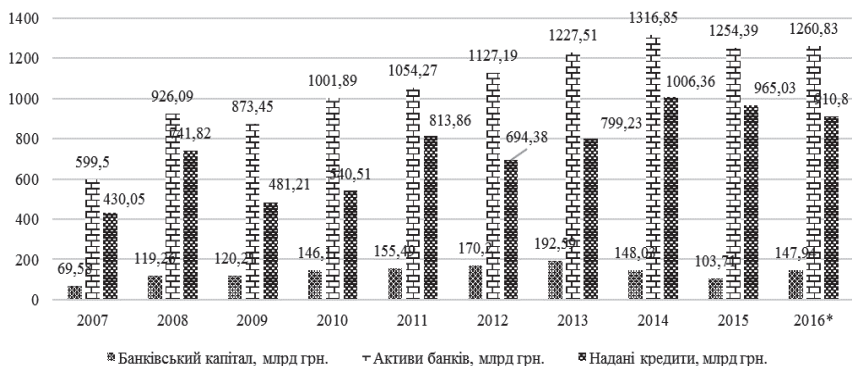


Рис. 4.3. Динаміка абсолютного обсягу активів, банківського капіталу, та активних операцій у кризовий та після кризовий періоди

2016* - станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

Незважаючи на згортання програм споживчого, іпотечного та довгострокового кредитування більшістю банків України, дані НБУ свідчать про нарощування їх обсягів навіть у кризовий період. У 2008 р. існувала тенденція до стрімкого зростання кредитування, що частково стала наслідком полегшення процедури отримання кредитів. На протязі 2014-2016 рр. обсяги кредитування хоча і мають тенденцію до зменшення, але залишаються на достатньо значному рівні. Враховуючи зниження доходів громадян та попиту на кредити, купівельної спроможності гривні, а відтак і проблеми із доларовими кредитами, суми непогашених зобов'язань перед банками суттєво збільшувалися, роздуваючи при цьому абсолютні розміри наявних банківських активів.

В цьому контексті, варто також звернути увагу рівень достатності банківського капіталу. Динаміка свідчить, що при встановленому мінімальному

значенні нормативу Н2 у 10 %, у 2008 р. банківська система мала достатність капіталу на рівні 14 %, що перевищує норматив, проте з високою долею впевненості можна зазначити, що такого обсягу недостатньо для покриття всіх можливих втрат, пов'язаних і наданими активами у період світової фінансово-економічної кризи (рис. 4.4).

За перше півріччя 2016 р. достатність регулятивного капіталу банків України зросла від 10,02 % станом на 1.02.2016 р. до 14,09 % станом на 01.08.2016 р. Зазначене відбувається за рахунок посилення вимог з боку НБУ до формування капіталу.

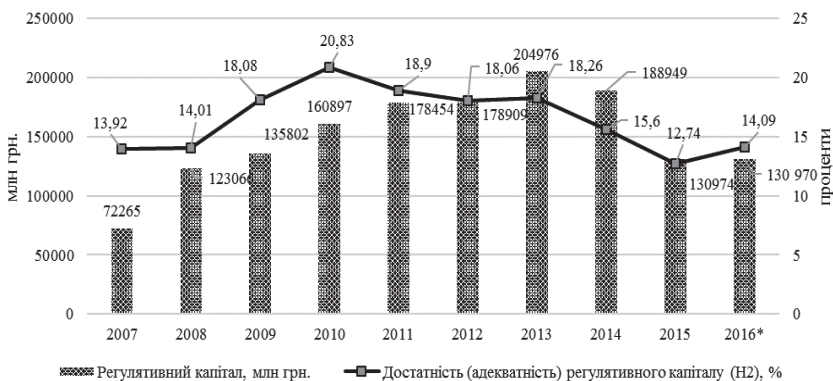


Рис. 4.4. Динаміка економічного нормативу Н2 та регулятивного капіталу за період з 2007 по 2016 рр.

2016* - станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

По-четверте. Низька рентабельність банківського капіталу. Ця проблема досить гостро постає не лише в Україні, а і за її межами. Аналогічна ситуація існує зараз і в Україні, рентабельність банківського капіталу продовжує бути незначною (табл. 4.5).



Рис. 4.5. Динаміка показників рентабельності капіталу, активів та результату діяльності банків України за період з 2007 по 2016 рр.

2016* - станом на 01.08.2016

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

Як свідчать дані рисунку 4.5 рентабельність капіталу банків має від’ємне значення. У вітчизняній банківській системі існують значні проблеми із дохідністю капіталу.

З огляду на значні обсяги докапіталізації певних банків та виключення з порядку розрахунку статистичних показників НБУ банків, що визнано неплатоспроможними, обсяг власного капіталу банківської системи України протягом I кварталу 2016 р. збільшився на 30,8 млрд грн. та станом на 01.04.2016 р. складав 134, 51 млрд грн. Протягом I кварталу 2016 р. 12 банків збільшили статутний капітал на загальну суму 8,8 млрд грн. Акціонери усіх груп збільшували статутний капітал переважно з метою підтримки власного бізнесу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Банки, які змінили обсяг статутного капіталу протягом I кварталу
2016 р., тис. грн.**

№ пор.	Назва банку	Станом на 01.01.2016 р.	Станом на 01.04.2016 р.	Зміна за 3 міс. 2016 року
Банки з іноземним капіталом				
1.	ПАТ «Промінвестбанк»	19010944	18970143	-40801
2.	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	3002775	6154516	3151741
3.	ПАТ «Альфа-Банк»	4639121	7400620	2761499
4.	АТ «ОТП-Банк»	3668186	6186023	2517837
Банки з приватним вітчизняним капіталом				
5.	ПАТ КБ «Львів»	257870	272870	15000
6.	ПАТ «Банк «Український капітал»	80998	88720	7722
7.	ПАТ «Агрокомбанк»	102454	122455	20001
8.	ПАТ «АБ «Радабанк»	120000	131000	11000
9.	АТ «Фортуна-банк»	365000	465000	100000
10.	ПАТ Банк «Траст»	69000	120000	51000
11.	ПуАТ «КБ «Акордбанк»	96400	98810	2410
12.	ПАТ «Перехідний банк «РВС Банк»	121523	300039	178517
Усього				8775926

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

Таким чином, на основі проведеного аналізу функціонування банківської системи України дозволив виділити ряд досить серйозних фінансово-економічних проблем: значний дисбаланс щодо концентрації капіталу між банками різних груп; існування у докризовому періоді значного перевищення обсягів зростання активів в банківській системі над обсягами акумулювання капіталу, тоді як темпи цього зростання демонстрували протилежну тенденцію; низький рівень капіталізації банківської системи України; поступове збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі України; низька ефективність використання банківського капіталу; дисбаланс у структурі банківського капіталу; надзвичайно високий рівень проблемної заборгованості.

Автором доведено, що адекватність банківського капіталу є значно більш широким поняттям, ніж достатність банківського капіталу, тому їх ототожнення, що має місце як в наукових працях, так і в нормативній базі, є необґрунтованим. Достатність банківського капіталу слід розглядати через відповідність обсягу регулятивного капіталу обсягу зважених за ризиком активів, а адекватність – через відповідність не тільки його кількісних параметрів (обсягу), а і його якісних характеристик (джерел залучення, строків, структури, функціонального навантаження, напрямків використання) завданням розвитку банку.

На фазі активного кредитування банки мають сформулювати консерваційний буфер, а на фазі надмірного незабезпеченого кредитування – контрциклічний буфер. Обсяг відрахувань банків на формування цих буферів необхідно встановлювати диференційовано залежно від структури проблемної заборгованості в банку та фаз циклу її формування в банківській системі. Резервування банками України коштів на створення цих буферів дозволяє мати достатньо ресурсів для стимулювання кредитної активності під час кризи та покриття втрат від проблемної заборгованості.

Пріоритети та інструменти управління капіталом, активами та ризиком банків мають функціонально та структурно узгоджуватися за фазами формування проблемної заборгованості. Це дозволяє конкретизувати стратегічні та тактичні завдання управління адекватністю банківського капіталу з урахуванням специфіки кредитної активності банків на різних фазах економічного циклу.

4.2. Ресурсна база банків як джерело формування кредитного потенціалу

Банківська система України функціонує в складних умовах, вона перебуває під впливом глобалізації економіки та інтеграції у світовий фінансовий простір, а зміни, які відбуваються у напрямках та темпах її розвитку, кардинально впливають на внутрішню та зовнішню економічну стабільність держави. На тлі негативного впливу наслідків фінансової кризи на діяльність банківської системи України суттєво зростає роль ресурсної бази банків, яка визначає не тільки кредитоспроможність, а й можливість зростання доходів, прибутку та загальноекономічного потенціалу банку. В таких умовах особливого значення набуває процес формування банківських пасивів, оптимізація їх структури і в зв'язку з цим якість управління всіма джерелами грошових коштів, які створюють ресурсний потенціал банку.

Економічна криза, яка відзначилась на банківській системі країни, призвела к скороченню кількості банківських установ (станом на 01.09.2016 р. кількість діючих банків України складала 100 банківських установ), зменшенню ресурсної бази, збільшенню частки проблемних кредитів та збиткам системи в цілому. Розмір доходів і витрат, а також фінансового результату діяльності банківської системи, представлений у таблиці 4.4.

Як свідчать данні таблиці, за останні п'ять років спостерігалася нестабільність банківської системи у формуванні доходів та витрат, значні коливання у їх розмірі та збитковість банківської діяльності. На відміну від негативних результатів банківської діяльності 2009-2011 років (збиток за 2009 рік становив 38 450 млн. грн., за 2010 рік – 13 027 млн. грн., за 2011 рік – 7 708 млн. грн.), в 2012 та 2013 роках банківська система України продемонструвала

позитивний фінансовий результат, що було обумовлено підсиленням впливу як фінансових (економічних), так і не фінансових факторів.

Таблиця 4.4

Розмір доходів і витрат банківської системи України

Показники	Період						
	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.09.2016
Доходи, млн. грн.	136 848	142 778	150 449	168 888	210 201	199 193	127 157
Витрати, млн. грн.	149 875	150 486	145 550	167 452	263 167	265 793	133 753
Результат діяльності, млн.грн.	-13027	-7708	4899	1436	-52 966	-66 600	-6 596

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

На початок 2014 року вітчизняна банківська система мала деякий запас капіталу, та зберігала задовільну якість робочих активів і платних пасивів. Але політична нестабільність та відсутність чітких перспектив розвитку економіки України, а також внутрішні фактори призвели до погіршення показників результативності банківських установ на українському банківському ринку. Динаміка показників фінансових результатів банківської системи в 2014, 2015 та 2016 роках свідчить про наявність негативних тенденцій на етапі кризових внутрішніх явищ.

В таких умовах особливої актуальності набуває аналіз пасивів банків, що формують ресурсний потенціал банківської системи та обумовлюють її кредитно-інвестиційні можливості.

Як відомо, пасиви банку складаються з власних коштів (капітал) і зобов'язань (залучені та запозичені ресурси). Власний капітал є важливим елементом характеристики банківської діяльності тому, що достатня кількість власних коштів банку сприяє його стабільному функціонуванню і нейтралізації

різноманітних ризиків, котрим він підпадає в процесі своєї діяльності. Позичковий та залучений капітал (зобов'язання) також є важливою складовою пасивів банку, тому що він є основним визначальним джерелом формування фінансових ресурсів. Структура та динаміка пасивів банківської системи України представлені в таблиці 4.5

Таблиця 4.5

Структура ресурсної бази банківської системи України

Показники	Період						
	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.09.2016
Власний капітал, - млн. грн.	137 725	155 487	169 320	192 599	148 023	103 713	151 366
-у % до пасивів	14,6	14,7	15,0	15,0	11,2	8,3	11,8
Зобов'язання, - млн. грн.	804 363	898 793	957 872	1 085 496	1 168 827	1 150 672	1 131 169
-у % до пасивів	85,4	85,3	85,0	85,0	88,8	91,7	88,2
Пасиви, млн.грн.	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 282 535

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

Представлені в таблиці 4.5 дані свідчать про зростання обсягів фінансових ресурсів банківської системи України з 942,1 млрд. грн. у 2011 році до 1 282,5 млрд. грн. у 2016 році, тобто на 36,1%. Головним джерелом ресурсів комерційних банків залишаються залучені та запозичені кошти, які складають на протязі останніх п'яти років 85-92% від загального обсягу ресурсів банківській системи.

Питома вага власного капіталу у структурі ресурсів банків України є незначною, але має важливе значення для ефективного здійснення банківської діяльності. За період з 2011 до початку 2014 року власний капітал банків динамічно зростав, загальне його збільшення за цей період складало 39,8%. Але с

початку 2014 року по 2016 рік власний капітал банків скоротився на 21,4%. Це негативне явище являється наслідком значних збитків, яких зазнала банківська система України впродовж 2014-2016 років (таблиця 1.). Відносно позитивною являється динаміка зростання власного капіталу впродовж 2016 року, незважаючи на присутність збитків банківського сектору економіки.

Зобов'язання банку переважають у загальному обсязі ресурсів, якими володіють банки, та посідають важливе місце в структурі банківських ресурсів. Сукупний обсяг зобов'язань українських банків на початок 2011 року складав 804,4 млрд. грн. та зріс до 1 131,2 млрд. грн. на останню звітну дату 2016 року, тобто на 40,6%. Наведені показники свідчать про загальне нарощування розміру ресурсної бази банків України, що вказує у цілому на позитивну динаміку впродовж 2011-2016 років. Але за 2015 рік обсяг зобов'язань українських банків скоротився на 1,6%, що також було наслідком загальних негативних змін в банківському секторі вітчизняної економіки. При цьому якщо на початок 2011 року питома вага зобов'язань банків в структурі банківських ресурсів складала 85,4%, то на початок 2016 року вона дорівнювала в структурі банківських ресурсів вже 91,7%. Зростання частки зобов'язань в структурі банківських ресурсів свідчить про послаблення фінансової стійкості українських банків, це також являється наслідком значного зменшення обсягу власного капіталу банків за рахунок збитків економічної діяльності банків. Зменшення обсягів власних фінансових ресурсів банків за останній рік досягло критичної межі.

Впродовж 2016 року ситуація дещо покращилася, спостерігається тенденція щодо зростання розміру власного капіталу та наближення його значення до рівня початку 2012 року. Це сприяло підвищенню питомої ваги власного капіталу до рівня 11,8%.

Деталізацію та динаміку окремих складових зобов'язань банків представлено у таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Динаміка зміни структури зобов'язань банків України

Показники	Період											
	01.01.2012		01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016		01.09.2016	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Кошти банків	250264	27,8	213710	22,3	209501	21,9	296 882	25,4	287 668	25,0	255 021	20,6
Кошти юридичних осіб	214363	23,9	227725	23,8	234948	21,6	261 372	22,4	317 626	27,6	351 843	31,1
Кошти фізичних осіб	310545	34,6	369906	38,7	433726	40,0	416 371	35,6	389 060	33,8	404 823	35,8
Інші залучені кошти	35001	3,9	32714	3,4	44505	4,1	49090	4,2	46027	4,0	39590	3,5
Інші фінансові зобов'язання	37926	4,2	62768	6,6	78156	7,2	80649	6,9	57533	5,0	53165	4,7
Інші зобов'язання	50685	5,6	50161	5,2	55361	5,1	64285	5,5	52931	4,6	48640	4,3
Зобов'язання	898785	100	956983	100	1085496	100	1168827	100	1150672	100	1131169	100

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

За даними таблиці 4.6, можна зробити висновок, що зобов'язання банківської системи з початку 2012 року збільшилися на 25,9%, і склали на 1.09.2016 року 1 131,2 млрд. грн. Зростання обсягу зобов'язань відбувається значною мірою за рахунок коштів клієнтів, які складають 66,9% загальних зобов'язань. За досліджуємий період кошти клієнтів банківської системи України збільшилися на 44,2 %, та на 1.09. 2016 року склали 756 666 млн. грн. Таке зростання зумовлено насамперед провадженням нових ІТ-рішень; інтернет-маркетингового напрямку, вдосконаленням можливостей дистанційного обслуговування, підвищенням якості

обслуговування та запропонованими банками різноманітними депозитними програмами. Кошти банків за аналізований період зросли в цілому на 1,9%, але вони незначно змінили свою частку, яка складає станом на 01.09.2016 року 20,6% у складі загальних зобов'язань банку.

Частка боргових цінних паперів, емітованих банками, у зобов'язаннях має загальну тенденцію до зменшення, та на 1.09. 2016 року складає 39590 млн. грн.

В цілому, починаючи з початку 2014 року, банки працювали в дуже складних умовах в зв'язку з тим, що політична та економічна ситуація в Україні характеризувалась нестабільністю, включаючи тривалу політичну невизначеність, яка призвела до погіршення стану державних фінансів, волатильності фінансових ринків та різкої девальвації національної валюти по відношенню до основних іноземних валют. Таке зростання фінансової напруженості негативно вплинуло на банківський сектор України та призвело до суттєвого обмеження спроможності банків залучати фінансування на міжнародних фондових та кредитних ринках.

Вкладники банків також зазнали негативного впливу погіршення фінансово-економічної ситуації, включаючи девальвацію гривні протягом 2014-2015 років. Цей економічний спад, в першу чергу пов'язаний з швидким падінням української національної валюти та спадом виробництва, мав негативний вплив на фінансовий сектор залучення та запозичення фінансових ресурсів.

Протягом 2014-2015 років клієнтський депозитний портфель населення зменшився на 10,3%. Причиною цього була політична нестабільність та девальваційні очікування громадян, та як наслідок – недовіра до національної валюти, що в свою чергу, зумовлює значний інтерес до скуповування готівкової іноземної валюти та вилучення валютних депозитних вкладів. Обсяг готівки, що перебував поза банківською системою протягом 2014 року збільшився на 16,8%. Клієнтський депозитний портфель юридичних осіб збільшився за цей же період на 35,2%, при цьому також зросла його частка у сукупних зобов'язаннях банківської

системи до 27,6%. У 2016 році сукупний обсяг зобов'язань українських банків зменшився на 1,7%, збільшив скорочення по відношенню до попереднього року на 0,1 процентних пункта.

Частка коштів клієнтів - фізичних осіб на 1.09.2016 року складала 35,8%, при цьому вперше з початку 2014 року продемонструвавши зростання на 4,1% (за 2015 рік спостерігалось скорочення на 6,6%). Але частка коштів населення, як в відносному відношенні, так і в загальному обсязі, не досягла рівня початку 2014 року, незважаючи на позитивні тенденції останнього року. Питома вага коштів юридичних осіб в зобов'язаннях банківської системи України склала 31,1% станом на 01.09.2016 року, при цьому збільшившись за 2016 рік в загальних обсягах на 10,8% (за 2015 рік спостерігалось зростання на 21,5%). Обсяг залучених коштів від юридичних осіб показав випереджаючі темпи зростання порівняно з іншими складовими зобов'язань банківської системи. Кошти банків скоротилися на 11,3% и склали 20,6% в загальній структурі зобов'язань. При цьому, існує можливість продовження даної тенденції.

В цілому, варто відзначити, що банківська система України протягом 2016 року функціонувала в умовах достатньо нестабільної гривневої ліквідності, ринок банківських послуг продовжував функціонувати в кризових умовах. В таких умовах однією з важливіших завдань банківської діяльності є оптимізація ресурсної бази, яка визначає масштаби розвитку банків та підвищення об'єму прибутку. Варто зазначити, що в останні роки спостерігається тенденція щодо зміни структури клієнтського портфелю вітчизняних банків, при якій вирівнюється частка коштів фізичних та юридичних осіб. При цьому депозити населення перестають бути основним джерелом формування ресурсної бази банків України.

Зростання обсягів залучених банками коштів від фізичних та юридичних осіб впродовж останнього року виступає позитивним фактором в фінансовій стабілізації банківської системи України, адже свідчить про відновлення довіри

клієнтів до даних фінансових установ. Таким чином, як і в минулих періодах, основним джерелом фіндування кредитних операцій банківського сектору залишаються кошти фізичних та юридичних осіб. Портфель коштів клієнтів складає на 1.09.2016 року 66,9% зобов'язань банківської системи України, демонструвавши тенденцію постійного нарощування в порівнянні з початком 2012 року (58,0%).

Структура та динаміка депозитних зобов'язань ресурсної бази банківської системи України в залежності від видів рахунків наведена у таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Структура та динаміка залучених коштів клієнтів в залежності від видів рахунків банківської системи України

Показники	Період											
	01.01.2012		01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016		01.09.2016	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Юридичні особи:	214363	41	227725	38	234948	35	261372	39	317626	45	351843	47
-поточні рахунки	140124	27	134939	23	130226	19	158845	23	220492	31	259753	35
-строкові рахунки	74239	14	92786	15	104722	16	102527	16	97134	14	92090	12
Фізичні особи:	310545	59	369906	62	433726	65	416371	61	389060	55	404823	53
-поточні рахунки	73107	14	80777	14	82947	12	97250	14	97030	14	110368	15
-строкові рахунки	237438	45	289129	48	350779	53	319121	47	292030	41	294455	38
Усього коштів клієнтів	524908	100	597531	100	668674	100	677743	100	706686	100	756666	100

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [23]

З даних таблиці 4.7 видно, що кошти клієнтів банківської системи на 1.09.2016 року становлять 756,7 млрд. грн. і у порівнянні з коштами клієнтів на 1.01.2012 року вони зросли на 44,2%. Безумовно, такий значний приріст ресурсної бази банків можна розцінювати як позитивну тенденцію, але необхідно враховувати девальваційну складову. Причому зростання депозитної бази банків відбувалося в основному за рахунок приросту коштів суб'єктів господарювання, які збільшилися на 64,1%, а також коштів фізичних осіб - на 30,4%.

Основним джерелом зростання коштів юридичних осіб є збільшення залишків на поточних рахунках, які зросли за період дослідження на 85,4%. Залучення строкових депозитів відбувалося переважно терміном до одного року. За аналізований період їх маса зросла на 24%.

Значно зросли в абсолютному вимірі і кошти фізичних осіб: їх приріст за період 30,4%. Основним джерелом збільшення коштів населення є також зростання поточних депозитів, які збільшилися в цілому на 51%.

Таким чином, в період фінансової кризи структура депозитного портфелю банків змінюється, коли переважним джерелом збільшення ресурсної бази становлять кошти на поточних рахунках. В цих умовах збільшується значення депозитної політики банків по залученню строкових пасивів, що безпосередньо поєднується з їх можливостями адекватно та ефективно використовувати залучені ресурси. Правильна та ефективна організація залучення ресурсів необхідна для забезпечення нормальної банківської діяльності. Ці обставини зумовлюють необхідність вдосконалення ресурсної політики банків з метою подальшого розвитку вітчизняної банківської системи та наближення її до світового рівня.

Основна ж частина ресурсів банку сформована за рахунок фізичних осіб, яка на 1.09.2016 року становить 53% коштів клієнтів проти 59 % на початок 2012 року. Причому кошти населення поступово втрачають головну роль в формуванні банківських ресурсів. В складі коштів населення частка строкових рахунків значно

переважає і на 1.01.2016 року становить 72,7 % від загальної кількості коштів на рахунках фізичних осіб, а частка коштів на поточних рахунках складає 27,3%. За строковим характером переважають короткострокові депозитні вклади строком до 1 року, за валютною структурою - приріст депозитної бази відбувався в національній валюті.

Питома вага коштів юридичних осіб на 1.01.2016 року склала 47% від загальної кількості залучених коштів клієнтів банків проти 41% на початок 2012 року. При цьому частка коштів юридичних осіб на поточних рахунках значно переважає і складає 73,8% у 2016 році проти 65,4% у 2012 році. Така ситуація є негативною та ускладнює роботу банків з фінансового планування в зв'язку з перевищенням депозитів до запитання.

Зростання обсягів залучених банками коштів клієнтів за рахунок девальваційної складової поряд зі скороченням частки строкових коштів в зобов'язаннях є достатньо негативною тенденцією останніх років розвитку банківської системи України. Досить високою являється питома вага депозитів на вимогу (73%) та депозитів на термін до 1-го року (46,0%). Переважання короткострокових депозитів, разом з можливістю довгострокового зняття вкладником коштів, робить ресурсну базу, яка сформована за рахунок залучених коштів, нестабільною та стримує видачу банками довгострокових кредитів для розвитку економіки України.

Таким чином, можна зазначити, що розвиток вітчизняної банківської системи відбувається під впливом негативних як внутрішніх так і зовнішніх тенденцій, тому активізація кредитної діяльності банків повинна супроводжуватися поверненням довіри клієнтів до банківських установ, формуванням надійної та стійкої ресурсної бази з невисокою їх вартістю. Для підтримання своєї ресурсної бази на належному рівні, банки повинні відзначити оптимальну депозитну політику стосовно залучення нових клієнтів, яка веде до

зростання дешевих ресурсів, та проводити належну роботу з формування стабільної частини ресурсів за рахунок залучення такого перспективного виду ресурсів, як депозити фізичних осіб. Основними стратегічними напрямками банків у сфері залучення коштів клієнтів повинні бути: розширення обсягів залучених депозитних коштів, що перебувають тимчасово у його розпорядженні; вдосконалення старих й упровадження нових форм і методів залучення різних категорій вкладників; проведення науково-дослідницької та аналітичної роботи; активне використання реклами; розширення ділових контактів з клієнтами.

З метою стимулювання залучення коштів, банки повинні пропонувати своїм вкладникам гарантії надійності розміщення коштів на вклади. Для забезпечення захисту інтересів вкладників та надання гарантій компенсації коштів у разі банкрутства банків було створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). *Основним завданням* Фонду гарантування є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку.

Фонд гарантування розпочав свою діяльність з підписанням 1998 році Президентом України Указу «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків», яким було затверджене Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів. Також Указом було встановлено, що в разі недоступності вкладу в комерційному банку фізичній особі гарантується відшкодування за вкладом, включаючи відсотки, у розмірі вкладу, але не більше 500 гривень. 20 вересня 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», який набув чинності 24 жовтня 2001 року. Законом було передбачено, що Фонд гарантує кожному вкладнику учасника Фонду гарантування відшкодування коштів за його вкладами, включаючи відсотки, в розмірі вкладів на день настання недоступності вкладів,

але не більше 1200 гривень по вкладах у кожному із таких учасників. Адміністративна рада Фонду гарантування збільшувала розмір граничної суми відшкодування коштів за вкладами 11 разів. Наразі сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами становить 200 000 грн., а також дана сума не може бути зменшена. 22 вересня 2012 року набув чинності Закон України від 23 лютого 2012 року N 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Даним Законом розширено повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема, було внесено наступні зміни: мінімальний розмір граничної суми відшкодування закріплено на рівні 200 тисяч грн, без можливості її зменшення; розширено перелік здійснення операцій під час тимчасової адміністрації кредитором неплатоспроможного банку, у тому числі, щодо проведення соціальних виплат; визначено дату початку виплат коштів вкладникам за рахунок цільової позики Фонду гарантування під час дії тимчасової адміністрації; встановлено спрощений порядок проведення процедур, пов'язаних з придбанням інвестором неплатоспроможного або перехідного банку; визначено порядок виведення неплатоспроможного банку з ринку за участі держави в особі Міністерства фінансів України або державного банку; розширено напрямки використання коштів Фонду гарантування, у тому числі надання приймаючому або перехідному банку позики на умовах субординованого боргу тощо [27].

12 серпня 2015 року набув чинності Закон України від 16 липня 2015 року № 629-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку». Однак, Законом передбачено, що деякі норми набуватимуть чинності поетапно (табл. 4.8).

Відповідно до закону учасниками Фонду гарантування є банки, які мають банківську ліцензію, окрім АТ «Ощадбанк» та АТ «Родовід Банк». Ресурси

ФГВФО формуються за рахунок піврічних виплат учасників у розмірі 0,25% від загальної суми вкладів банку.

Таблиця 4.8

**Етапи вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб в
Україні**

Етапи	Перелік заходів
1 етап – з 12.08.2015р.	- посилення повноважень Фонду гарантування як тимчасового адміністратора та ліквідатора, і підвищення його ролі у підготовці до виведення неплатоспроможного банку з ринку; - скорочення термінів виведення банку з ринку за участі держави; - здійснення продажу активів банку лише на відкритому конкурсі, а основних засобів, оціночна вартість яких не перевищує 10 мінімальних заробітних плат на дату продажу, та малоцінні й швидкозношувані предмети, необоротні активи, балансова вартість яких за відповідною групою становить менше 10 мінімальних заробітних плат, – безпосередньо юридичній або фізичній особі;
2 етап – з 1.01.2016 р.	- скорочення строків для затвердження виконавчою дирекцією Фонду гарантування плану врегулювання до 30 днів з дня початку процедури виведення банку з ринку; - скорочення строків тимчасової адміністрації з 3 місяців до 1 місяця з можливістю її продовження на 1 місяць виключно з метою реалізації плану врегулювання, який передбачає інший спосіб виведення банку з ринку, окрім ліквідації банку; прискорена ліквідація неплатоспроможного банку; - концентрація всіх процедур з продажу активів банків, що ліквідуються на рівні Фонду гарантування. З цією метою буде створений та почне функціонувати «консолідований офіс» з реалізації такого майна.
3 етап – з 1.07.2016 р.	- скорочення строків початку виплат відшкодування коштів всім без виключення вкладникам за рахунок коштів Фонду гарантування до 20 робочих днів з дня початку процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку, тобто, не чекаючи прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку.
4 етап – з 1.01.2017 р.	- розширення суб'єктного складу, на який поширюватимуться гарантії Фонду гарантування, а саме - гарантії поширяться і на фізичних осіб – підприємців.

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [28]

Згідно із Законом "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" у разі вичерпання коштів ФГВФО має право звертатися до Кабінету Міністрів України або Національного банку України за кредитами. Показники системи гарантування вкладів фізичних осіб представлені у таблиці 4.9.

Таблиця 4.9

Показники системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні

Показники	Період					
	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Сума вкладів фізичних осіб, млрд..грн.	254,2	282,6	338,5	402,6	382,1	362,3
Кількість вкладників, млн.осіб	32,6	35,0	44,4	47,4	46,5	44,7
Середній розмір вкладу, грн.	7802	8072	7619	8486	8213	8104
Кількість банків-учасників Фонду	175	175	174	178	161	118
Фінансові ресурси Фонду, млн..грн.	3390,3	4827,3	6097,1	7292,9	16872,6	14084,4

Джерело: складено автором з використанням матеріалів із списку літератури до розділу IV [28]

На 01.01.2016 року кількість учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб становить 118. Загальна сума фінансових ресурсів Фонду складає 14084,4 млн. грн. [28].

Системи гарантування вкладів існують у більш як 70 країнах світу. Загалом ці системи умовно можна поділити на два види: американську та німецьку. Американська система гарантування вкладів передбачає створення особливого державного органу, діяльність якого фінансується спільно банками та державою. При цьому всі банки зобов'язані брати участь у гарантуванні вкладів. Подібна модель застосовується в Канаді, Великобританії, Японії. За німецькою моделлю системою гарантування вкладів керують асоціації банків. Участь банків у такій системі є добровільною, а державне фінансування відсутнє. Німецька модель гарантування вкладів застосовується у Франції, Швейцарії, Нідерландах [29, с. 5-6].

Система страхування депозитів в Україні має багато особливостей. Це участь НБУ у формуванні коштів ФГВФО; державний статус Фонду; обов'язкова участь

банків у системі страхування депозитів; непоширення відшкодування на окремі групи вкладників; обмежений розмір страхового покриття; обмежені можливості банків використовувати інформацію про Фонд в рекламних цілях.

За незбалансованої системи страхування депозитів дисципліна ринку падає. Тому необхідно постійно докладати зусиль для вдосконалення системи та вирішення проблем, що виникають в процесі діяльності ФГВФО [30, с. 15-17].

Основними проблемами, притаманними системі страхування депозитів в Україні, на сьогодні є недостатність джерел формування ресурсів фонду, оскільки участь держави обмежується разовим внеском, а розмір регулярних внесків недостатні; недостатність повноважень ФГВФО; невирішене питання стосовно участі Ощадбанку в системі обов'язкового гарантування депозитів; недостатність інформаційного забезпечення; неврахування ступеня ризику комерційного банку при встановленні розміру вкладів банку – учасника ФГВФО.

Крім того, чинна система відрахувань ніяк не сприяє зменшенню проблеми так званого морального ризику. Ця проблема притаманна будь-якій системі страхування і полягає в тому, що за наявності захисту суб'єкти можуть поводитися занадто ризиковано. Високодохідні депозитні програми окремих банків із низькими кредитними рейтингами мають риси фінансових пірамід, оскільки схильні надмірно підвищувати депозитні ставки для населення виключно з метою рефінансування старих боргів перед існуючими вкладниками. Відсутність в Україні загальновизнаної рейтингової системи оцінок, доступної і достовірної інформації про надійність банків не дає потенційним вкладникам оцінити фінансовий стан банку та перспективи розміщення у ньому своїх коштів. В ідеалі механізми роботи системи гарантування вкладів повинні забезпечити зменшення подібних ризиків.

Головний параметр системи гарантування — це найбільша гарантована сума. Розмір гарантованої суми відшкодування в Україні становить 200 тис. грн. Деякі

держави гарантують значно більші суми. Наприклад, у США гарантована сума становить 250 тис. доларів, у деяких державах Європейського Союзу — 100 тис. євро. Деякі держави використовують такий механізм гарантування, як захист лише частини депозиту, хоча й більшої. Наприклад, у Німеччині гарантується 90% суми вкладу. Ідея полягає в тому, щоб вкладник ніс хоча б частину ризику і тому все-таки замислювався над тим, в який банк покласти свої гроші. Звичайно, збільшення суми могло б мати позитивний психологічний ефект на потенційних вкладників і сприяло б подальшому відновленню довіри населення до банківської системи України. Згідно з директивами ЄС цю суму необхідно поновлювати один раз на 5 років. Головним завданням залишається наповнення Фонду гарантування вкладів грошовими коштами.

Наразі в Україні гарантуються вклади лише фізичних осіб і лише в банківській системі. Але в світовій практиці часто гарантуються також і вклади підприємств. В Україні це важлива складова ресурсної бази банків. З технічної точки зору фінансувати такі гарантії не становило би проблеми – необхідно лише запровадити спеціальний збір, аналогічний тому, який банки сплачують із вкладів фізичних осіб. Згідно з принципами, розробленими Міжнародною асоціацією страхування депозитів спільно з Банком міжнародних розрахунків (Bank of International Settlements), можна додатково гарантувати хоча б депозити суб'єктів малого бізнесу. Формальний відбір таких вкладників необхідно здійснювати на основі участі в системі спрощеного оподаткування [31].

Окремо слід розглянути питання участі ПАТ «Ощадний банк» України та ПАТ «Родовід Банк» в системі гарантування вкладів. Наразі ПАТ «Ощадний банк» України, який на 100% належить державі, не сплачує внесків до Фонду гарантування вкладів. При цьому вклади в ньому в повному обсязі гарантуються державним бюджетом України.

ПАТ «Родовід Банк» був капіталізований державою в 2009-2011 роках. У 2009 році уряд прийняв рішення про капіталізацію банку державою і збільшив капітал банку на 8,4 млрд грн, ще 3,95 млрд грн банк отримав від держави в 2011 році (всього 12,35 млрд грн). В результаті збільшення капіталу частка держави у ПАТ "Родовід банк" склала 99,9%. З 2011 року ПАТ "Родовід банк" здійснював свою діяльність у статусі санаційного банку відповідно до розпорядження КМУ від 14.09.2011 №880-р, постанови Правління НБУ від 23.12.2011 № 471 "Про затвердження Положення про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку і нагляду за ним " та ліцензії санаційного банку від 15.06.2012 № 1 [32].

Головними завданнями санаційного банку є організація роботи з проблемними активами державних банків і банків, капіталізованих за участю держави, а також повернення власних активів ПАТ «Родовід Банк». Санаційний банк не є учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Термін діяльності санаційного банку не повинен перевищувати п'ять років.

Для компенсації різниці між вартістю зобов'язань та активів, що відчужуються, держава надає фінансову допомогу санаційному банку, на користь якої відчужуються активи та / або зобов'язання банку, в розмірі, що не перевищує різниці між зобов'язаннями перед фізичними особами - вкладниками банку в межах сум, що підлягають відшкодуванню фондом гарантування вкладів фізичних осіб, в тому числі відчуженими, та вартістю відчужених на користь санаційного банку активів банку. Вартість активів банку, що відчужуються на користь санаційного банку, визначається незалежними оцінювачами від відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Передача банківських активів санаційному банку здійснюватися шляхом відмови на право вимоги банків боргів вкладників або відчуження їх цінних

паперів з відшкодуванням вартості з проведенням оцінки таких активів. Санаційному банку не можна передавати активи, які знаходяться в заставі третіх осіб.

Компенсація відбуватися шляхом надання векселів зі зверненням термінів до 20 років і під 10% доходом річних. Компенсація вартості не поширюється на ті випадки, коли передані активи належать держбанкам або банкам, в капіталізації яких брала участь держава.

Передбачалося, що завданням діяльності санаційного банку буде проведення протягом 5 років ефективної роботи з активами банків державного сектора і повернення державних коштів, спрямованих на капіталізацію банку.

Однак поставлене завдання не було досягнуто по наступних причинах:

- по-перше, на законодавчому рівні так і не були створені механізми передачі і реалізації проблемних активів банків державного сектора, що необхідно для ефективної роботи санаційного банку,

- по-друге, як санаційного банку ПАТ "Родовід банк" показав низьку результативність роботи з власними активами. протягом діяльності банку як санаційного його доходи покривали лише витрати, держава не мала ніяких дивідендів від діяльності банку. З огляду на збиткову діяльність і низьку ефективність роботи з проблемними активами (92% від загальних активів банку) і існуючу проблемну заборгованість банку перед кредиторами, перш за все НБУ, в подальшому "Родовід банк" потребував би фінансової підтримки з боку держави.

НБУ і Міністерство фінансів України вирішили відмовитися від використання ПАТ "Родовід банк". Згідно з постановою Правління Національного банку від 25 лютого 2016 № 107, ПАТ "Родовід банк" визнаний неплатоспроможним і передано до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Таким чином, для мінімізації ризику і підвищення ефективності депозитної політики банків необхідно постійно аналізувати і вдосконалювати роботу

банківської установи по залученню депозитів. Система страхування депозитів є однією з форм регулювання державою ризиків у депозитній політиці. З метою ефективного здійснення депозитної політики в основу побудови системи страхування депозитів повинні бути покладені такі основоположні принципи:

- 1) система страхування депозитів організовується на основі поєднання організаційної та фінансової співучасті як недержавних, так і державних структур;
- 2) участь у системі страхування депозитів повинні брати всі банки та фінансові установи, що приймають депозити;
- 3) страхові тарифи у межах банків-страхувальників мають диференціюватися залежно від ступеня їх загальної ризикогентності;
- 4) до страхування вкладів фізичних і юридичних осіб мають застосовуватися різні підходи.

Важливою метою існування системи гарантування вкладів в Україні має бути не стільки захист інтересів вкладників, скільки запобігання банкрутств. Тому система захисту депозитів повинна поєднувати в собі механізм гарантування або страхування вкладів з ефективним банківським наглядом, прозорою системою звітності і налагодженою законодавчою базою.

4.3. Сучасний стан та перспективи розвитку інноваційного потенціалу економіки регіонів України

Особливістю інноваційного розвитку України у порівнянні з більшістю розвинених країн є високий ступінь нерівномірності регіонального розвитку. В більшій мірі нерівність визначається специфікою кожного регіону, що характеризується спеціалізацією, особливим географічним положенням, а також

інноваційним потенціалом. В умовах переходу до нового типу економіки саме рівень інноваційного потенціалу та ефективність його використання передбачають потенційні можливості та перспективи зростання економічної системи.

Оцінка інноваційного потенціалу набуває особливого значення при обґрунтуванні інноваційної політики на різних рівнях (державна, регіон, галузь, підприємство) та розробці програм соціально-економічного розвитку з врахуванням ефективного використання інноваційних ресурсів.

Наукове вивчення інноваційного потенціалу регіону показує різноманітність підходів до його трактування. Найбільш поширені наступні [33;34]:

ресурсний, що розглядає інноваційний потенціал як упорядковану сукупність ресурсів, які забезпечують здійснення інноваційної діяльності суб'єкту ринку, дозволяє надати оцінку поточній ситуації розвитку інноваційних процесів (сильні та слабкі сторони) та визначення можливостей їхньої реалізації в перспективі;

розподіл ресурсів інноваційного потенціалу на *реалізовані та нереалізовані (сховані) ресурсні можливості*, що можуть бути приведені в дію для досягнення кінцевих цілей економічних суб'єктів;

міра спроможності (наявність та збалансованість структури компонентів потенціалу) та *готовності* (достатність рівня розвитку ресурсів) економічного суб'єкту здійснювати інноваційну діяльність;

результативний – відображення кінцевого результату реалізації наявних можливостей у вигляді нового продукту, отриманого в процесі здійснення інноваційного процесу.

Виходячи з вище наведеного, під інноваційним потенціалом економічного суб'єкта (регіону, галузі, підприємства) будемо розуміти сукупність *ресурсних можливостей* до створення, *організаційних здібностей* до розвитку та *економічної*

готовності до здійснення інноваційної діяльності економічним суб'єктом різного рівня.

Ресурсні можливості інноваційного розвитку представляють собою основу для формування інноваційного потенціалу та складаються з компонентів, що відрізняються функціональним призначенням: матеріально-технічні, науково-технічні, фінансові (власні, позикові), кадрові [35].

Організаційні здібності до розвитку інновацій в структурі інноваційного потенціалу відображаються ступенем розвитку інноваційної та консалтингової інфраструктури.

Економічна готовність до здійснення інноваційної діяльності відображає спроможність системи до сприйняття та використання створених нововведень – комерціалізації інновацій.

Економічна готовність є якісною основою інноваційного потенціалу регіону, галузі, підприємства, в той час як ресурсна можливість та організаційні здібності відображують кількісні сторони (нормативи, стратегії, закони інноваційного розвитку). Кількісне вимірювання інноваційного потенціалу (наукові кадри, інноваційні підприємства, науково-технологічні роботи, винаходи, проектно-конструкторські розробки, зразки нової техніки та продукції, що охоплює всі стадії науково-технологічного циклу, результати інноваційної діяльності) здійснюють за допомогою використання статистичних даних [36].

Інноваційний потенціал регіону є основою для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, проектно-конструкторських і технологічних робіт, які сприяють вирішенню наукових, науково-технічних, соціально-економічних та екологічних проблем на державному, регіональному та галузевому рівнях [37].

За своїми кількісними та якісними параметрами (економічний, природно-ресурсний, науково-технічний потенціал, рівень соціально-економічного розвитку) українські регіони поділяються на три основні групи [38]:

- регіони великих індустріальних агломерацій з високим рівнем концентрації виробництва і населення (Дніпропетровська, Запорізька);
- індустріально розвинені регіони з концентрацією виробництва у регіональних центрах і великих містах (Київський та м. Київ, Харків, Одеса, Львів, Полтава);
- регіони з промисловістю місцевого характеру (зокрема західні регіони).

Згідно даних Державного комітету статистики України, найбільша кількість наукових організацій зосереджена у промислово розвинених регіонах: у м. Київ – 31,4% загальної кількості, у Харківській області – 16,2%, Львівській – 7,2%, Дніпропетровській – 5,7%, Одеській – 5,1%. На п'ять регіонів припадає 65% загальної кількості наукових установ [39].

Загальна кількість працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, на кінець 2014 р. становила 109,6 тис. осіб, у т. ч. дослідників – 58,7 тис., техніків – 10,7 тис. У регіональному розподілі 46% працівників знаходиться у Києві, 16,9% – у Харківській, 9% – у Дніпропетровській, 4,3% – у Львівській, 4% – у Запорізькій областях.

За даними статистики, у 2014 р. чверть загального обсягу витрат була спрямована на виконання фундаментальних досліджень, які на 96% фінансувалися за рахунок бюджетів різних рівнів, частка витрат на виконання прикладних досліджень становила 16,5%.

Найбільш активно наукові дослідження і розробки виконували у м. Київ – 46% загального обсягу, Харківській – 19,2%, Дніпропетровській – 11,4%, Запорізькій – 4,4%, Миколаївській – 3,1% та Львівській – 2,7% областях.

Науковими організаціями України виконано 43 тис. робіт. На створення нових видів виробів спрямовано 10,8%; 7,5% – на нові технології; 2,5% – на нові матеріали. У загальній кількості виконаних робіт найбільшу частку займають м. Київ – 17766, Харківська – 8182, Дніпропетровська – 2281, Одеська – 2248, Львівська – 1913, Кіровоградська – 1796 області.

Кількість використаних винаходів загалом по Україні знизилася з 2161 у 2013 р. до 1808 у 2014 р., передусім у пріоритетних галузях – металургійній та виробництві електричного устаткування. У 2014 р. інноваційну діяльність в Україні здійснювали 1609 підприємств (16,1% загальної їх кількості), у 2013 р. – 1715 підприємств, (16,8%). У регіональному розрізі найбільша їх кількість зосереджена у Києві (168 од.), Харківській (191 од.), Львівській (129 од.), Дніпропетровській (109 од.), Запорізькій (108 од.) областях.

Із метою здійснення інноваційної діяльності вітчизняні підприємства витратили 7,7 млн. грн., більша частина коштів (66,4%) спрямовувалася на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; 15,9% – на здійснення науково-дослідних робіт власними силами; 6,9% – на придбання результатів науково-дослідних робіт інших підприємств; 10,1% – на навчання та підготовку персоналу; 0,6% – на придбання інших зовнішніх знань.

Серед кількості інноваційно активних підприємств важливе місце посідає сегмент підприємств, що впроваджує інновації. У 2014 р. до 905 од. зменшилася кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію (у 2013 р. – 1031 од.). Найвищі показники частки продукції, що була новою для ринку, по відношенню до загального обсягу інноваційної продукції за регіонами показали Закарпатська (76,9%), Одеська (75,1%) та Сумська (59,6%) області.

Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за кордон у 2014 р., становила 295, що на 49 підприємств менше, ніж у 2013 р. Лідерами за

цим показником є Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Харківська області та місто Київ.

Інноваційний потенціал значною мірою залежить від технологічної бази, яка має бути в умовах конкуренції побудована на сучасних технологіях.

Передові технології створювали 106 підприємств, 28,3% з яких знаходиться у Києві, 16% – у Харківській, по 7,5% – у Дніпропетровській та Івано-Франківській, 5,7% – у Донецькій областях. Загальна кількість створених технологій – 309 од., із них 90% – нові для України. Кількість використаних передових технологій – 17442. За терміном впровадження 20,5% із них належать до групи технологій до одного року, у той же час 26,4% належать до технологій, які використовуються більше 10 років.

У 2014 р. до 25% знизилася кількість впроваджених нових технологічних процесів, що відносяться до групи маловідходних та ресурсозберігаючих (у 2013 р. – 31,8%).

1636 підприємств використовували у своїй діяльності передові технології. Найбільше фактів використання винаходів зафіксовано у Харківській та Донецькій областях, м. Київ; корисних моделей – у Харківській, Донецькій та Вінницькій областях; промислових зразків – у Тернопільській, Львівській, Харківській областях та м. Київ.

На основі економіко-статистичного аналізу даних проведемо класифікацію регіонів України, оцінку інноваційного потенціалу та напрямки активізації щодо використання останнього. Для визначення найбільш пріоритетних за рівнем інноваційного потенціалу регіонів нами було відібрано наступні симптоми-ознаками: кількість наукових працівників та дослідників; підприємства, які займаються інноваційною діяльністю; витрати на інноваційну діяльність; обсяг виконаних науково-технічних робіт власними силами; кількість виконаних науково-технічних робіт; загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності;

кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації; кількість упроваджених нових технологічних процесів; кількість промислових підприємств, що реалізують інноваційну продукцію; обсяг реалізованої інноваційної продукції; кількість використаних передових технологій (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Групування регіонів за рівнем інноваційного потенціалу*

Інноваційний потенціал	Група регіонів у 2013 р.	Група регіонів у 2014 р.
Високий	Київський, Донецький, Дніпропетровський, Запорізький, Харківський, Одеський	Київський, Дніпропетровський, Полтавський, Харківський
Середній	Закарпатський, Луганський, Миколаївський	Донецький, Запорізький, Закарпатський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Сумський
Середній та нижче середнього	Херсонський, Вінницький, Житомирський, Івано-Франківський, Кіровоградський, Львівський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Чернігівський	Вінницький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Херсонський
Низький або відсутній	Волинський, Хмельницький, Тернопільський, Черкаський, Чернівецький	Волинський, Житомирський, Луганський, Рівненський, Хмельницький, Тернопільський, Черкаський, Чернігівський, Чернівецький

* власна розробка автора з використанням Statistica 10.0 згідно джерела [39]

Згідно даних, представлених в табл. 4.10, за 2013-2014 рр. змінився склад груп регіонів відповідно до рівня інноваційного потенціалу.

Регіони-лідери з високим рівнем інноваційного потенціалу характеризуються зосередженням центрів наукового та промислового потенціалу країни. Регіони даної групи, зокрема й Полтавський у 2014 р., мають можливості вкладення державних інвестиційних ресурсів у розвиток інновацій, забезпечувати конкурентоспроможною інноваційною продукцією, приймати участь у тендерах великих міжнародних груп.

До групи із середнім розвитком інноваційного потенціалу входять регіони, здатні забезпечувати інноваційною продукцією внутрішній ринок і частково зовнішній. До складу цієї групи приєдналися Львівський, Сумський, Донецький, Запорізький, Одеський. Останні три втратили позиції лідерів у 2014 році.

У третій групі перебувають регіони із середнім інноваційним потенціалом та нижче середнього рівня, що зумовлені моносировинною спеціалізацією. Необхідні значні фінансові витрати для активізації інноваційного потенціалу даних регіонів, проте потребується менших ресурсів і часу, ніж для регіонів четвертої групи з дуже низьким або відсутнім інноваційним потенціалом, що продемонстрували Львівський, Полтавський та Сумський регіони.

До четвертої групи увійшли регіони, що не мають розвинутої промислової та наукової бази і є, практично, непривабливими для інноваційного розвитку. Тенденцію до зниження інноваційного потенціалу визначено у Житомирському, Луганському, Рівненському та Чернігівському регіонах.

Проведена оцінка інноваційного потенціалу засвідчує значну диференціацію розвитку регіонів України та низьку віддачу інноваційної діяльності. Основними причинами, що гальмують розвиток інноваційного потенціалу регіонів України відзначимо:

- *маркорівень* – відсутність активно діючої національної інноваційної системи, невід’ємним елементом якої є регіональні системи: не сформований ланцюжок інноваційної діяльності з приводу взаємодії між генераторами нових

знань, владою, реальним сектором, який забезпечує перетворення ідей на інновації та фінансовими установами, зацікавлених у здійсненні інвестицій в інноваційну економіку [40]; нестійка економічна та політична ситуація в країні, що спричиняє ускладненість достовірної оцінки попиту на інноваційну продукцію;

- *мезорівень* – відсутність адекватної фінансової підтримки та мотивації інноваційної діяльності: внаслідок відсутності належного фінансування зв'язки науковців із зарубіжними науково-інноваційними та освітніми центрами не відповідають сучасним вимогам; недосконалість фіскальної системи, кредитних механізмів, важелів державної підтримки підприємств, що здійснюють інноваційну активність; нерозвиненість дослідницької бази, придбання зарубіжних розробок кращої якості; відсутність механізму збирання, накопичення, обробки та передачі інформації про нові технології, ринки збуту, можливості кооперування суб'єктів інноваційної діяльності;

- *мікрорівень* – відсутність системи управління ризиками: управління проектами здійснюється головним чином у транснаціональних корпораціях, що мають дочірні компанії в Україні; обмежене використання національними підприємствами сучасних методів управління проектами; гальмування прийняття інноваційних рішень стейкхолдерами, власниками підприємств, топ-менеджерами.

Наступним кроком нашої роботи є дослідження інвестиційно-інноваційного середовища та визначення стратегій інноваційного розвитку регіонів (табл. 4.11, 4.12).

За результатами багатовимірної кластерної аналізу до економічно розвинених віднесено 1 та 2 групи регіонів. До групи з високим рівнем залучення інвестицій увійшли регіони з інноваційною самодостатністю, які можуть забезпечувати найбільш ефективне вкладення державних інвестиційних ресурсів у розвиток їхнього інноваційного потенціалу за умов розробки комплексу заходів

державної підтримки інноваційної діяльності на поточний і короткостроковий період.

Таблиця 4.11

**Групування регіонів України відповідно до рейтингових позицій
інвестиційно-інноваційного розвитку***

Регіон	ВПП у розрахунку на одну особу населення, млн. грн.	Капітальні інвестиції на одну особу, млн. грн.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції на одну особу, тис. грн.	Прямі іноземні інвестиції, на одну особу населення, дол. США.	Середня рейтингов а позиція економічн ого розвитку регіону
1 група «Високий рівень залучення інвестицій»					
Дніпропетровський	1	2	4	1	1
Київський	2	1	7	2	2
Полтавський	3	3	1	5	2
2 група «Середній рівень залучення інвестицій»					
Донецький	4	13	6	3	3
Запорізький	6	5	5	10	3
Харківський	5	14	3	4	3
Одеський	7	6	11	8	4
Івано- Франківський	13	4	8	11	5
Львівський	11	7	10	9	6
Сумська	14	16	2	13	7
Черкаський	9	15	14	7	7
3 група «Переважно середній або низький рівень залучення інвестицій»					
Миколаївська	8	10	16	19	8

Продовження табл. 4.11

Регіон	ВПП у розрахунку на одну особу населення, млн. грн.	Капітальні інвестиції на одну особу, млн. грн.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції на одну особу, тис. грн.	Прямі іноземні інвестиції, на одну особу населення, дол. США.	Середня рейтингова позиція економічного розвитку регіону
--------	---	--	--	---	--

Вінницький	16	8	12	20	9
Кіровоградська	10	11	15	22	10
Волинська	19	9	17	15	11
Чернігівська	15	24	20	2	12
Закарпатська	22	21	9	14	13
Луганська	12	19	24	12	14
Хмельницький	18	12	19	21	15
Житомирська	17	20	18	16	16
Херсонська	20	22	13	18	17
Рівненська	21	18	21	17	18
4 група «Низький рівень залучення інвестицій»					
Тернопільська	23	17	22	24	19
Чернівецька	24	23	23	23	20

*власна розробка автора з використанням Statistica 10.0 згідно джерела [39, с. 12; 190; 387-393]

Ці регіони можуть забезпечувати інноваційною продукцією як внутрішній, так і зовнішні ринки, володіють ресурсною базою для формування доходів бюджету. За рівнем капітальних інвестицій найбільш інвестиційно привабливим є Київський регіон, де зосереджено 20% активних підприємств.

Регіони із середнім рівнем залучення інвестицій потребують певних витрат, фінансових ресурсів, пільгового оподаткування, розробки комплексу заходів

державної підтримки інноваційної діяльності не тільки на поточний короткостроковий період, а й на довгострокову перспективу [41].

Області з переважно середнім або низьким рівнем залучення інвестицій потребують великих фінансових ресурсів і розробки спеціальних заходів державної підтримки інноваційної діяльності в перспективі, спроможні частково забезпечувати інноваційною продукцією внутрішній ринок.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на створення умов щодо залучення інвестицій до таких інноваційно активних регіонів, як: Сумський, Запорізький, Івано-Франківський та Закарпатський, що дозволить розширити масштаби виробничої діяльності, підвищити рівень доходів регіонального бюджету за рахунок податків, забезпечити ефективність заходів в соціальній сфері.

Група регіонів з низьким рівнем залучення інвестицій потребує значних фінансових витрат, розробки особливих індивідуальних заходів державної підтримки поетапного розвитку інноваційної діяльності.

Інвестиційно-інноваційне середовище, інноваційний потенціал визначають широкий спектр можливостей використання власних чи позикових інноваційних ресурсів. Використання внутрішнього інноваційного потенціалу дозволяє формувати плани, організаційні форми і проекти застосування різних інноваційних ресурсів із включенням їх у програми розвитку, підтримки оптимального балансу системи інноваційних ресурсів, збільшувати можливості інвестування фінансових ресурсів та знижувати ризики використання інновацій.

Тому важливого значення набуває глибоке вивчення можливостей використання інновацій як засобу економічного розвитку, забезпечення державного регулювання і підтримки інноваційних процесів, обґрунтування й прийняття відповідної стратегії досягнення поставленої мети, способу її реалізації та фінансової підтримки (табл. 4.12).

Таблиця 4.12
Рекомендовані стратегії інноваційного розвитку відповідно до особливостей інвестиційно-інноваційного середовища в регіонах України

Назва груп регіонів	Тип розвитку інвестиційно-інноваційних процесів в групі регіонів	Стратегія інноваційного розвитку регіонів
1	2	3
Група 1. «Регіони-лідери»	Високий рівень залучення інвестицій Науково-виробничий потенціал регіонів складається з: <ul style="list-style-type: none"> - розвиненої технічної бази та висококваліфікованих робітників, техніків, конструкторів та технологів, інших фахівців виробничої сфери; - значного експортного та наукового потенціалу; - розгалуженої (порівняно з іншими групами регіонів) інноваційною інфраструктурою. 	Стратегія «нарощування» для групи регіонів-лідерів складається з: комплексу заходів довгострокового характеру, спрямованих на забезпечення поступового нарощування потенціалу інвестиційно-інноваційного розвитку на базі: <ul style="list-style-type: none"> - використання високих технологій; - випуску нової конкурентоспроможної продукції; - використання власного науково-технічного і виробничо-технологічного потенціалу; - залучення закордонного досвіду [44]; - реалізації нової наукової та промислової політики; - створення центрів досліджень; - використання контрактної системи наймання фахівців у науково-технічній сфері.

Продовження табл. 4.12

1	2	3
Середній рівень залучення інвестицій		Стратегія «нарощування» для групи регіонів-послідовників передбачас:
Група 2. «Регіони-послідовники»	<p>Високорозвинені індустріальні області з відносно високими параметрами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - інноваційного розвитку; - забезпеченості кваліфікованими кадрами; - достатності інфраструктури інноваційного розвитку; - мотивації інноваційної діяльності працівників. 	
		<ul style="list-style-type: none"> - зосередження ресурсів на розвитку фундаментально-прикладних досліджень і розробок; - розвиток наукомістких виробництв із значним експортним потенціалом (авіа-, станкобудування, електронна, медична і поліграфічна галузі промисловості); - зростання виробництва товарів народного споживання високої технічної складності [45]; - задоволення внутрішнього платоспроможного попиту у сфері сучасних інформаційних послуг; - збільшення масштабу та розширення складу перспективних технологій на серединних і завершальних стадіях технологічного циклу; - широке застосування переробки та залучення у виробництво промислових, будівельних та побутових відходів - прискорене формування інноваційної інфраструктури із залученням промислового, банківського та торговельного капіталу – поєднання стадій «освіта-наука-виробництво».

1	2	3
<p>Переважно середній або низький рівень залучення інвестицій</p> <p>Група 3. «Регіони-середняки»</p>	<p>Регіони промислово-аграрної спеціалізації, переважно середнього або низького рівня соціально-економічного розвитку, із окремими високими параметрами науково-технічного розвитку.</p> <p>Основні характерні риси даної групи регіонів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - спад виробництва (насамперед, у традиційних провідних галузях його територіальної спеціалізації); - збереження на протязі тривалого часу невисоких темпів виробництва; - потреба у значних інвестиціях, відновленні та диверсифікованості виробництва. 	<p>Стратегія «перенесення» для групи регіонів-середняків направлена на:</p> <p>реалізацію комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на освоєння виробництва продукції нових поколінь, що користується попитом за кордоном шляхом закупівлі ліцензій на високоєфективні новітні технології з подальшим створенням та розвитком власного науково-технічного та промислового потенціалу.</p> <p>Стратегія складається з наступних напрямків:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток виробництв, що компенсують розірвані технологічні ланцюжки та створюють в економіці регіонів необхідні замкнені виробничі цикли; - зростання виробництва конкурентоспроможної продукції за рахунок технічного переоснащення виробничих потужностей; - створення нових наукомістких робочих місць в машинобудуванні, металообробі, станкобудуванні, приладобудуванні, медичній галузі промисловості; - поглиблення інтеграції науки, освіти і виробництва, підвищення якості підготовки фахівців високотехнологічних напрямів.

Продовження табл. 4.12

1	2	3
Низький рівень залучення інвестицій		<p>Стратегія «запозичення» для групи регіонів-аутсайдерів полягає в:</p> <ul style="list-style-type: none"> - освоєнні випуску наукомісткої високотехнологічної продукції, що вироблялася раніше у високорозвинених країнах, шляхом використання власного інноваційного потенціалу регіону; - раціональному сполученні державного сектора з підприємницьким; - нарощенні обсягів виробництва наукомісткої конкурентоспроможної продукції. <p>Модернізація структури економіки регіонів-аутсайдерів на інноваційних засадах можлива за умов:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прискореного розвитку механізмів регіональної підтримки науково-технічної діяльності та інноваційного перерозподілу робочої сили; - удосконалення галузевої структури промислового виробництва за рахунок розвитку наукомістких, екологічно чистих виробництв; - технічного переоснащення підприємств легкої, харчової та переробної промисловості; <p>розвитку виробництва бази власної сировини із застосуванням маловідходних наукомістких технологій.</p>

З урахуванням виокремлених особливостей інвестиційно-інноваційних процесів розвитку регіонів України до загальних завдань стратегій інноваційного розвитку віднесемо [42,43]:

- створення науково-технічних та інституційних передумов для кардинального технологічного переозброєння економіки;
- стимулювання економічного зростання та підвищення ефективності виробництва на мікрорівні завдяки підтримці формування ланцюжків імпортозаміщення, експортних контрактів;
- використання кредитних та інвестиційних механізмів стимулювання розвитку високотехнологічних секторів економіки; створення виробництв, що реалізують V та VI технологічні уклади; зростання частки сучасної високотехнологічної продукції, конкурентоспроможної на місцевих та світових ринках товарів, послуг, технологій;
- підвищення інвестиційної привабливості інноваційних об'єктів, запровадження супроводу інноваційних проектів, надання різноманітних пільг/підтримки на місцевому рівні;
- функціонування в регіонах об'єктів інноваційної інфраструктури: наукових парків, центрів трансферу технологій/інноваційних кластерів у сукупності пріоритетних галузей економіки, проведення політики залучення іноземних та вітчизняних інвестицій у кластерні утворення;
- розвиток механізму державно-приватного партнерства, активне його застосування для реалізації інфраструктурних проектів;
- налагодження співробітництва з програмами Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, іншими міжнародними фінансовими організаціями, щодо залучення коштів на потреби якісного оновлення економічної бази та проведення політики регіональної політики;

- створення умов для кооперації між місцевими учасниками інноваційного процесу; залучення вітчизняних інвесторів, розподіл ризиків між учасниками реалізації інноваційних програм;
- сприяння працевлаштуванню випускників місцевих навчальних закладів, відповідно до їх фаху, в інноваційних інфраструктурних об'єктах;
- створення управлінь з економічного розвитку територій при обласних (місцевих) адміністраціях, з метою: забезпечення здійснення функцій моніторингу інноваційної діяльності галузей та підприємств; використання коштів місцевих бюджетів або кредитних ресурсів, виділених на інноваційні цілі; оцінювання ефективності інноваційної діяльності та реалізації пріоритетних інноваційних проектів; інформаційне забезпечення інноваційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу І:

1. Буковинський С.А. Грошово-кредитна політика в сучасних умовах / С.А. Буковинський // Економіка України. – 2014. - № 6 (631). – С. 23-37.
2. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / [С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова] – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, Знання, 2011. – 504 с.
3. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999, №679–Х / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
4. Макроекономічні показники [Електронний ресурс]. – Статистика. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896. – Офіційний сайт Національного банку України.
5. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. – К. : Центр наукових досліджень НБУ: УБС НБУ, 2009. – 404 с.
6. Україна у цифрах у 2015 році: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 239 с.
7. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Статистика. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.
8. Хмелярчук М. І. Інституціональне середовище формування реалізації монетарної політики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_27/09_27_35.pdf.

9. Лепушинський В. О. Проблема вибору оптимального монетарного режиму / В.О. Лепушинський // Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку : монографія / за ред. В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка. – К. : НДЕІ, 2006. – С. 510–518.
10. Гриценко А. А. Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні : монографія / А. А. Гриценко, Т. О. Кричевська, О. І. Петрик. – К., 2008. – 272 с.
11. Монетарний огляд за 2006 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60893>. – Офіційний сайт Національного банку України.
12. Міщенко В. Методологічні та методичні проблеми запровадження таргетування інфляції / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 5. – С. 40–45.
13. Сомик А. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: канали цін активів, обмінного курсу та очікувань суб'єктів ринку / А. Сомик // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 11. – С. 21–30.
14. Вовчак О. Інституційні детермінанти формування монетарної політики в Україні / О. Д. Вовчак, М. Хмелярчук // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 9. – С. 3–10.
15. Храпкіна В. В. Основні інструменти грошово-кредитної політики України в сучасних умовах / В. В. Храпкіна, В. В. Крутушкіна // Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 1. – С. 16–20.
16. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: аналітична доповідь / за редакцією д.е.н., ст. наук. співроб., Я. В. Белінської. – Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2011. – 38 с.

17. Національний банк України. Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/Publication/research/Pub0410.pdf>.
18. Монетарний огляд за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=104460>.
19. Монетарний огляд за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=503712>. – Офіційний сайт Національного банку України.
20. Валютные резервы НБУ достигли критического уровня – эксперт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://minfin.com.ua/2012/11/26/685794/?u>.
21. Перестороги та обмеження для України на шляху відновлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/yurchyshyn_post-crisis_V-2012.pdf.
22. Експерти погіршили прогноз зростання ВВП України більш ніж у два рази / Дзеркало тижня. Україна. 2012. – 26 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.dt.ua>.
23. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127394>.
24. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. – Офіційний сайт Національного банку України.
25. Монетарний огляд за I півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9792473>. – Офіційний сайт Національного банку України.

26. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс].
– Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. –
Офіційний сайт Національного банку України.
27. Стратегія монетарної політики на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28745297>.
28. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: науково-аналітичні матеріали. –
Вип. 9 / В.І. Міщенко, О.І. Петрик, А.В. Сомик, Р.С. Лисенко та ін. – К.:
Національний банк України. Центра наукових досліджень, 2008. – 144 с.
29. Варгас В. Державна політика щодо регулювання інфляції у трансформаційній
економіці України / В. Варгас // Науковий вісник «Демократичне врядування». –
2011. – Вип. 8. – С. 68-75.
30. Міщенко С. Удосконалення монетарної політики та регулювання фінансових
систем / С. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2011. – №5. – С.
21 – 27.
31. Галушко Ю. П. Канали трансмісійного механізму монетарного регулювання /
Ю. П. Галушко // Сучасні економічні системи: стан та перспективи : зб. тез
інтернет-конф., 14–15 травня 2015. – Хмельницький, 2015. – С. 140-142.
32. Міщенко В.І. Роль і функції монетарного трансмісійного механізму в
забезпеченні цінової стабільності / В.І. Міщенко / Фінанси України. – 2015. –
№ 1. – С. 29-46.
33. Інструменти грошово-кредитного регулювання в системі факторів
економічного зростання: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08/
Ю.П. Галушко; ДВНЗ «Університет банківської справи». – К., 2016. – 21 с.
34. Науменкова С. В. Світовий досвід регулювання фінансового сектору в
контексті координації монетарної та фіскальної політики / С. В. Науменкова,
Б. В. Приходько // Социальная экономика. – 2013. – № 4. – С. 131 – 142.

35. Глуха Г. Я. Система факторів економічного зростання: теоретико–методологічний аспект / Г. Я. Глуха // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – № 1. – С. 223–231.
36. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
37. Міщенко В. І. Удосконалення дії каналів трансмісійного механізму грошово–кредитної політики в Україні в умовах переходу до таргетування інфляції / В. І. Міщенко, С. В. Міщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1 (163). – С. 421–428.
38. Hammond G. State of the art of inflation targeting – 2012 / G. Hammond; Centre for Central Banking Studies, Bank of England // Handbook. – 2012. – No. 29. – 47 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bankofengland.co.uk/education/Documents/ccbs/handbooks/pdf/ccbs hb29.pdf>.
39. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні. Стаття друга. Розвиток і оптимізація механізмів та інструментів монетарної політики / Н. Гребеник // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 2. – С. 10–15.
40. Коваленко В.В. Вплив монетарних чинників на позиціонування інфляційної складової у діяльності банків: методологічні та практичні аспекти оцінювання / В.В. Коваленко, Є.В. Шепель. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2015. – 242 с.
41. Євразійські перспективи розвитку банківських систем: монографія / за ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
42. Коваленко В.В. Роль комунікаційної політики Національного банку України в реалізації стратегії макропруденційного нагляду та регулювання / В.В. Коваленко, Б.А. Дадашев // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 9 (148). – С. 7-12.

43. Ділові очікування підприємств України II квартал 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=33820066>.

До розділу II:

1. Сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] – www.gov.bank.ua.
2. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 4-9.
3. Економічні наслідки дешевих грошей, Людвіг фон Мизес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liberty-belarus.info/o-kapitalizme/ekonomicheskaya-teoriya/9316-jekonomicheskij-cikl-i-kreditnaja-jekspansija-9316>.
4. Кредитна експансія й керування кредитом : навчальна допомога / кол. авт. під ред. О.И.Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2013. – 264 с.
5. Федоров Б. Г. Новый англо-російський банківський і економічний словник. – СПб.: Лимбус Пресс, 2000. – 848 с.
6. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицкий - К.: Скарби, 2000. – 336 с.
7. МВФ виїхав, але обіцяв повернутися / Інтернет-Газета Економіка / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economica.com.ua/finance/article/523161.html>
8. Похмельный синдром кредитного бума @ ЭКОНОМИКА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yandex.ua/search/?tex>.
9. Луняков О.В. Кредитна експансія й макроекономічна стабільність / О.В. Луняков // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11. – С. 65-72.

10. ЕЦБ зважився на експеримент із негативною ставкою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://top.rbc.ru/economics/05/06/2014/928794.shtml>.
11. Негативні процентні ставки поставлять мир на курс самого масового в історії дефолта. – Електронний ресурс. – Режим доступу <http://professional.ru/Soobschestva/biznes-klub/the-telegraph-otritsatelnye-protsentnye/>
12. Настав час вводити негативні ставки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bfm.ru/news/2009/06/09/rallod.htm>.
13. Про основи процентної політики Національного банку України [Електронний ресурс] : положення, прийняте Правлінням НБУ від 21.04.2016 р. №277 – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
14. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За редакцією В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. - 404 с.
15. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016 - 2020 роки[Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 18.08.2015 № 541 – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
16. Міщенко В.І. Удосконалення дії каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в Україні в умовах переходу до таргетування інфляції / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. - №1 (163). – С. 421-428.
17. Лановий В.В. Методи грошово-кредитної політики як фактор впливу на макроекономічні процеси в Україні / В.В. Лановий // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. - 2014. - №1 (19). – С. 131-137.
18. Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи [Електронний

- ресурс]:положення, прийняте Правлінням НБУ від 17.09.2015 № 615 – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
19. Про затвердження Змін до Технічного порядку проведення Національним банком України операцій з банками [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 17.09.2015 № 615 . – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0243500-13>.
 20. Офіційний сайт фондової біржі «Перспектива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fbp.com.ua>.
 21. Основних засадах грошово-кредитної політики на 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>.
 22. Daly G.G. Financial intermediation and the theory of the firm: An analysis of savings and loan association behavior [Електронний ресурс] / George G. Daly // Southern Economic Journal. – Jan., 1971. – Vol. 37, № 3. – P. 283-294.
 23. Benston G. J. Smith A Transactions Cost Approach to The Theory of Financial Intermediation [Електронний ресурс] / George J. Benston, W. Clifford // The Journal of Finance. – May, 1975. – Vol. 31, №2. – P. 215-231. – Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2326596>
 24. Campbell T. S. Information Production, Market Signalling, and the Theory of Financial Intermediation [Електронний ресурс] / Tim S. Campbell, William A. Kracaw // The Journal of Finance. – Sep, 1980. – Vol. 35, №4. – P. 863-882. Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2327206>
 25. Scott John T. Nonprice Competition in Banking Markets [Електронний ресурс] / John T. Scott // The Journal of Finance. – Jan, 1978. – Vol. 44, №3. – P. 594-605. – Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/1057213>
 26. Edwards Franklin R.. Managerial Objectives in Regulated Industries: Expense-Preference Behavior in Banking [Електронний ресурс] / Franklin R. Edwards //

- The Journal of Political Economy. – Feb, 1977. – Vol. 85, №1. – P. 147-162. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/1828333>
27. Hodgman Donald R. Reviewed work(s): Commercial Bank Loan and Investment Policy [Электронный ресурс] / Donald R. Hodgman // The Journal of Finance. – Sep., 1964. – Vol. 19, No. 3. — P. 586-588. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2977955>
 28. Stephen R. King. Monetary Transmission: Through Bank Loans or Bank Liabilities [Электронный ресурс] / Stephen R. King // The Journal of Money, Credit and Banking. – Aug, 1986. – Vol. 18, №3. – P. 290-303. – Режим доступа: <http://www.jstor.org/stable/1992382>
 29. Diamond, Douglas W. Financial Intermediation and Delegated Monitoring [Электронный ресурс] / Douglas W. Diamond // The Review of Economic Studies. – Jul., 1984. – Vol. 51, No. 3. — P. 393-414. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2297430>
 30. James C. Some evidence on the uniqueness of bank loans. / Christopher James // Journal of Financial Economics. – December, 1987. – Vol. 19, Issue 2. — P. 217-235.
 31. Fisher. I. The Theory of Interest, as determind by Impartience to Spend Income and Opportunity to Invest it [Электронный ресурс] / Irving Fisher. - New York: Macmillan, 1930. - 551 p. Режим доступа:http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1416&Itemid=27
 32. Brealey and Myers. Principles of Corporate Finance [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cevdetkizil.brinkster.net/cevdetchess/tr/admin/editor/sayfalar/princf.pdf>
 33. X. Freixas and J. C. Rochet. (1997). The Microeconomics of Banking / X.Freixas, J. C. Rochet [Электронный ресурс] // MIT Press – Режим доступа до журн.: https://mitpress.mit.edu/sites/default/files/titles/content/9780262062701_sch_0001.

34. Alexander Osterwalder. (2004). The Business Model Ontology [Електронний ресурс] / Alexander Osterwalder // A Proposition In A Design Science Approach. PhD thesis University of Lausanne. - Режим доступу до журн.: [//www.hec.unil.ch/aosterwa/PhD/Osterwalder_PhD_BM_Ontology.pdf](http://www.hec.unil.ch/aosterwa/PhD/Osterwalder_PhD_BM_Ontology.pdf)
35. Cirovic M. (2001). Bankarstvo, Bridge Company, Beograd, 2001.
36. David T. Llewellyn, Richard Reid. (2012). Future risks and fragilities for financial stability [Електронний ресурс] / David T. Llewellyn, Richard Reid // Vienna: SUERF. - Режим доступу до журн.: https://www.suerf.org/docx/s_57f04bb2975420e3b4c73920c687cad7_3399_suerf.pdf
37. Yip A. Dynamic Cluster Formation Using Level Set Methods / Andy M. Yip, Chris Ding, Tony F.Chan. // IEEE Trans. on Pattern Analysis and Machine Intelligence. - June, 2006. - vol. 28, № 6. - P. 877-889.
38. Al-Debei, M. M., El-Haddadeh, R., & Avison, D. (2008). "Defining the business model in the new world of digital business." In Proceedings of the Americas Conference on Information Systems (AMCIS) (Vol. 2008, pp. 1-11).
39. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm
40. R. Ayadi and W de Groen (2014): Banking business models monitor 2014 – Europe, Centre for European Policy Studies and International Observatory on Financial Services Cooperatives. - Режим доступу до журн.: <https://www.ceps.eu/system/files/Banking%20Business%20Models%202014.pdf>
41. Rungporn Roengpitya, Nikola Tarashev, Kostas Tsatsaronis (2014) Bank business models BIS Quarterly Review, December 2014. - Режим доступу до журн.: http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1412g.htm
42. Bank of America, Merrill Lynch (2015) LBoFAML's Transforming World Atlas, 04 August 2015. - Режим доступу до журн.: <http://www.bofam.com/content/dam/boamlimages/documents/PDFs/bofamlatwatlas.pdf>

43. Bank ranking (2015) – Top banks in the world. - Режим доступа до журн.:
<http://www.accuity.com/useful-links/bank-rankings/>

До розділу III:

1. Долан Э.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / [Э.Дж. Долан и др.; пер. с англ.] – М.: Туран, 1996 – 448 с.
2. Кидуэлл Д.С. Финансовые институты, рынки и деньги / [Д.С. Кидуэлл, Р.Л. Петерсон, Д.У. Блэкуэлл; пер. с англ.]. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 752 с.
3. Куницына Н.Н. Бизнес-планирование в коммерческом банке / [Н.Н. Куницына, Л.И. Ушвицкий, А.В. Малеева]. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 304 с.
4. Лаврушин О.И. Банковский менеджмент / [колл. авторов; под ред. д.э.н., проф. О.И. Лаврушина; 2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: КНОРУС, 2009. – 560 с.
5. Айтбаева У. Банковское дело: Зарубежный опыт и казахстанская практика / [У. Айтбаева, К. Ахметова та ін.]. – Алматы, 2004. – 785с.
6. Алавердов А.Р. Стратегический менеджмент в банке / [А.Р. Алавердов]. – М.: Московская финансово-промышленная академия. – 2005, 157 с.
7. Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело / [Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз; пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с .
8. Стельмах В.С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляд: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 11 / [В.С. Стельмах, В.І. Міщенко та ін.]. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 220 с.
9. Ларионова И. В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке / [И. В. Ларионова]. – М.: Консалтбанк, 2003. – 272 с.

10. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / [В. І. Міщенко, А. В. Сомик та ін.]. – К.; Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.
11. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / [За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка]. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.
12. Роуз П. С. Банковский менеджмент / [П. С. Роуз; пер. с англ. со 2-го изд.]. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
13. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки-мл.; [пер с англ. А. Левинзон] – [6-е изд.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.
14. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: інструкція затверджена Правлінням НБУ від 28.08.2001 № 368 – Режим доступу – <http://www.bank.gov.ua/>
15. Тарасевич Н. В. Окремі аспекти регулювання ліквідності банків / Н. В. Тарасевич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 3 (54). – С. 276-282.
16. Тарасевич Н. В. Управління ліквідністю банку в сучасних умовах / Н. В. Тарасевич, В. О. Матвієнко // Наукові дослідження розвитку світової економіки: пропозиції, теорії: збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук. – 2015. - Ч. 2. – С. 29-35.
17. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 11 / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова, Р.М. Набок, О.Г. Приходько, Н.В. Гришук. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 220 с.

18. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / Міщенко В., Незнамова А. // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 4–9.
19. Кузнєцова Л. Сутність банківської ліквідності в умовах ринкової економіки / Л.В. Кузнєцова // Вісник соціально-економічних досліджень, Збірник наукових праць ОДЕУ. – 2005. – С. 147-151
20. Кузнєцова Л. Банківська ліквідність в умовах розвитку інтеграційних процесів / Л.В. Кузнєцова в // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України:(зб. наук. пр.)/НАН України. Ін-т регіон. дослідж.–Львів. –2009. – С. 250-258
21. Шварц О. В. Регулювання ліквідності банківської системи України в період кризи / О. В. Шварц // Вісник НБУ. – 2010. – № 4. – С. 56 – 61.
22. Fungacova Z., Turk R. and Weill L. High Liquidity Creation and Bank Failures/ Z. Fungacova, R. Turk and L. Weill // IMF Working Paper . – May 2015 – 33 p., available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15103.pdf>
23. Duijm P., Wierts P. The Effects of Liquidity Regulation on Bank Assets and Liabilities / P. Duijm, P. Wierts // Duisenberg school of finance - Tinbergen Institute Discussion Paper, 2014. – 23 p., available at: <http://www.dsf.nl/>
24. «Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision» (September 2008), Basel Committee on Banking Supervision, available at: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d144.pdf>
25. «Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools» (January 2013), Basel Committee on Banking Supervision, available at: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d238.pdf>
26. «The Net Stable Funding Ratio» (October 2014), Basel Committee on Banking Supervision, available at: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d295.pdf>

27. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України затверджена Постановою Правління Національного Банку України від 28 серпня 2001 року № 368. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>
28. Julián Llorent Jurado. María del Carmen Melgar Hiraldo. Liquidity Crisis in the Banking System. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.upo.es/congresos/export/sites/congresos/ibit2014/documents/mesa-5/Liquidity_Crisis_in_the_Banking_System.pdf
29. Domanski, D., Fender, I., & McGuire, P. (2011). Assessing global liquidity. International banking and financial market developments, 3, 57.
30. Eickmeier, S., Gambacorta, L., & Hofmann, B. (2013). Understanding global liquidity. Bank for International Settlements (BIS). Working Papers No 402. February 2013. <http://www.bis.org/publ/work402.pdf>
31. Tirole, J. (2010). Illiquidity and all its friends. Bank for International Settlements (BIS). Working Papers No 303. March 2010. <http://www.bis.org/publ/work303.pdf>.
32. Показники фінансової звітності банків України. Електронний ресурс. Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/ar442&cat_id=34798593
33. Статистика індикаторів фінансової стійкості Електронний ресурс. Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58001&cat_id=44
34. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article798593>
35. Волошин И.В. Оценка банковских рисков: новые подходы / И.В. Волошин – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 216.
36. Васюренко О. В. Сучасні концепції управління кредитним ризиком як основні складові процесу управління кредитним ризиком банку / О. В. Васюренко, В. Ю. Подчесова // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 1(115). — С. 170–177.

37. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко; За ред. В.В. Вітлінського. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. - 251 с.
38. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банку [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.08 «Троші, фінанси і кредит» / Подчесова Валерія Юрївна. – Суми, 2009. – 19 с
39. Примостка Л. О. Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління / Л. О. Примостка // Фінанси України. — 2004. — № 8. — С. 118–125/
40. Слобода Л. Я. Класифікація та характеристика чинників кредитних ризиків банківських установ [Текст] / Л. Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 185–193
41. Кузнєцова, Л. В. Кредитний менеджмент : навч. посіб. / Л. В. Кузнєцова. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – 320 с.
42. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс]: положення, прийняте Правлінням НБУ №23 від 25.01.2012. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>
43. Жердецька Л.В. Обґрунтування чинників кредитного ризику банківської системи України [Текст] / Л.В. Жердецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 6.- С. 221-225.
44. Acharya, V., Pedersen, L., Philippon, T., Richardson, M., 2010. Measuring systemic risk. NYU Working Paper // Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1573171>.
45. Brownlees Christian T., Robert Engle. Volatility, correlation and tails for systematic risk measurement. October 2012 // Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1611229>.

46. Engle R., Jondeaub E., and Rockinger M . Systemic Risk in Europe (This version: February 2014) // Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=2192536>
47. Xiao Qin, Chen Zhou Systemic Risk Allocation for Systems with A Small Number of Banks. De Nederlandsche Bank NV. Working Paper No. 378. May 2013. – 39 p.
48. How to Measure and Regulate Systemic Risk// <http://vlab.stern.nyu.edu/welcome/risk>.
49. Global Financial Stability Report of the International Monetary Fund (2009). Electronic copy available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/>
50. Global Systemic Risk by Country [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vlab.stern.nyu.edu/welcome/risk/>
51. Zherdetska L., Nyanchuk N. Accumulation and realization of systemic risk in the banking sector of Ukraine // W. Trilenberg, A. Krysovatty, Ye. Savelyev Ukraine under Entscheidungszwang Veraderungen in Wirtschaftszweigen Berlin 2014. 39/2014 – P. 125-138
52. Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку / за ред. Кузнецової Л.В. – Одеса: Атлант, 2008. – 372 с. – С. 164
53. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
54. Статистичні дані щодо динаміки макроекономічних показників та стану фінансових ринків. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=13771481
55. World Bank Open Data // <http://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.DPST/countries>

До розділу IV:

1. Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г.С. Панова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
2. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
3. Алексеенко М.Д. Капітал банку: питання теорії та практики: Монографія / М.Д. Алексеенко. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
4. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка / Глен Р. Габбард. – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.
5. Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз. – М.: Инфа-М, 2000. – 824 с.
6. Дульська В. І. Власний банківський капітал, його функції та складові / В.І. Дульська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2016. – №. 3 (53). – Ч. 3. – С. 127-130.
7. Фостяк В.В. Функції банківського капіталу в забезпеченні розвитку банківської системи України // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20.1. – С. 257-263.
8. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: інструкція, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.
9. Коваленко В. В. Достатність капіталу банківської системи в умовах циклічного розвитку економіки / В. В. Коваленко, Д. С. Гайдукович // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №1 (30). – С. 48-58.

10. Кротюк В. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал / В. Кротюк, О. Куценко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 3. – С. 2–6.
11. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : монографія / О. Хаб'юк. – Івано–Франківськ : ОІППО; Снятин : ПрутПринт, 2008. – 260 с.
12. Крамаренко Г. О. Реалізація Базельських рекомендацій як фактор підвищення ефективності Української банківської системи / Г. О. Крамаренко, Т. М. Болгар // Сучасні тенденції розвитку банківської системи та фінансових ринків : зб. наук. пр. Т. 1 за матеріалами III Міжнародної науково–практичної конференції. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – С. 88–93.
13. Фетисов Г.Г. Оценка финансовой устойчивости коммерческого банка / Г.Г. Фетисов // Бухгалтерия и банки. – 2002. – №10. – С. 39-50.
14. Котковський В.С. Вплив кредитно-інвестиційної діяльності банку на макроекономічні показники / В.С. Котковський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28–29 жовтня 2010 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – С. 85–86.
15. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09>.
16. Про заходи щодо забезпечення відновлення стабільності у банківській системі : указ Президента України від 8 жовтня 2009 р. № 813 [Електронний ресурс] / Президент України. Офіційне інтернет–представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/9925.html>.

17. Васильєва Т. А. Банки України в системі соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку економіки / Т. А. Васильєва, А. В. Буряк, О. О. Котенко // В кн. Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук О. В. Прокопенко. – Суми : Вид-во СумДУ. – 2011. – С. 312-315.
18. Котенко О. О. Формування ресурсної бази українських банків під впливом процесів міжнародного руху капіталу / О. О. Котенко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарабан (голов. Ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2011. – Вип. 9. – Частина 3. – С. 153-155.
19. Орлюк О. П. Банківське право : навч. посіб. / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
20. Звєряков М.І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М.І. Звєряков, В.В. Коваленко // Фінанси України. – 2011. – №. 6. – С. 13-23.
21. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційного банку : навч. посіб. / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання, КОО, 1996. – 120 с.
22. Довгань Ж. М. Оптимізація ресурсної бази комерційного банку / Ж. М. Довгань // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 128–136.
23. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Статистика НБУ. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
24. Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І.І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.

25. Быков А. А. Антикризисный менеджмент : учеб. пособ. для слушателей программы Master of Business Administration / А. А. Быков, Т. Н. Беляцкая. – Мн. : Изд. центр БГУ, 2003. – 256 с.
26. Собацький С. Банківська система України після вступу до СОТ / С. Собацький. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/955671.html>.
27. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 23 лютого 2012 №4452 - VI. (зі змінами та доповненнями) – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
28. Офіційний сайт Фонда гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/>.
29. Арджевітін С. Чому і як слід реформувати систему гарантування вкладів / С. Арджевітін // Вісник НБУ. – 2010 – №11. – С. 3-7.
30. Козьменко С. Реформа національної системи гарантування вкладів: ключові положення та перспективи розвитку / С. Козьменко, І. Школьник, Т. Савченко // Вісник НБУ. – 2012 – №6. – С. 14-21.
31. Реверчук О.С. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб у системі економічної безпеки розвитку банківництва України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник.pdf>.
32. Про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку і нагляду за ним [Електронний ресурс]: положення, затверджене Правлінням Національного банку України від 23.12.2011 № 471. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE20372.html.
33. Корнилов Д.А. Оценка инновационного потенциала региона //Труды Нижегородского государственного технического университета им. Р.Е. Алексеева. – 2012. - №3(96). – С. 254-261
34. Буняк Н.М. Інноваційний потенціал регіону: сутність та методика оцінки / Н.М. Буняк //Економіка та держава. – 2011. – № 11. – С. 38–40.

35. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / [С. Г. Бабенко, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
36. Павлов В.І. Інноваційний потенціал регіону: діагностика та реалізація: [монографія] / В.І. Павлов, Ю.М. Корецький. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – 244 с.
37. Макаренко М.В. Оцінка інноваційного потенціалу як інструмент управління інноваційним розвитком регіону / М.В. Макаренко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3. – С. 62–71.
38. Паулик А.Я. Проблеми та перспективи розвитку інноваційного потенціалу економіки регіону // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – Вип. 2(4). – С. 169-175
39. Статистичний збірник «Регіони України 2015». Частина II. // І.М. Жук, Державна служба статистики України, 2015. – 681 с.
40. Мікловда В.П. Можливості та обструкції розвитку інноваційного потенціалу Закарпаття як фактора регіональної конкурентоспроможності // Економіка промисловості. – 2015. - № 1 (69). С. 31-39.
41. Кортунова Т.В. Інноваційний потенціал соціально-економічного розвитку регіонів. [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: <http://chrome-extension://ecnphlganjanjnkcmbrancdjoidceilk/content/web/>.
42. Рудь Н.Т. Методичні аспекти оцінки інноваційного потенціалу регіону / Н.Е. Рудь, Ю.М. Корецький // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2004. – Вип.1-2. – С.418-430.
43. Мартянов М. Структурно-інноваційна модель економічного розвитку регіонів України / М. Мартянов // Вісник КНТЕУ. – 2015. - №1. – С. 34-45.

- 44.Онікієнко В.В., Ємельяненко Л.М., Терон І.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / За ред. В.В. Онікієнка. - К.:РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.
- 45.Рудь Н. Т. Роль інноваційних стратегій у підвищенні інноваційного потенціалу регіону. – [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: http://chrome-extension://ecnphlgnajanjnkcmbpancdjoidceilk/content/web/viewer.html?file=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe.

Наукове видання

Керівник та науковий редактор – КОВАЛЕНКО Вікторія Володимирівна

**РОЛЬ БАНКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Надруковано з оригінал-макету, наданого авторами

Монографія

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.

Гарнітура Times New Roman.

Підписано до друку 01.11.2016 р.

Наклад 100. Умовн. Друк. арк. 14,18.

Надруковано в друкарні ТОВ "ПромАрт"
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12, тел. (057) 717-28-80
E-mail: promart_order@ukr.net